

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

Məmmədov Ağa Yaqub Əbülfəz oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“İqtisadi təhlükəsizlik və onun təmin olunması” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadi nəzəriyyə”

İxtisaslaşma: İqtisadiyyat

Elmi rəhbər: Prof.Ü.Q.Əliyev

Magistr proqramının rəhbəri:

Kafedra müdiri: Prof.Ü.Q.Əliyev

Dos. A.B.Məmmədov

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-8
FƏSİL I. İqtisadi təhlükəsizliyin tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları	9-33
1.1. İqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyəti və onun tədqiqinin nəzəri aspektləri	9-24
1.2. Müasir dövrdə iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində qloballaşma amilinin rolu	24-33
FƏSİL II Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin tədqiqi	34-65
2.1. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı mexanizmi	34-46
2.2. Qloballaşma şəraitində milli təhlükəsizliyinə qarşı istiqamətlənmiş təhlükələrin təsnifatı	46-55
2.3. İqtisadi təhlükəsizliyi səciyyələndirən göstəricilər sistemi	56-65
FƏSİL III. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi yolları	66-83
3.1. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı dövlət strategiyası	66-75
3.2. Milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri	76-83
NƏTİCƏ	89-84
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	90-95

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir dövrdə xarakterik xüsusiyyətlərindən biri liberal iqtisadi inkişaf şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmini məsələsidir. Son dövrlərdə qlobal dünyada baş verən bu və ya digər hadisələr ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini daha da aktuallaşdırmışdır. Bu isə bir sırs tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Beləki ölkəmizdə 2016-cı ilin dekabrında qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətli sənəddir. Bu sənəddə milli iqtisadiyyatın 11 sektorunu əhatə etməklə 12 strateji yol xəritəsi qəbul edilmişdir. Hər-bir yol xəritəsi milli iqtisadiyyatın sektorlarını əhatə etməklə yanaşı bütövlükdə milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə önəm verir.

Müasir dövrdə qloballaşmanın müsbət və mənfi xüsusiyyətlərinə dərin nüfuz etmədən, Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, iqtisadiyyatın liberallaşmasında bu prosesin rolu inkar edilməzdir. Bu cəhətdən, dünya sistemə inteqrasiya edilən müstəqil Azərbaycanın qənaətbəxş təbii-coğrafi baxımından effektiv fəaliyyətinin əsasları qoyulmuşdur.

Qədim «İpək yolu», «Əsrin müqaviləsi» neft kontraktları, TRASEKA proqramı, Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəməri, Bakı–Tbilisi–Qars Dəmir Yolu xətti və başqa beynəlxalq proqramlarda Azərbaycan aparıcı mövqe tutmaqla yanaşı, öz iqtisadi təhlükəsizliyinin müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi prizmasından beynəlxalq qurumlar və xarici dövlətlərlə müştərək, effektiv fəaliyyəti daima genişləndirməkdədir.

Strateji yol xəritəsinə uyğun olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatında əldə olunmuş dinamika və dünya təsərrüfatına inteqrasiya, iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərinin ətraflı, hərtərəfli, tədqiqini ön plana çıxarmışdır.

Müstəqilliyin birinci illərində dərinləşmiş bu məsələnin son illər ərzində müəyyənləşməsinin həll olunmasına baxmayaraq, iqtisadi təhlükə yaradan bəzi məsələlər yenə də qalmaqdadır və öz elmi araşdırılmasını gözləyir.

Əlbəttə, ümumi təhlükəsizliyin əsas hissəsi şəkilində, iqtisadi təhlükəsizliyin güclənməsinin ən ümdə məsələsi ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası Dağlıq Qarabağ məsələsidir. Ölkənin milli – iqtisadi, siyasi və sosial baxımdan önəmli olan bu məsələnin həllinin əsası, ulu öndər cənab Heydər Əliyev qoyduğu və hazırda Azərbaycanın prezidenti cənab İlham Əliyevin nüfuzlu beynəlxalq qurumlar və dövlət rəhbərləri ilə reallaşdırdığı danışıqlar təsirində sülh vasitəsilə tezliklə uğur qazanılmasına əminik.

Iqtisadi təhlükəsizlik ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının daima artırılması vasitəsilə təmin edilə bilər. Bu cəhətdən iqtisadi təhlükəsizlik, iqtisadiyyatın elə bir əsas cəhətidir ki, onun doğru və dürüst və effektiv təminini, ölkənin milli maraq və mənafelərini bütöv təmin etməlidir.

Bunlarla bağlı olaraq, bəzi dünya dövlətləri hələ 1990-cı ildən başlayaraq milli və iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını işləyib hazırlamağa başlamışlar. Bu sənəddə ümumi təhlükəsizliyə aid edilən faktorlar içərisində hərtərəflisi və əsas yeri tutan iqtisadi təhlükəsizliyin təmini ön planda dayanır.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, Amerika dövləti hələ 1990-cı ildən birinci dəfə olaraq, ölkədə ekspert strategiyası yaratmışdır ki, hansı ki, bu zaman 65 konkret təkliflər irəli sürülmüş, o cümlədən iqtisadiyyatda xüsusi bölmənin inkişafını sürətləndirməklə, ixrac potensialının da artırılması əsas strateji xətt şəkilində müəyyənləşdirilmişdir.

Bu qeyd edilənlərə baxmayaraq, 1999-cu ildən Amerika dövləti ölkənin ümumi təhlükəsizlik strategiyasını dəyərləndirməklə, bunları əsas məqsəd hesab etmişlər: ölkənin müdafiə bacarığının daima möhkəmləndirilməsi; Amerika iqtisadiyyatının çiçəklənməsi və başqa dövlətlərdə demokratiyanın inkişafa və müdafiəsinə nail olmaq və s.

Göründüyü şəkilində, məsələ dərin mənada ölkədə təhlükəsizliyin təminatında özünə məxsus rolunu və yeri olan sosial-iqtisadi inkişafdən və onun ölkə maraqlarına bütöv uyğun olmasından gedir.

Bu səbəbdən heç də təsadüfi deyildir ki, ulu öndər Heydər Əliyev söyləmişdir

ki, hər hansı bir ölkənin, xalqın yaşaması, həm də dövlətin mövsudluğu üçün əsas şərt onun iqtisadiyyatıdır. İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir.

Müstəqil Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf və onun təhlükəsizlik məsələlərinin əhatəli şəkildə və dərinlən tədqiqinə xüsusi ehtiyac duyulur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, təkçə XX əsrin sonlarında milli iqtisadi təhlükəsizliyə aid elmi axtarışlara başlanmışdır. Aydınldır ki, bu vacib və həddən artıq çətin məsələnin tədqiqinə 1990-cı ildən başlayaraq Amerika iqtisadçılardı geniş yer vermişlər.

«Siyasi realizm» ABŞ məktəbi, milli maraqların doğru və dürüst dəyərləndirilməsinin ən əsas faktorlarından biri hesab etmişdir. İqtisadi təhlükəsizliyi aid rus iqtisadçılardı da 1993-1994-cü illərdən elmi-tədqiqat işləri aparmağa başlamışlar.

Aydınldır ki, o illər ərzində birinci dəfə olaraq Rusiyada təhlükəsizlik şurası təşkil olunmuş və bəzi tanınmış, səriştəli iqtisadçılardı iştirakı ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə aid xüsusi inkişaf strategiyası işlənilib hazırlanmışdır. Bir müddətdən sonra yəni 1996-cı ildə Rusiyanın milli iqtisadi təhlükəsizliyinə aid bəzi monoqrafiyalar yazılıb dərc olunmuşdur.

Bu alimlərdən V.A.Manilovu, V.R.Sençakovu, A.Duqini, V.A.Klyoçevskini, V.S.Primovu, Z.Vçezinskini, A.P.Parşini, V.V.Mekseevi, L.Abalkini, D.M.Proetor və s. qeyd etmək olar. Azərbaycanda isə bu məsələlə A.A.Nadirov, Z.A.Səmədzadə, H.B.Allahverdiyev, A.Şəkərəliyev, M.Əhmədov, A.M.Priev, M.E.Əfendiyev, H.A.Xəlilov, R.Həsənov və başqaları milli iqtisadi təhlükəsizliyin formalaşması və onun təmininin ayrı-ayrı cəhətlərini tədqiq etməklə bəzi elmi məqalələr və kitablar dərc etdirmişlər.

Amma Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, iqtisadi təhlükəsizliyə aid özünəməxsus elmi tədqiqat işləri az yerinə yeririlmişdir. Bu səbəbdən bu məsələnin makroiqtisadi nöqtəyi-nəzərdən sistemli tədqiqi özünəməxsus elmi və əməli əhəmiyyətə malkdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ölkənin iqtisadi

inkişafının mövcud vəziyyətinə uyğun olaraq iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı nəzəri və əməli nöqteyi-nəzərdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib-hazırlamaqdan ibarətdir. Buna görə də xüsusən də aşağıdakı əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- «iqtisadi təhlükəsizlik», kateqoriyasının məxzini müəyyənləşdirməklə, iqtisadi təhlükəsizlik nəzəri baxışlarının kateqoriya-anlayış aparatını dəqiqləşdirmək;
- qloballaşma şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı məsələinə müasir baxışları təhlil etmək;
- dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin faktoru şəkilində qloballaşma prosesinin məxzini araşdırmaq;
- iqtisadi təhlükəsizliyin kritik hədd göstəricilərinin tədqiqi metodunun tətbiqi ilə dünya təsərrüfatına inteqrasiyanın müasir dövründə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsinin dəyərləndirmək;
- qloballaşma prosesləri və iqtisadiyyatın açıqlığı şəraitində Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə qarşı istiqamətlənmiş təhlükələrdən qurtulmaq və təsnifini vermək;
- Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının prioritet yollarının müəyyənləşdirmək;
- iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı ilə bağlı dövlət strategiyasının işlənilib-hazırlanması.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmiş institusional dəyişmələr aspektindən Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik sistemidir. Tədqiqatın predmeti isə qloballaşma şəraitində Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı yollarıdır.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji təməlini geniş təkrar istehsalının əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin qəbul etmiş olduğu müvafiq, qərar və sərəncamlar, başqa normativ iqtisadi-hüquqi aktlar,

dünyanın və Azərbaycanın görkəmli iqtisadçılarının nəşr olunmuş elmi əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində iqtisadi metodlardan, müqayisə, mütləq, nisbi və orta kəmiyyət sıralarının tədqiqi və s. metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Qloballaşma şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması və elmi nöqteyi-nəzərdən əsaslandırılmasından, o cümlədən sosial-iqtisadi inkişafa və iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə aid dövlətin rolunun və funksiyasının gücləndirilməsində müvafiq təkliflərin irəli sürülməsindən ibarətdir. Bu cəhətdən nəzəri və əməli kontekstdə:

– iqtisadi təhlükəsizliyin müasir konsepsiyalarının tədqiqi, dünya və milli iqtisadiyyatda yeni meyllərin üzə çıxarılması vasitəsilə hərtərəfli yanaşma ilə « iqtisadi təhlükəsizlik» anlayışı dəqiqləşdirilmişdir;

– qloballaşmanın elmi konsepsiyalar daxilində müsbət cəhətlərini və sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin qloballaşma modelləri ilə meydana çıxan mənfi cəhətlərini nəzərə alan metodoloji baxışlar ilə qloballaşmanın obyektiv dünya meylsı və dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə təsir edən faktor şəkilində iqtisadi mahiyyəti üzə çıxarılmışdır;

– ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinin tətbiq olunması ilə iqtisadi inkişafın postneft dövründə Azərbaycanın müasir sosial-iqtisadi hali və təhlükəsizliyinin təminatı səviyyəsi qiymətləndirilmişdir;

– iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinin tədqiqi, inkişafı və bu göstəricilərin istifadəsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir;

– qloballaşma şəraitində Azərbaycanın iqtisadiyyatına qarşı istiqamətlənmiş əsas müasir iqtisadi təhlükələr üzə çıxarılmış, onların mahiyyəti, yolları və dövlətin

hal-hazırkı iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı sisteminin cəhətləri və çatışmazlıqları müəyyənləşdirilmişdir;

– iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının effektiv mexanizminin formalaşmasının konseptual əsasları işlənib-hazırlanmışdır;

– sosial-iqtisadi təmininə aid inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasının elmi cəhətdən əsaslandırılması;

– sosial-iqtisadi inkişafda və iqtisadi təhlükəsizliyin təminində istifadə edilən makroiqtisadi göstəricilərin effektiv təsnifləşdirilməsi;

– sosial-iqtisadi strukturda, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişaf haqda təkliflərin irəli sürülməsi;

– xarici-iqtisadi münasibətlərin da genişlənməsinə və iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə aid məqsədəuyğun təkliflərin verilməsi.

İşin əməli əhəmiyyəti. Əldə olunan nəticə və təkliflər sosial-iqtisadi inkişaf təhlükəsizliyinin təmininə aid tədbirlərdə istifadə edilə bilər. Tədqiqatda nəzərdə tutulan təkliflər, iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmini ilə bağlı hazırlanan qanun və qərarlarda, elmi-tədqiqat işlərində, ali təhsil ocaqlarında tədris prosesində istifadə edilən bilər.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilənn ədəbiyyatlar siyahısından ibarət olmaqla, qəbul olunmuş standartlara uyğun səhifə komyuter yazısından ibarətdir.

FƏSİL I. İQTISADI TƏHLÜKƏSİZLIYIN TƏDQIQININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyəti və onun tədqiqinin nəzəri aspektləri

Tarixən milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizlik problemləri XIX əsrdə F.List tərəfindən tədqiq edilmişdir. Sonralar bir sıra ölkələrdə milli təhlükəsizlik problemləri nəzəri cəhətdən tədqiq edilmişdir. 1841-ci ildə Rusiyada «Siyasi iqtisadın milli sistemi» əsəri nəşr olunmuşdur.

Bu zaman F.List söyləmişdir ki, hər bir millətin xüsusi iqtisadi inkişaf yolu var. Bu cəhətdən, bu haqda ümumi iqtisadi baxış yoxdur. F.List, iqtisadiyyata tarixi, daima yüksələn sistem şəkilində baxmağı vacib saymaqla yanaşı, iqtisadiyyata dövlət intervensiyanın tərəfdarı idi. Robberin lüğətinə xüsusən «təhlükəsizlik» anlayışı 1190-cı ildən başlayaraq istifadə olunmuşdur və hər bir təhlükələrdən özünü qorunmuş hiss edən insanın rühən sakitlikliyini bildirir.¹

XVII-XVIII ərsələrdən başlayaraq demək olar ki, dövlətlərdə bu fikir yaranmışdır ki, dövlətin ən ümdə məqsədi maddi rifah halın və təhlükəsizliyin təmin edilməsidir. Sosial-iqtisadi inkişaf ilə bağlı tədqiqat aparan alimlərdən Q.Şmolleri, A.Oykeni və M.BVeblen və Zombart və s. qeyd etmək olar.

Q.Şmollerin «Milli iqtisadiyyat barədə ümumi cərəyanın əsasları» monoqrqfiyasında bu məsələ əhatəli şəkildə tədqiq olunmuşdur. Aydınadır ki, o sosial-iqtisadi inkişafa əksər faktorların təsirini bildirmişdir.

Ibn Xəldun dövlət və iqtisadiyyat ilə münasibətin olduğunu belə bildirmişdir ki, ağıllı siyasətli dövlət, dövlətin dağılma səbəbini iqtisadi məsələlərdə axtarmalıdırlar.

Nəsrəddin Tusi «Maliyyə barədə» və «Əxlaqi Nasiri»² əsərlərində müasir dövrümüzü səciyyələndirir edən iqtisadi mülahizələr irəli sürmüşdür.

O iqtisadiyyatı «ictimaiyyət» şəkilində dəyərləndirərək qeyd etmişdir:-

¹ Экономическая безопасность (теория и практика). Учебник / Под ред. Е.А. Олейникова. М.: «Классика плюс», 1999, стр. 9.

² «Яхлаг-Нясир» Бакы, 1980, сящ. 177

«iqtisadiyyat elmi istimaiyyətin xeyrinə olan müştərək əməyin doğru və dürüst inkişafı barədə nəzəri baxışdır». Bunun obyektı ictimai əməklə birləşən və istehsalı ən mükəmməl edən insanların münasibətidir., hər bir şəxs bu elmi öyrənmədir.

Qədim Azərbaycanda XIX əsrdə iqtisadi mülahizələr irəli sürmüş şəxslərdən M.F.Axundovu, H.Zərdabini qeyd etmək olar. H.Zərdabinin sosial-iqtisadi inkişaf ilə bağlı iqtisadi mülahizələri «Əkinçi»də ifadə olunmuşdur. O, söyləmişdir ki, sərviət xalqındır. H.Zərdabi qeyd etmişdir ki, qonşularımız tərəqqi vasitəsilə var – dövlətimizə sahib çıxırlar. bu cür davam etsə biz onların pəncərələri olacağıq. H.Zərdabi, iqtisadiyyatın inkişafı üçün əkinçilikdə texnikaya, torpaqların suvarılmasında kanallarda üstünlük verirdi.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, sosial-iqtisadi inkişaf haqda Rusiya iqtisadçılarının əsərləri diqqətə layiqdir. Məsələn, A.P.Qradovun, A.N.Bunkinin, L.V.Sidoviçin, V.A.Şulqanın və s. qeyd etmək olar.

A.P.Qardovun 1917-ci ildə monoqrqfysında vurğulanır ki, «Milli iqtisadiyyat, tək bir millətə aid iqtisadiyyat deyil. O, istimaiyyət və dövlət səviyyəsində funksiyalaşan və bu istimaiyyətdə hamıya məxsus olan və maraqlarını ifadə edən iqtisadiyyatdır». Iqtisadiyatı milli iqtisadiyyat olaraq dəyərləndirmək yol verilməzdir və o bəşəri xarakterli elmdir. Bildiyimiz şəkildə, hər hansı bir ölkənin xarakterik tarixi-iqtisadi inkişafı, təbiəti, iqlimi, milli dəyərləri, psixoloji vəziyyəti var.

Tədqiqatlardan aydın seçilir ki, milli iqtisadiyyat iqtisadiyyatın milli səpgidə ifadə edir və bu zaman əsas məsələ sosial-iqtisadi inkişaf ilə bərabər, daxildən və xaricdən mümkün təhlükələrin lazımı anda qarşısının alınmasıdır.

Bildirdiyimizə rəğmən, hər hər hansı bir ölkənin xarakterik inkişaf cəhətləri var. Bu səbəbdən sosial-iqtisadi inkişaf barədə ümumi metodika irəli sürmək çətindir və onu doğru və dürüst saymaq da yol verilməzdir. Bu cəhətdən, hər bir ölkədə iqtisadiyyat, birinci növbədə milli sərhədlər daxilində inkişaf olunmalıdır. Aydındır ki, təkrar istehsal, daima milli təkrar istehsalı ilə yerinə yetirilir. bu qeyd edilənn isə ümumi nöqtəyi-nəzərdən, hal-hazırkı əmlak növlərini bütöv nəzərdə

tuur.

Azərbaycanın iqtisadi modeli də, qarışıq iqtisadi modeli olaraq yaradılmalıdır.

Amma bu qeyd edilənlərə baxmayaraq, zənn edirik ki, sosial-iqtisadi hissəsini əhatə edən həlqələrin demək olar ki, bu cür təsnifini vermək olar:

- milli iqtisadiyyat, iqtisadi məkanca milli səpgidə inkişaf olunması.
- milli iqtisadiyyat, sərvəti, potensialı, effektiv yerləşdiriməni, daxili bazarı və dünyada yerimi müəyyənləşdirməklə yanaşı, müdafiə bacarığının daima güclənməsinin təmini.
- dövlətin iqtisadiyyata intervensiyasının səviyyəsi, sosial-iqtisadi münasibətlərin əhatəli şəkildə formalaşması və daima yüksələn inkişafı;
- psixologiya və ənənəvi davranışda, istimaiyyət hər bir üzvünün məsuliyyətini təyin etməklə, onun genişlənməsinə önəmli təsir etməsi;
- xarakterik milli cəhətlərin yığıldığı birinci dərəcəli sosial məsələlərin icrası yollarının ifadəsi.

Bildiyimiz şəkildə, Azərbaycan qənaətbəxş təbii-iqlim və geosiyasi mühitə sahibdir və Qərblə Şərqi dahlizidir.

Amma dünyanın marağında olan, bu regionun 20%-ni erməni qəsbkarları zəbt etmiş, suverenliyini pozmuş, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına ciddi təhlükələr yaratmışdır.

Aydındır ki, zəbt olunmuş Dağlıq Qarabağda xüsusən narkotik bitkilər becərilir. Başqa tərəfdən zəbt olunmuş sahələrdə yanğınlar edilərək, ətraf mühit bütövlüklə məhv olunmuşdur. Bu cəhətdən, ərazi bütövlüyünün bərpası sosial-iqtisadi inkişafda o cümlədən təhlükəsizliyin təminində əsas rola sahibdir.

25 illik Azərbaycan reallıqları isbat etdi ki, milli təhlükəsizliyini təmin etmək və dünyada layiqli yer qazanmağa imkanı var. Qloballaşma şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri sivil dövlətlərin daxili və xarici siyasətinin əsas hissəsi olmaqla yanaşı, istimaiyyətdə özünə məxsus yerə sahibdir. Aydındır ki, ümymdünya qloballaşmanın inkişafı və daima dərinləşdirilməsi iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərini aktual edir.

Bu səbəbdən ümymdünya qloballaşmasında ən birinci milli maraqların doğru və dürüst və effektiv təmininə zəruri mexanizmlərin və müvafiq strategiyanın hazırlanmasını zərur edir. Elmi mənbələrin çox hissəsində təhlükəsizlik bu nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirilir:

1. Təhlükələrin olmaması şəkilində, yəni şəkilindən yaxud nəyin kiməsə yaxud nəyəsə təhdidlərin olmadığı bir hal şəkilində (mütləq yanaşma).³

2. Obyektin hal-hazırda ziddiyyətli növlərinin vahidliyi və maddi cəhətlərinin toplumunda ifadəsini tapan onun həyati qiymətli əsas maraq dairələrinin daxili və xarici təhlükələrdən müdafiəsinin daxili hissəsi olaraq.⁴

Aydınır ki, məhdud təbi ehtiyatların bir çox dövlətlərdə onların fəqli səviyyədə olması, beynəlxal həyatın bu nemətlərdən istifadə uğrunda iqtisadi-siyasi mübarizələrin qüvvətlənməsi ilə yadda qalır.

Bu səbəbdən hər hansı bir ölkənin və ya bir çox ölkələrin rəqabətə davamlılığının çoxalması, başqa dövlətlərdə real təhlükə, milli maraqlarına təhdidlər şəkilində qiymətləndirilir.

Ümumi nöqteyi-nəzərdən iqtisadi təhlükəsizlik təkcə milli maraqların müdafiəsini, o cümlədən də sosial-iqtisadi maraqlar ilə inkişafı və müdafiəsi haqda hərtərəfli işlərin yerinə yetirilməsi üçün rəsmi qurumların, bu zəruri fəaliyyətin yerinə yetirilməsində tədbirlər sisteminin icrası mexanizminin təmini vacibdir. Bu cəhətdən elmi cəhətdən qiymətləndirilmiş doğru və dürüst sosial-iqtisadi siyasət əsas rola sahibdir.

Aydınır ki, ölkədə doğru və dürüst iqtisadi siyasət olmadan sosial-iqtisadi münasibətlərin məqsədəuyğun inkişafı qeyri--mümkün dür. İqtisadi siyasətin müəyyənləşdirici rolu, bazar şəraitində müstəqil dövlətçiliyimizə yiyələnməklə yanaşı, müstəqil sosial-iqtisadi quruluşun inkişafı ilə vətəndaşların maddi-mədəni

³ Дзалиев М.И. Основы обеспечения безопасности России. М.: ЗАО «Издательство «Экономика»», 2003, с. 9; Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика. М.: ИСПИРАН, 2007, с. 28-35.

⁴ Дмитриев А.П. Основы понятия общей и специальных теорий безопасности // Национальная безопасность / Сизов В.Ю., Афиногенов Д.А., Жуковский М.В., Копылок А.В., Поздняков А.И. и др. М., 2006, с. 15.

həyat keyfiyyətinin artırılması və o cümlədən ölkənin müdafiə bacarığının da güclənməsindən ibarətdir.

Bu səbəbdən dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasəti, ən birinci ictimai həyatımızın əsası olan maddi nemətlət istehsalının daima yüksələn inkişafının təminatıdır. Qloballaşma şəraitində o, bazar ilə sosial-iqtisadi inkişafa, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasının intensiv faktorlarından istifadəsinə istiqamətləndirilmişdir.

Dövlətin sosial – iqtisadi siyasətinin real nəticələri ifadəsini makroiqtisadi göstəricilərdə və o cümlədən istimaiyyətin sosial təbəqələrinin həyat səviyyində tapır. Dəqiq və dürüst hazırlanmış sosial-iqtisadi siyasət, sosial-iqtisadi inkişafda etibarlı kompasdır. Unutmaq yol verilməzdir ki, dövlətin tənzimləyici rolu əksər vəziyyətlərdə strateji əhəmiyyətli qərarların tətbiqi ilə müəyyənləşdirilir. Bu cəhətdən, hər bir qərarın elmi nöqteyi-nəzərdən doğru və dürüst əsaslandırılmasının əhəmiyyəti də yuxarıda qeyd edilən əsas səbəblərdən bir o qədər artmış olur.

Tədqiqatlar sübut edir ki, elmi nöqteyi-nəzərdən, ətraflı əsaslandırılmış iqtisadi siyasət strateji inkişada ən güclü tənzimləyicidir. Bu səbəbdən hökumətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasət iqtisadi qanun və qanunauyğunluqların tələblərinə bütöv müvafiq fəaliyyəti bazar prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Qloballaşma şəraitində hökumətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin əsas hədəfləri onunla müəyyənləşdirilir ki, respublikamız bazar quruluşunun birinci dövründə çox və çətin məsələləri həll edib ki, bunların da təsirində iqtisadi tərəqqi iləyanaşsın, bir neçə öncədən gözlənilən və gözlənilməyən iqtisadi təhlükələr də yaranmışdı.

Sosial-iqtisadi inkişaf, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin yolları biri birini tamamlayan – iqtisadi siyasət və iqtisadi təhlükəsizlik, möhkəm sistem şəkilində tədqiqi özünəməxsus elmi və əməli əhəmiyyətə vardır.

Tarixdən aydın seçilir ki, «təhlükəsizlik» anlayışının meydana gəlməsi XII əsrə təsadüf edir. amma XVII əsrdə təhlükəsizlik anlayışı o qədər də geniş yayılmamışdır.

Hal-hazırda iqtisadi ədəbiyyatlarda vurğulanır ki, XII əsrdən XVII əsrədək «təhlükəsizlik» anlayışı «polis» anlamı şəkilində qiymətləndirilmişdir. Bu zaman məsələ birinci olaraq dövlət quruluşunun təhlükəsizliyinin polis müdafiəsindən gəldirdi.

XVII-XVIII əsrlərdən başlayaraq dünya ölkələrdə təhlükəsizlik anlayışı dərin mənaya yiyələnməklə, dövlət rəhbərləri insanların, ictimaiyyətin təhlükəsizliyinin təmini şəkilində əsas vəzifənin reallaşdırılması hesab olunmuşdur.

Ümumi təhlükəsizlik anlayışını 1904-cü ildə T.Ruzvelt ilk olaraq işlətmışdi. Aydınır ki, o, ABŞ Konqresinə xüsusi müraciətində Panama kanalı ətrafında birləşmələrin təhlükəsini önəmə çəkmiş, milli təhlükəsizliyin, milli maraqlarla bərabərliyini vurğulamışdır. Sonra bu sahədə Amerika iqtisadçılarının əsərlərinin əsas xəttini təşkil etmişdir., Amerikalı iqtisadçılar təhlükəsizliyin anlanması mənbəyini maraqlar nəzəriyyəsində axtarırdılar.

Ümumi təhlükəsizlik - dövlətin, istimaiyyətin, vətəndaşın həyat tərzinin, milli-mənəvi dəyərlərin, xarici və daxili etimal edilənn təhlükələrin iqtisadi – siyasi, döyüş, informasiya, ekoloji təminini və müdafiəsini nəzərdə tutur.

Sonrakı illər ərzində, xüsusən də Rusiyada, dövlət təhlükəsizliyinə üstün diqqət verilməyə başlanmışdır ki, bu da iqtisadi təhlükəsizliyə münasibətin azalmasına səbəb idi., Bu qeyd edilənləri rəğbən təhlükəsizlik anlayışına bu cür tərifi irəli sürmək olar: «Təhlükəsizlik» zəruri olan sosial maraq dairələrin və strukturlarının daxili və xarici təhlükələrdən qorunmasıdır

Zəruri maraqlara daxildir: dövlətin, istimaiyyətin və vətəndaşların mütərəqqi inkişafını təmin edən tədbirlər toplusudur

Təhlükəsizlik – dövlətin, istimaiyyətin təhlükəsizliyinin təmini ilə bağlı sosial fəaliyyətin bəhrəsidir. Bu vaxt bu fəaliyyətin predmeti təhlükənin hədə forması olur: döyüş, siyasi, iqtisadi və s. bu cür təhdidlərin daşıyıcıları, sosial-ictimai hadisə və proseslərdir. Iqtisadi və döyüş təhlükəsizliyin asılılığının tədqiqində səmərəli istifadə edilən elmi kateqoriyaların arasında «təhlükə» anlayışını xüsus olaraq ayırmaq vacibdir.

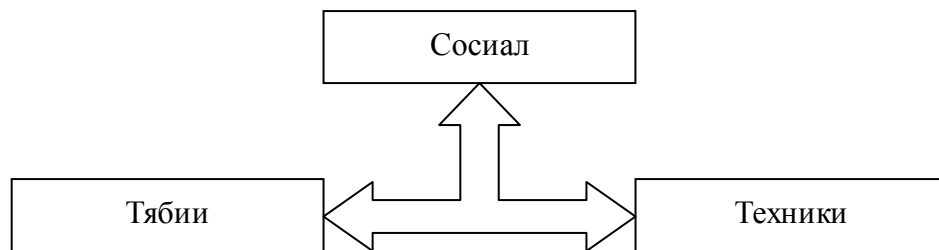
M.I. Djilyovun zənnincə təhlükənin mənbəyi şəkilində elə, qüvvəni (faktorlar) başa düşmək vacibdir ki, onlar potensial şəkildə və bir çox şərtlər çərçivəsində özü-ölyündə ayrı-ayrı məcmular çərçivəsində düşmək, münasibət, ziyanlı xüsusiyyət, destruktiv təbiətə sahibdirlər.⁵

M.I. Djilyovun təhlükələrin bu mənbələrini verir:

- təbii – zəlzələ, sel, quraqlıq, atmosfer elektrik boşalmaları və s.;
- texniki – atom elektrostansiyaları, kimya sənayesi müəssisələri, başqa müəssisələr, ayrı-ayrı texnika növləri;
- sosial – ayrıca fərd, şəxslər qrupu, onların istimaiyyəti, cinayətkar, cinayətkar təşkilat, irticaçı-dövlət və s.⁶

Təhlükəsizliyin ayrı-ayrı növlərinə çoxlu sayda baxışlar şəraitində sosial, təbii və texniki faktorların tədqiqi ilə onun 3 növünə ayrılması geniş vüsət almışdır (sxem 1).

Hər bir fəaliyyət obyektləri ilə bağlı təhlükəsizliyin təmini məsələlərinə hərtərəfli, sistemli yanaşma tələb edilir.

Sxem 1.1. Təhlükə mənbələrinin əsas sahələr ilə bağlı təsnifləşdirilməsi

Bu sistem bir-biri ilə şaquli haldə əlaqədə olan üç səviyyələrdə tədqiq edilir:

1. vətəndaşın təhlükəsizliyi;
2. istimaiyyətin təhlükəsizliyi;
3. Dövlətin təhlükəsizliyi.

Iqtisadi təhlükəsizlik Qərbə nisbətən respublikamızda yeni anlayış sayılır.

⁵ Экономическая безопасность России / Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. М.: Дело, Дело, 2005, с. 21.

⁶ Дзлие М.И. Новая парадигма безопасности России // Основы обеспечения безопасности России. М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2003, с. 8-12.

İqtisadi təhlükəsizlik tənzimləmə obyektı olaraq üç istiqamətlərdə yerinə yetirilir:

1. Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik;
2. Milli iqtisadi təhlükəsizlik;
3. Xüsusi iqtisadi təhlükəsizlik.

Sosial-iqtisadi inkişafın təminində milli imaraqlar və maraq aidələri əsas strateji xətt şəkilində yanaşı, onun qornması üçün ölkədə zəruri iqtisadi və döyüş gücə sahib olmalıdır.

Iqtisadi təhlükəsizlik obyektleri dövlət və onun sosial-iqtisadi sistemi, təbii resuslar, ictimai institutlar, qurumlar, fəaliyyətdə olan sosial – iqtisadi subyektlər istimaiyyətin mənafələrini təşkil edir.

Iqtisadi təhlükəsizliyin subyektləri qanunvericilik, icraedici, məhkəmə qanunları, vergi, gömrük xidmətləri, milli məclisin müvafiq komissiyaları, banklar, birjalar, sığorta və pensiya kompaniyaları, ictimai istehlakçılar təşkil edirlər və vəziyyətlərdə iqtisadi təhlükəsizliyin tənzimləyicisi dövlət sayılır.

Iqtisadi təhlükəsizlik şəraitində ölkə öz suveren inkişaf vasitəsilə sosial-iqtisadi qüdrətini daima da möhkəmləndirmiş olur.

Beynəlxal həyatın çoxillik təcrübələri sübut edir ki, sərbəst bazar şəraitində iqtisadiyyatın stabil, daima yüksələn inkişafı ilə yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyin təmini məsələi hər bir müstəqil dövlətin ən vacib vəzifələrindən biri olaraq qalmaqdadır. Bu cəhətdən dünya iqtisadçılarının, dövlət nümayəndələrinin əsas məsələyə aid baxışlarının əhatəli şəkildə tədqiqi özünəməxsus elmi və əməli əhəmiyyətə sahibdir.

Qloballaşma şəraitində qloballaşma, dünya ölkələri arasında siyasi, sosial – iqtisadi münasibətlərin daima dərinləşdirilməsi məsələinə yenə də nəzər yetirməyi tələb edir.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, keçid dövrü ölkələrə, o cümlədən də Azərbaycana xarici investorların cəlbı, bu ölkələrlə bərabər həm də, ümumilikdə dünya iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir edir. Bu cəhətdən xarici investisiya mühitinə təsir edən faktorlara nəzər yetirməklə paralel, ümumi nöqtəyi-

nəzərdən investisiyaların və onun dəyərləndirilməsinə aid dövlətin və beynəlxalq qurumlarının rolu və funksiyaları da qüvvətləndirilməlidir.

Milli iqtisadi siyasət nöqtəyi-nəzərdən, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadçıların daima diqqətində idi. Aydınır ki, XIX əsrdən başlayaraq iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə aid elmi-nəzəri baxışlar formalaşmış və zamanın qanunauyğunluqlarına uyğun təkmilləşdirilmişdir. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin iqtisadiyyata intervensiya edilməsi Ç.Keynsin diqqətində idi. Aydınır ki, XVI-XVII əsrlərdə manufakturaların inkişafı, ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərin genişlənməsinə təkan verməklə, milli təkrar istehsalda ən əsas faktorlardan birinə çevrilmişdir.

XVIII-XIX əsrlərdə baş vermiş sənaye inqilabı təsirində iri maşınlı sənaye istehsalının yaranması, XIX əsrin sonuna onun əhatəsinin da genişlənməsinə imkan vermişdir., XIX əsrin sonu XX əsrin başlanğıcında bazar tipli dövlətlərdə əmtəələrin ixracı ilə paralel kapital ixracı da yerinə yetirilmişdir.

Ölkələr arasında kapital ixracının daima çoxalması iqtisadiyyatda əhəmiyyətli dəyişmələrə gətirməklə yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyin təminini də qarşıya bir vəzifə olaraq qoyuldu. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, iqtisadiyyatın təmininə aid dünya iqtisadçıları arasında hal-hazırda 2 fikir vardır. Aydınır ki, sərbəst bazar nümayəndələrindən A.Smitə, J.B.Seyn, C.S.Milli, D.Rikardonu, V.Stolləri, P.Samuelsonu və digərlərini qeyd etmək olar. Bu qrupun aparıcı tərəfdarlarından olan A.Smitin zənnincə bazar «gözə görünməz əl» öz-özünə tənzimlənən bir iqtisadi sistemdir.

A.Smitin zənnincə, hər bir müstəqil dövlət öz iqtisadiyyatını daima inkişaf etdirərək, ümumi nöqtəyi-nəzərdən dünya əhalisinin həyat keyfiyyətinin artırılmasına gətirir. Bu səbəbdən, o iqtisadiyyata dövlətin intervensiyasını məqsədəmüvafiq saymırdı. A.Smitin zənnincə, dövlət tənzimləməsi təkcə qiymətə təsir etməklə kifayətlənməlidir. Aydınır ki, onların mülahizələrincə dövlətin iqtisadiyyata intervensiya etməsi tarazlığı mənfi təsir edər. Sərbəst bazarı müdafiə edən bu cərəyanın ilə «son faydalılıq» və «son məhsuldarlıq» baxışları durur.

Qiymətin çevikliyinə əsaslanan bu cərəyanın tərəfdarları bu cür qəbul edirdilər ki, tələb təklifin nisbətinə müvafiq qiymət sərbəst şəkildə bu və ya başqa istiqamətdə dəyişə bilər. A. Smitin sərbəst bazar nəzəri baxışlarının davamçılarından sayılan E.Bem-Baverk, F.Vizer, U.Cevans bu cür qəbul edirdilər ki, dövlət istehsalın həcmi və məşğulluğun təmininə müdaxilə etməməlidir. Onlar insan tələbatının təmin edilməsini vacib məsələ sayaraq, əmtəələrin istehlak dəyərləri və bu əmtəələrə istehlak tələbinin araşdırılmasını ön plana çəkirdilər. Onların zənnincə, tarixi inkişaf illər ərzində həm mikro, həm də makroiqtisadi şəkildə bazar qanunları identikdir.

Klassik nəzəriyyəçilər makroiqtisadi şəkildə istehsala, məşğulluğa dövlətin təsirini məqsədyönlü saymırlar. amma, bazar tipli dünya dövlətinin praktikası sübut edir ki, dövlət bu məsələlərin icrasına intervensiya etməzsə, sərbəst bazar uzun müddət böhran halında qalar. Aydınadır ki, «böyük durğunluq»un (1929 - 1933) nəzəri baxışlarının əksər postulatlarının qeyr-effektivliyi əyani şəkildə isbat olundu. Dövlət, böhran halından qurtulmaq və ümumilikdə iqtisadiyyatın özünün hal-hazırkıluğunu təmin etmək məqsədi ilə sərt tənzimləmənin tətbiqi məcburiyyətində oldu.

Tarixi boyu klassik nəzəriyyəni bir çox modifikasiyalarla dəyərləndirərək əvəzində yaranmış nəzəriyyə neoklassik nəzəri baxışlardır. Onların əsas tərəfdarlarından A.Marşall qiymət tarazlığı konsepsiyasını yaratmışdır. Bu konsepsiya XIX əsrin sonu və XX əsrin başlanğıcında dünya ölkələrində geniş vüsət almışdır. A.Marşall, iki nəzəriyyənin - «Əmək-dəyər» (D.Rikardo) ilə «Son faydalılıqlı» (C.Bem-Baverkin) nəzəriyyələrini uzlaşdıraraq baxışlarını dəyərin formalaşmasını ayrı-ayrı baxışlardan ümumiləşdirmişdir.

Neoklassiklərin təlimində əmtəələrin qiyməti 2 faktorla – son faydalılıq və istehsal xərcləri ilə müəyyənləşdirilir: «istehsal xərcləri» və «son faydalılıq» prinsipləri tələb və təklif qanununun əsas hissələridir: onlardan hər birini qayçının tiyələri ilə müqayisə edilə bilər.

Ümumən isə, bu nəzəriyyənin əsaslandığı məhsuldarlığın azalması qanununa

xüsusən, başqa faktorların stabil olması şərti ilə faktorlardan birinin ardıcıl çoxalması, xərc vahidi baxımdan soxalmanın ilk olaraq azalması, sona isə bitməsi ilə yekunlaşır. Proteksionizm nümayəndələrinin (C.Keyns, F.Listi, Ç.Kerin və s.) mülahizələri xüsusən hal-hazırkı iqtisadi vəziyyəti saxlamaq, meydana gələn sənayeni qorumaq, büdcənin gəlir hissəsini çoxaltmağı, dempinqi heçə endirməyi, müdafiə qabiliyyətini gücəndirməyi, dövlətin iqtisadiyyata intervensiyasını lehinə idilər.

Dünya praktikasında C.Keyns cərəyanının nümayəndələrinin nəzəri mülahizələri özünü doğru və dürüstltməqlə, bazarnın təminində istifadə olunur. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, postsovet məkanının bir çox alimləri, radikal iqtisadi islahatların yerinə yetirilməsi zamanı iqtisadiyyata intervensiyanı islahatlara mənfi təsir etdiyini bildirmişlər. Halbuki, iqtisadi islahatların doğru və dürüst və effektiv yerinə yetirilməsində dövlətin tənzimləyici rolu və funksiyası da qüvvətləndirilməlidir. Aydınadır ki, planlaşdırmadan bazara keçid mikro və makro səviyyədə iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsini vacib məsələyə çevirir. Zənn edirik ki, dövlətin inzibati alətindən geniş istifadə edilməlidir. Aydınadır ki, sərt maliyyə, pul-kredit siyasətinin yerinə yetirilməsi böyük sahibdir.

Tədqiqatlar sübut edir ki, 1991-1994-cü illər ərzində Azərbaycanda bu zəruri məsələlərə doğru və dürüst münasibət olmadığından iqtisadiyyat böhrana məruz qalmışdır. Açıq aşkardır ki, bu haldə dövlətin iqtisadiyyata intervensiyası olmadan böhran halından azad olmaq qeyri-mümkün olardı. Bazara keçidlə bağlı MDB ölkələrdə, o cümlədən də Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın və ümumi nöqtəyi-nəzərdən iqtisadi artımın dövlət təmini, iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri son illər əsas tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Amma məsələlə ilə bağlı elmi tədqiqatlar əksər vəziyyətlərdə ümumi xarakterli olmaqla, məsələlərin icrasına, xüsusən də bazar şəraitində sosial-iqtisadi inkişaf və iqtisadi təhlükəsizliyin təminində istiqamətləndirilən elmi-araşdırmalar lazımı qədərdir. Bu cəhətdən, müasir dövrdə iqtisadiyyatımızın daima yüksələn inkişafında iqtisadi təhlükəsizliyin təminininin araşdırılması əsas vəzifə olaraq qarşıya qoyul-

muşdur.

Bu cəhətdən respublikamız əbədi müstəqillik əldə etməklə, sərbəst bazar vasitəsilə sürətlə irəliləyir. Respublikada yaranan inamlı irəliləyişlər məqsədəuyğun sosial-iqtisadi siyasətin uğurla yerinə yetirilməsi təsirində baş vermişdir.

İndi respublikamız keçmiş iqtisadiyyatın önəmli transformasiyası vasitəsilə, yeni iqtisadi sistemə – bazara keçməklə, hal-hazırda iqtisadi gücündən resurslardan müstəqil dövlət olaraq müstəqil şəkildə istifadəyə başlayaraq dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunaraq, beynəlxalq birliyinin bir üzvi olaraq fəaliyyətdə olur.

Bazarnın formalaşması ilə bağlı dövlət müstəqil büdcəsinə sahib olmaq və ümumi nöqtəyi-nəzərdən iqtisadiyyatında əldə olunan gəlirlərin bölüşdürülməsi şəraitində sosial-iqtisadi inkişafda yarana ehtimalında təhlükəsizliyin təmini məsələləri vacib məsələyə çevrildi.

Təcrübə sübut edir ki, dünya maliyyə bazarı, dünya təsərrüfatı, TMK, İKT inkişafı dövlətlər arasındakı iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərini bir qədər çətinləşir. Aydınadır ki, beynəlxalq qurumlar və xarici sahibkarlar bu və ya başqa şəkildə maraqsız xidmət etməzlər. Aydınadır ki, hər bir fəaliyyətin məğzində güclü şəxsi imaraqlar durur. Bu səbəbdən respublikamıza üçün xarici təkliflər Azərbaycanın maraqları nöqtəyi-nəzərdən əhatəli şəkildə araşdırılıb dəyərləndirilməlidir.

Iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası, ümumilikdə ictimaiyyətin mənafələrini və sosial-iqtisadi inkişafının təminini nəzərə almalıdır.

Inkişaf etmiş beynəlxal həyatın təcrübələri sübut edir ki, iqtisadi təhlükəsizlik zəruri şəkildə təmin olunmuş olarsa, ümumi təhlükəsizlik də təmin oluna bilər.

Ümumən isə, təhlükəsizlik dünyada qəbul olunmuş 3 şəkildə yerinə yetirilir: vətəndaşın təhlükəsizliyi, ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, dövlətin təhlükəsizliyi. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, ulu öndər Heydər Əliyev iqtisadi marağı əsas qəbul edərək xarici investorların cəlbi üçün qənaətbəxş mühiti yaratmış və sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının təməlini qoymuşdur.

Iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri ölkənin maraqlarını doğru və dürüst ifadə

edən monetar, fiskal siyasətindən, ərzaq təhlükəsizliyindən birbaşa asılıdır.

Bu cəhətdən zənn edirik ki,, ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmini bu əsas istiqamətlərdə xeyli qüvvətləndirilməlidir:

1. iqtisadi inkişafda təhlükəsizliyin lazımı anda təmini;
2. sərvətlərdən istifadəyə dövlət nəzarətinin xeyli gücləndirilməsi;
3. sosial-iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması və onun təmininin təkmilləşdirilməsi.

Bildiyimiz şəkildə, imaraqlar və iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri üzvi şəkildə bağlı funksional, davamlı əsas bir çətin prosesdir. Aydınır ki, sosial-iqtisadi inkişaf bazası sayılan hal-hazırda sahib olunan sərvətlərdən doğru və dürüst və effektiv istifadənin təmini iqtisadi təhlükəsizliyin təmininin əsas şərtlərindəndir. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, BMT-in respublikaya insan inkişafı barədə hesabatında iqtisadi təhlükəsizliyin faktorları bu cür təsnifləşdirilir:

- işsizlik;
- aşağı yaşayış standartları;
- sosial təbəqələşmə;
- korrupsiya, gizli iqtisadiyyat və qeyri-qənaətbəxş biznes mühiti;
- xarici kapitaldan asılılıq;
- birinciin məhsulların ixracdan asılılıq;
- Əmək resurslarının (peşəkar və yaxşı təlim keçmiş hər bir üzvünün) ölkəni tərk etməsi;
- elmi tədqiqatlara və təhsilə qoyulan sərmayənin aşağı səviyyəsi;
- köhnəlmiş texnologiyalara və avadanlığa investisiya qoyulması və s.

bazar tipli ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində texnika- texnologiyaların tətbiqi əsas vasitədən biri sayılır.

Bu səbəbdən iqtisadi inkişafa təsir edən hər bir faktor təhlükəsizlik nöqtəyindən nəzərdən əhatəli şəkildə araşdırılaraq, dəyərləndirilməlidir. Bu cəhətdən hər bir

dövlət proqramı, investisiya layihələri və ya başqa iri layihələr iqtisadi təhlükəsizlik baxımından dəqiq tədqiq olunmalıdır. İqtisadi təhlükəsizlik insanların həyat keyfiyyətinin təminatı ilə birbaşa bağlıdır.

Tədqiqat sübut edir ki, iqtisadi təhlükəsizlik vətəndaşların həyatı zəruri tələblərinin təmin edilməsinə, dövlətin qüdrətinin güclənməsinə, sosia-iqtisadi inkişafın təmininə böyük yollar açır. Ümumən isə iqtisadçıların zənnincə iqtisadi təhlükəsizlik təminatının 2 vacib faktoru var:

1. dövlət iqtisadi təhlükəsizliyin vacib təminatçısıdır;
2. dövlətin – millətin inkişafı, effektiv milli maraqları təmin etmək və inkişaf etdirmək qabiliyyətinin olması.

Təsnif edilən münasibətə xüsusən təhlükəsizliyin bu tipləri ayrılır:

– xəyali təhlükəsizlik – təhlükələrin, ictimaiyyət üçün hal-hazırkı istənilən təhdidlərin olmaması;

– real təhlükəsizlik – təhlükələrdən qorunmaq qabiliyyəti.

İqtisadi təhlükəsizlik nəzəri baxışlarının ayrı-ayrı müddələrinin elmi tədqiqinə xüsusən qeyd etmək olar ki, mütləq təhlükəsizliyə çatmaq qeyr-mümkündür. Baxılan kontekstdə təhlükələrdən qorunmaq demək olar ki, iqtisadiyyatın stabil və sabit inkişafının təminatı ilə bağlı işlərin lokal hissəsidir. bunlarla bağlı iddia sürmək olar ki, iqtisadiyyatın inkişafına istiqamətləndilmiş hər bir mexanizm və vasitələr iqtisadi təhlükəsizliyin müdafiəsi ilə bağlı tədbirlər şəkilində qiymətləndirilə bilər və iqtisadi təhlükəsizlik nəzəri baxışları geniş təhlil olunmuşdur.^{7,8,9,10,11}

Qloballaşma şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinə öz münasibətimizi vacib sayırıq. İqtisadi təhlükəsizliyinin məğzinin müəyyən olunmasına baxışların

⁷ Абалкин Л.И. Размышления о долгосрочной стратегии, науке и демократии // Вопросы экономики, 2006, № 12, с. 4-19.

⁸ Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика. М.: ИСПИРАН, 2007, с. 28.

⁹ Илларионов А.И. Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики, 1998, № 10, с. 49.

¹⁰ Ясин Е., Яковлева А. Конкурентоспособность и модернизация Российской Экономики // Вопросы экономики, 2004, № 7, 2004, № 7, с. 44-34.

¹¹ Петренко И. О причинах актуализации исследования экономической безопасности России // РЭЖ, 2003, № 3, с. 87-89.

tədqiqində Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, o, iqtisadiyyatın elə bir halını səciyyələndirir ki, bu an şəxsin istimaiyyətin, dövlətin iqtisadi maraq dairələrinin təminatlı müdafiəsi, sosial yönümlülük rəqabətə davamlılığı və döyüş qabiliyyəti təmin edilmiş olsun.

Zənnimizcə, iqtisadi təhlükəsizlik kateqoriyasının məğzi bu müddəalara əsaslanmalıdır:

– iqtisadi təhlükəsizlik xarakterik bir hədəf deyil, o, hər bir dövlətin təhlükəsizliyinin əsas hissələrindən və siyasi, sosial, döyüş, informasiya təhlükəsizlikləri ilə əlaqəlidir.

– mütləq iqtisadi təhlükəsizliyin təmini yol verilməzdir, ancaq iqtisadiyata daxili və xarici mənfi təsirlərdən qorumağa çatmaq olar.

– obyekt olaraq, iqtisadi mənafeələr – şəxsin, dövlətin, istimaiyyətin tələbatlarını araşdırmaq məqsədmüvafiqdir.

– formal məntiq prinsiplərinə müvafiq olaraq iqtisadi təhlükəsizlik obyektləri bu cür olmalıdır: insan, dövlət, istimaiyyət.

– iqtisadiyyatda çoxlu faktorlar, xüsusilə məhdud maddi resurslar və tələbatın çoxalması arasında təhdid və təhlükələrin çoxalması meylini bildirmək vacibdir.

– iqtisadiyyatda təhlükə və təhdidlər iqtisadi təhlükəsizliyin faktorlarını səciyyələndirməklə mənbələrə sahib olar. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas faktorları arasında qloballaşma faktoru əsas rol oynayır.

İqtisadi təhlükəsizlik – milli təhlükəsizliyin maddi təməlini əhatə edən insanın, dövlətin və istimaiyyətin iqtisadiyyatda əsas tələbat və maraq dairələrinin təhlükə və təhdidlərdən qoruması halını səciyyələndirən tərkib hissəsidir.

Təklif edilən bu tərif məsələnin bütöv əhatəli açıqlanmasına cəhd edilmir. O, təshih və dəqiqləşdirilə bilər. amma o, məsələnin məxzini ifadə edir və iqtisadi təhlükəsizliyinin ümumi təhlükəsizlikdə yeri və rolunun dərin araşdırılmasına yol verir.

İqtisadi təhlükəsizlik dayanıqlı iqtisadi artım, ictimaiyyətin tələbatlarının lazımı şəkildə təmin edilməsi, səmərəli idarəetmə, iqtisadi mənafeələrin müdafiəsi

şəkilində tədqiq olunmuşdur.

Bu nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik –ümumi təhlükəsizlik sisteminin qloballaşma faktori ilə əsaslandırılmış təhlükə və təhdidlərdən iqtisadi mənafeələrin qoruması ilə səciyyələndirən keyfiyyət hissəsidir.

1.2. Müasir dövrdə iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində qloballaşma amilinin rolu

Dünya durmadan dəyişir. Bu dəyişilən duruma uyğun olaraq milli təhlükəsizliyin o, cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir. Bu keyfiyyət dəyişiklikləri iqtisadi təhlükəsizliyin bütün göstəricilərini əhatə edir. Ona görə də xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, iqtisadi və ümumi təhlükəsizlik məsələləri hər bir dövlətin daimi diqqətində olmalıdır. Aydındır ki, ümumi təhlükəsizliyə təsir edən faktorlar içində iqtisadi təhlükəsizliyin əsas rolu vardır. Dünya ölkələrində iqtisadiyyatın daimi inkişafı, dünya bazarında rəqabətə davamlılığının güclənməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməkdədir. Təcrübə sübut edir ki, təbii resurslarla zəngin olan hər bir dövlət mütərəqqi texnologiyalara yiyələnməklə yanaşı, dünya bazarında stabil yerə qadirdirlər. Bu cəhətdən, Azərbaycan bazar şəraitinə müvafiq daxili və xarici siyasətə sahib olmalıdır. Strateji məsələlərin icrasında əsas yeri sosial-iqtisadi inkişaf ilə bağlı iqtisadi təhlükəsizliyin təmini tutur. Beynəlxal həyatın çox illik praktikasını isbat edir ki, hər bir dövlət, birincisi stabil daima yüksələn iqtisadiyyata yiyələnməklə yanaşı, təhlükəsizliyini qorumağa qadir olmalıdır. Amma qloballaşan dünyada, hər bir dövlət xarakterik, sosial-iqtisadi siyasətin, ancaq milli deyil, həm də dünyəvi xarakterli olduğundan ümumilikdə iqtisadiyyat qlobal təhlükələr ehtimalındadır.

Müasir iqtisadi qloballaşma dövründə dövlətlərin, xüsusən də də, inkişaf etmişlərin işləri ancaq bir ali niyyətə – nüvə müharibəsinin qarşısının alınması yollarında cəmləşməlidir.

Dünya iqtisadiyyatında, dövlətlər arasındakı tərki silah barədə sazişlərin

bağlanması, münasibətlərin daima genişlənməsi, hər bir dünya ölkələrində siyasi-iqtisadi sabitliyin təminatçısı olmalıdır.

Bildiyimiz şəkildə, siyasətdə əsas maraqlar, dövlət maraqları, milli maraqlardır. amma bir çox vəziyyətlərdə beynəlxalq hal dəyişsə də, milli maraqlar siyasətin təməl istiqaməti şəkildə qalmalıdır. Bu cəhətdən İngiltərənin sabiq baş naziri Çerçil söyləmişdir ki, Böyük Britaniyanın anti Fransa, anti Almaniya siyasəti yoxdur. Bu cəhətdən, iqtisadi qloballaşma məsələlərinin icrasına birtərəfli deyil, hərtərəfli hədəfli münasibət olmalıdır.

Tarix isbat edir ki, çox vaxt iri müharibələrə xüsusən iqtisadi müharibələri gətirir. Dünya praktikasında müharibələr vasitəsilə stabil iqtisadiyyat quran olmayıb və zənnimizcə ola da bilməz. Alman filosofu K.Uasper «Alman müqəssirliyi» monoqrqfiysında söyləmişdir ki, faşizmin yaranmasında ancaq faşistlər deyil, digər millətləri günahlı sayır ki, bəşəriyyətə çevrilən ideologiyayı lazımı vaxt alınmalı idi. Bu cəhətdən, qlobal məsələlərin icrasına təkcə dünyanın, xüsusən də inkişaf etmişlərin, beynəlxalq qurumlarını müştərək işləri təsirində nail olmaq olar.

Iqtisadi qloballaşma həddən artıq çətin və mürəkkəb məsələ olmaqla yanaşı, qaçılmaz və təzələnen bir prosesdir. tədqiqatlar sübut edir ki, dünyada ilk dəfə qloballaşma haqda fikir irəli sürən amerikalı T.Levitta idi (1963-cü il).

Amma bu haqda əhatəli şəkildə tədqiqatlar aparan yaponiyalı K.Otelinin böyük xidmətləri olmuşdur. 1990-cı ildə nəşr olunmuş «hüdudsuz dünya» monoqrqfiysında iqtisadi qloballaşma barədə geniş tədqiqatlar yerinə yeririlmişdir. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, qloballaşma şəraitində iqtisadi qloballaşma haqda dünya iqtisadçılarının və bir çox dövlət rəhbərlərinin mülahizələrinə xüsusən bu nəticə əldə etmək olur ki, bu məsələnin icrasına aid indiyə qədər tam fikir irəli sürənlər yoxdur. Aydındır ki, bəzi iqtisadçılar qloballaşmanın inkar olunmaması ilə paralel onun üstün və mənfi xüsusiyyətlərini bildirmişlər.¹² başqa

¹² Юдаева К., Ясин Е., Стратегия – 20050: справится ли Россия с вызовами глобализации? // Вопросы экономики, 2008, № 5, с. 10.

iqtidadçı alimlər isə qloballaşmanın dövlətlər üçün heç də qiymətli olmamasını vurğulayaraq, onun ancaq inkişaf etmişlər üçün qənaətbəxş olmasını bildirmişlər.^{13,14}

Bildiyimiz şəkildə, iqtisadi qloballaşma xüsusən istehsal, bazar və maliyyə sahəsində yerinə yetirilməklə, hər bir dövlətin mənafeələrinin təmini ilə yanaşı, ümumilikdə dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinə ziyan vurmaldır.

Məlumdur ki, bu vacib dövrdə hər bir dövlətin beynəlxalq əmtəə dövriyyəsində iştirakı aşkar edilirsə, onun rəqabətə davamlılığı müəyyənləşdirilir və bu əsasda dünya ticarətinin strateji inkişaf yolları müəyyən edilir. A.Smit söyləmişdir ki, dünya ticarətinin fundamentini dövlətlərdə mütləq xərclərin fərqliliyi təşkil edir. Bu və ya başqa ölkəyə o əmtəələr, idxal etməlidir ki, onların mütləq xərcləri öz xərclərdən aşağı olsun.

A.Smitin bu doğru və dürüst fikri D.Rikardo da inkişaf etdirmiş, müqayisəli xərclər nəzəriyyəsini önəmə çəkimşdir. Onun zənnincə xüsusən, hər bir ölkə elə əmtəələr ilə ixtisaslaşmalıdır ki, başqaları ilə müqaisədə xərcləri az olsun. Alimin zənnincə ticarətin bütöv liberallaşdırılması ilə müqayisəli xərclər prinsipi avtomatik fəaliyyətdə olur və optimal ixtisaslaşmaya gətirir.

Dünya ticarətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də dünya qiymət sistemidir. Bildiyimiz şəkildə, bu qiymətlər dünya istehsal xərcləri ilə formalaşır. Dünya bazarında bu və ya başqa əmtəələrə tələb və təklif qiymətlərin yaranmasına təsir edir. Sivil dövlətlərin inhisarçılığı daima güclənir və bu qeyd edilənn isə qloballaşmada maraqların doğru və dürüst tarazlaşmasına gətirir.

Bu səbəbdən zənn edirik ki, qloballaşan dünya bazarında qiymətlər iştirakçı ölkələrin sosial – iqtisadi halından asılı fərqləndirilməlidir.

¹³ Мухин И.В., Экономическая безопасность в системе национальной безопасности Российской Федерации: Монография, М.: МАЭП, 2004, с. 16.

¹⁴ Фомин С.А. Обеспечение национальной безопасности. М.: Флинта, 2007, с. 139-143.

Qloballaşma proseslərinin əsas cəhətləri

	Inkişaf etmiş ölkələr		Inkişaf etməkdə olan keçid iqtisadiyyatlı ölkələr		ölkələr	
	1995-2000	2005-2013	1995-2000	2005-2013	1995-2000	2005-2013
Əmtəə ticarəti (% ÜDM)	30,1	38,4	35,7	49,9	30,9	40,5
Xidmət ticarəti (% ÜDM)	7,6	9,5	8,4	9,4	7,7	9,5
Xarici birbaşa investisiyalar (% ÜDM)	0,8	2,1	1,8	2,7	0,9	2,3
Mobil telefon istifadəçiləri (əhali, %-lə)	3,8	67,6	0,1	19,5	0,9	29,8
Internet istifadəçiləri (əhali, %-lə)	0,7	41,0	0,01	4,9	0,1	9,1
«Yeni bazarların» bazar kapitallaşması (ÜDM-ə nisbətən %-lə)	-	-	34	64	-	-
Emiqrantların maliyyəninin köçürülən həcmi (ÜDM-ə nisbətən %-lə)	-	-	118	165	-	-

Mənbə: HSBC, DB, World Development Indicators.

Statistik materiallar nisbətən keçmiş dövrü əhatə etsə də kifayət dərəcədə təsəvvür yaratmaq imkanına malikdir. Azərbaycanada innovasiya inkişafı bəzi məsələlərlə qarşılaşır. Zənnimizcə:

– maliyyə məsələləridir. effektiv innovasiyanın formalaşdırılması innovasiya fəaliyyətində meydana çıxan risklərin diversifikasiyası qabiliyyətli effektiv maliyyə sistemini tələb edir.

– ictimaiyyətin və qurumlarının risklərə münasibətinin ümumilikdə dəyişməsi, eksperiment və innovasiyaları həvəsləndirilən, həm də risklərlə manipulyasiyanı kifayət qədər məhdudlaşdıran qurumların formalaşdırılması.

Son dövrlər maliyyə bazarı yüksək tempərlə artır. Bu əsaslı dərəcədə inkişaf etməkdə olan bazarların çoxalması və maliyyənin liberallaşması ilə əsaslandırılmışdır.

Azərbaycanın yeri və roluna nəzərən respublikamız bu mərkəzlərdən biri ola bilər. Amma Azərbaycan bazarını yerli və xarici maliyyənin qoyuluşu nöqtəyindən nəzərdən cəlb edilən edə ehtimalında bəzi institusional islahatlar yerinə yetirmək vacibdir.

Azərbaycan lazımı şəkildə inkişaf etməmiş maliyyə sistemində sahib olanlar qrupuna daxildir ki, bu zaman maliyyə təminatını xaricdən «ixtisar»ına yol verir.

İqtisadçıların əksəriyyəti, belə düşünür ki, 2005-ci ildən yanacağıın qiymətinin artması əhəmiyyətli dərəcədə yeni inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə enerjiyə tələbin çoxalması ilə yaranmışdır. BMT-nin məlumatlarında deyilir: təkə ərzaq məhsullarının qiymətləri 2000-2008-ci illər ərzində 65% yüksəlmişdir.¹⁵

Aqrar istehsalın yeni tənzimləmə metodlarına keçiddən başlayaraq iqlim dəyişmələrinin mənfi fəsadlarının ləğv edilməsi ilə bağlı müştərək işlərin icrasına qədər bəzi qlobal məsələlərlə qarçılaşmışdır. lazımı miqdarda enerji resurslarına sahib olan Azərbaycan üçün bu cür hal imkanlar və risklər meydana gətirir..

Neft ixracatçılarının praktikasısı sübut edir ki, bu məsələ dövlət maliyyəsinin təbi ehtiyatların hasili və emalı ilə əlaqəli olmayan qeyri-neft sektoruna istiqamətlənməklə həll etmək yol verilməzdir. Bu zaman inkişafı həvəsləndirilən institutsional formalaşdırılma tələb edilir.

Qeyd olunanların tədqiqi ilə Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, qloballaşma iqtisadiyyatın bu sektorlarına aid olan fəaliyyətlərinin toplusu kmi araşdırmaq vacibdir:

- əqli mülkiyyət, əmtəə və xidmət, texnoloji ticarət;
- istehsal faktorlarının hərəkəti;
- monetar və valyuta əməliyyatları;
- iqtisadi əməkdaşlıq.

İqtisadi təhlükəsizliyin təminatına təsir edən qloballaşma faktoru bu cür qiymətləndirilir:

1. İstehsalın beynəlmilləşməsi və dövlət, sahə və müəssisələr arasında ayrı-ayrı münasibətlərin inkişafı olaraq qlobal meyl.
2. Daima çox qlobal mahiyyət daşıyan ayrı-ayrı məsələlərin (xüsusən də iqtisadi, ekoloji, maliyyə, kommunikasiya, vətəndaşların miqrasiyası və s.) İcrası istiqamətini irəli sürən bir konsepsiya.
3. Bir subyektin rəqabətə davamlılığının başqa subyektin ziyanına

¹⁵ Tornell A., Westermann E., Martinez L., The Positive Link Between Financial Liberalization, Growth and Crises // NBER Working Paper № 10293, February, 2004.

yüksəldilməsinə istiqamətləndilmiş dünya layihəsi.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmininin maraq dairələri baxımından qloballaşma məhsul və xidmətlərin, maliyyə pul vəsaitlərini beynəlxalq hərəkətinin hüdudsuzluğu və həcmnin çoxalması, xüsusilə də texnologiyanın sürətli və dərin «diffuziyası»nın təsirində beynəlxalq həyatın yüksələn asılılığı şəkilində ifadə olunmuşdur.

Ümumi şəkildə qloballaşma dünyanın tamlığa hərəkəti şəkilində ifadə edilə bilər. Bu vaxt bir sosial-iqtisadi səmərəli inkişaf başqalarının inkişafı olmadan qeyri-mümkün olur.

Qloballaşmanın iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı faktoru şəkilində bu hissələrə bölmüşdür: TMK, vahid iqtisadi və kommunikasiya məkanı, dövlətin rolunun aşağı düşməsi, o cümlədən:

– istehsalın beynəlmilləşməsinin genişlənməsi məhsulun formalaşdırılmasında ayrı-ayrı forma və ayrı-ayrı dövrlərdə əksər beynəlxalq istehsalçıların iştirakı ilə ifadə olunur;

– kapitalın beynəlmilləşməsinin genişlənməsi birinci növbədə birbaşa investisiya və qiymətli kağızlar bazarının beynəlmilləşməsi şəkilində ölkələr arasındanda maliyyə pul vəsaitlərini hərəkətinin çoxalmasından ibarətdir;

– təsərrüfat gücünün qloballaşması təsərrüfat vasitələrinin, elmi-texnika və texnoloji biliklərin mübabiləsi, xüsusilə də təsərrüfat subyektlərini tam istehsal-istehlak sistemində birləşdirən kooperasiya və beynəlxalq ixtisaslaşma, təsərrüfat resurslarının hərəkəti şəkilində ifadə olunur;

– əməkdaşlığın yerinə yetirilməsini təmin edən informasiya, təşkilati-iqtisadi infrastrukturun yaradılması;

– beynəlxalq əmək bölgüsünün genişlənməsi, ənənəvi dünya ticarətinin səciyyəsinin keyfiyyət dəyişmələri və əhatəsinin genişlənməsi ilə mübadilənin beynəlmilləşməsinin genişlənməsi. təsərrüfat sahəsindən bir qədər sürətlə inkişaf edən xidmət sektorunun əməkdaşlığın əsas təməlinə çevrilməsi.

Əmək resurslarının miqراسiyasının əhatə dairəsi artır. İstehsal-istehlakın

ekolojiyaya təsirinin beynəlmilləşməsi yüksəlir, bu da müasir qlobal məsələlərin icrasına istiqamətləndirilmiş əməkdaşlığa tələbın çoxalmasına gətirir.

Bu cür proqnoz irəli sürmək olar ki, qloballaşma iştirakçıların hər bir bazara sədsiz çıxmasına, dövlətin iqtisadi sistemlərinin iri açıqlığına, maliyyə pul vəsaitlərini hərəkətinə tələblərin standartlaşdırılmasına, bazarlara nəzarətin, təmininin unifikasiyasına və milli iqtisadi sistemlərin təhlükəsizliyinin təminatı zərurətinin çoxalmasına gətirib çıxaracaq.

Dünya ticarətinin nəzəri əsasları klassik ingilis iqtisadiyyatından başlayaraq müəyyən inkişaf dövrlərini keçmiş olsa da, onun mərkəzi məsələlərini xüsusən bular müəyyən etmiş olur:

- beynəlxalq əmək bölgüsü və bunla effektiv ixtisaslaşmaya çatma;
- beynəlxalq ticarətdə rəqabətə davamlılığın müəyyənləşdirilməsi.

Bu cəhətdən beynəlxal həyatın və xüsusən də keçid dövrünü yaşamış dövlətlərdə hal-hazırdakı hala fikir versək, həddən artıq ziddiyyətli, qloballaşmaya müvafiq olmayan inkişaf səviyyələri ilə rastlaşırıq.

Aydın ki, beynəlxalq səviyyəli tədqiqatlardan aydın seçilir ki, istehsaldayaranan geniş və əhəmiyyətli dəyişmələr ictimaiyyətin hər bir üzvünün həyat keyfiyyətilə ilə əlaqəli irəliləmələrlə əks olunmur və yenə də dünyada milyonlarla aclıq və səfillik keçirənlər var. Dünya iqtisadçılarının əsərlərindən aydın seçilir ki, əmək resurslarının təkrar istehsalına, mütəxəssislərin ixtisaslarının daima artırılmasına, sərf olunan məbləğ artmaqdadır.

Xidmət sahəsi müasir ümumdünya qloballaşmada iqtisadiyyatda əsas yerə malikdir. Bu səbəbdən ümumən isə, qloballaşma beynəlxal həyatın inkişafını, onun hal-hazırkı halını və o cümlədən gələcəkdə yarana ehtimalında müsbət və mənfəi dəyişmələri dəyərləndirmək şərti ilə yerinə yetirilir.

Zənn edirik ki, bunun üçün birinci növbədə vahid dəyərləndirmə göstəricilər sistemi yaradılmalıdır. Bu zaman, hər bir dövlətin sərvəti, potensialı və ümumi nöqtəyi-nəzərdən, inkişafı dəyərləndirilərək ümumdünya qloballaşmasında iştirakı, maraqları və iqtisadi təhlükəsizliyi düzgün müəyyən olunmalıdır.

Qloballaşmada hər bir iştirakçı dövlətin maraqları doğru və dürüst tarazlaşdırılmalıdır. Bu cəhətdən birinci növbədə hər bir ölkə əhalisinin adam başına ÜDM-in və xüsusən də MG həcmi və strukturu əsas kimi əbul oluna bilər.

Vətəndaşların adam başına 5,7-8,5 min \$ düşənlərə Yunanıstan, Latın Amerikasını, 750 \$-dən az düşənlərin sayı 60-dan çoxdur. Bildiyimiz şəkildə, dünyada hal-hazırda hal-hazırkı birinci 500 iri TMK 185 ABŞ, 104 Yaponyanın, 147 isə başqa sivil dövlətlərindir. Sübut edilir ki, qloballaşmanın məğzində ən birinci, sivil dövlətlərin və beynəlxalq maliyyə qurumlarının maraq dairələri durur. Bu səbəbdən qloballaşmada iştirakçı olan hər bir dövlət zənnimizcə birinci növbədə ən azı bulara çatmalıdır:

1. müasir texnika və texnologiya ilə beynəlxalq standartlara müvafiq əmtəələr buraxmaq.
2. İqtisadiyyatda stabil, tarazlaşdırılmış inkişafa çatmaq.
3. Daxili tələbın xüsusən yerli məhsulla təmin etmək.
4. İdxal-ixracda ən effektiv balansa çatmaq.
5. Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın balanslılığının təmini.
6. Xarici-iqtisadi münasibətlərin inkişafı və s.

Amma tədqiqatlar sübut edir ki, beynəlxalq təşkilatların xüsusən də, BVF-nin bəzi göstərişləri milli maraqlara uyğun olmur və bir çox vəziyyətlərdə isə sosial gərginliyin dərinləşməsinə gətirir. Aydınadır ki, beynəlxalq qurumlar vətəndaşların həyat keyfiyyətini nəzərə almadan, bu və ya başqa göstərişlərin reallaşdırılmasını irəli çəkirlər..

Dünya iqtisadçılarının əsərlərinə əsasən iqtisadi münasibətlərdə yaranan korrupsiya bu mənfi halların yaranmasına gətirir;

- qeyri-leqal iqtisadiyyatın genişlənməsi;
- rəqabət mexanizmlərinin aşağı düşməsinə;
- büdcə maliyyəsinin qeyri-effektiv istifadəsi;
- qiymətlərin artırılması;
- sahibkarlığın aşağı düşməsinə;

– xarici yinvestisiyaların aşağı düşməsi və s.

Bildirdiyimizə rəğmən, ümymdünya qloballaşmasında təsiredici faktorlar arasında ticarət və maliyyə sahələrini saymaq olar. Amma bu faktorlara elmi cəhətdən ən doğru və dürüst və effektiv münasibətlər olmasa, iqtisadiyyatda təhlükə yaranar.

Bildiyimiz şəkildə maliyyə ümymdünya qloballaşmasında təsirli faktor olur. Aydınadır ki, iqtisadiyyatda effektiv struktur dəyişmələri, makroiqtisadi tempi, əhalinin məşğulluğu və başqa sosial-iqtisadi məsələlərin icrası, maliyyə təminatından birbaşa asılıdır., stabil və daima yüksələn maliyyə təminatı olmadan tarazlaşdırılmış iqtisadiyyat yaratmaq yol verilməzdir.

Maliyyə təminatının mənbəyi ümumi nöqtəyi-nəzərdən, iqtisadiyyatın inkişafından, effektiv strukturundan və məhsulların rəqabət qabiliyyətliyindən asılıdır. Aydınadır ki, iqtisadiyyatın xüsusən də maddi nemətlət istehsalının inkişafı təsirində, ÜDM-in MG və o cümlədən maliyyə təminatının həcmiminin çoxalmasına gətirir.

Amma əmtəələr maliyyə bazarlarının müstəqilləşdirilməsi, iqtisadiyyatda fəqli səviyyədə təhlükələrə gətirə bilər. Aydınadır ki, şərq avropa məkanının bank sistemində xarici maliyyə pul vəsaitlərini payı 80%-dən çoxdur. İnkişaf etmiş dövlətlərdə ABŞ-da, Yaponiyada təkcə 4-5%-dir.

Azərbaycan xarici-iqtisadi münasibətlərini daima inkişaf etdirməklə dünya bazarında uyğun yer almalıdır. Açıq iqtisadiyyatda respublikamız dövlət mülkiyyətinin, xüsusən də bankların özəlləşdirilməsində, kreditlərin əldə olunmasında uyğun qanunvericilik aktların qəbul olunmasında iqtisadi təhlükəsizlik ciddi şəkildə müəyyənləşdirilməlidir. Bu cəhətdən iri dövlət təsərrüfat subyektlərinin xaricilərə satılması qaydalarına iqtisadi təhlükəsizlik baxımından fikir verilməlidir.

Zənn edirik ki, bu vacib məsələdə səhmlərin 40-45%-dən çoxu xaricilərin əlində ola bilməz. Bunlarla bərabər yerli iri sahibkarların yaranmasına və inkişafına xüsusi əhəmiyyətə malik həvəsləndirici tədbirlər hərtərəfli nəzərə

almalıdır.

Sosial-iqtisadi inkişafda və iqtisadi təhlükəsizliyin təminində vacib vəzifə iki əsas məsələnin daxili bazarın xüsusən yerli məhsulla təmin edilməsi və beynəlxal bazara ixrac əmtəələrinin rəqabətə davamlılığının və çeşidinin daima artırılması olmalıdır.

Beynəlxalq qurumlar: DB, BVF öz maraqları naminə kreditdən alət şəkilində istifadə edirlər. Bu səbəbdən iqtisadi təhlükəsizliyin təminində xarici investorların cəlbi ilə yanaşı, yerli investorların da önəmli şəkildə həvəsləndirmək vacibdir. Bu cəhətdən hal-hazırkı investisiya imkanlarından effektiv istifadə məqsədi ilə xarici texnologiyalar və yerli texnologiyanın təşkili məsələlərinə üstünlük vermək vacibdir. bu zaman ən vacib vəzifə son məhsulun yavaş-yavaş inkişaf etdirməklə, xammal ixracını minimumlaşdırmaq vacibdir.

Tədqiqatlardan aydın seşilir ki, iqtisadi təhlükəsizliyinin təminində xarici faktorların doğru və dürüst dəyərləndirilməsinin özünə məxsus rolunu vardır. Amma iqtisadi təhlükəsizliyin təminində yuxarıda bildirilən məsələlərlə kifayətlənmək yol verilməzdir. Aydındır ki, ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyinin təmini, hərtərəfli iqtisadi, siyasi, təşkilatı məsələlərin müştərək icrasından çox asılıdır.

FƏSİL II. Azərbaycanı iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin tədqiqi

2.1. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı mexanizmi

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdiyi dövrdən milli təmin edilməsi baxımından çox ciddi işlər görmüşdür. Ərazisinin bir qisminin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasına baxmayaraq qloballaşan dünyaya sürətlə inteqrasiya etmiş dinamik iqtisadi inkişafa nail ola bilmişdir. Dinamik iqtisadi inkişafa nail olmadan strateji məqsədləri reallaşdırmaq mümkün deyil. Bu strateji məqsədlər içərisində isə milli təhlükəsizliyin o, cümlədəndə iqtisadi təhlükəsizlik problemləri mühüm yer tutur. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin müasir mexanizmi yaradılmadan onu səmərəli təminatı qeyr-mümkündür. Azərbaycanın qloballaşma şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı mexanizmində bu əsas elementləri ayırmaq olar:

1. İqtisadi təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənmiş daxili və xarici təhdidlərin aşkarlanması və proqnozlaşdırılması məqsədilə iqtisadiyyatın və istimaiyyətin monitorinqi;

2. Sosial-iqtisadi göstəricilər lə bilən hədd ölçülərinin işlənilib hazırlanması;

3. Qloballaşma təsirində meydana çıxan iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinə qarşı istiqamətlənmiş təhdidlərin aşkarlanması və qarşısının alınması ilə bağlı dövlətin fəaliyyəti. Bu proseslər bularla səciyyələndirir:

a. Milli maraqların müxtəlifliyi, inteqrasiyanın inkişafına baxmayaraq bu maraqların ümumi maraqlardan dolğun və bütöv ayırd edilməsinə cəhd etmək. maraqların spesifikliyi onların icrası mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsini və müvafiq strategiyanın işlənilib-hazırlanmasını tələb edir.

b. Təbii ehtiyatların məhdudluğu və ayrı-ayrı ölkələrin bu resurslarla ayrı-ayrı şəkildə təmini səbəbindən onlardan istifadə ilə bağlı iqtisadi mübarizənin dərinləşməsi.

c. Məhsulların istehsalı xüsusən də maliyyə-bank xidmətləri sahəsində

rəqabət faktorunun əhəmiyyətinin çoxalması. Maliyyə-bank sektorunun inkişafı üçün vacib şəraitin formalaşdırılması və mexanizminin təşkili bacarığı yeni sənaye və aqrar texnologiyalarının formalaşdırılması bacarığı ilə yanaşıdır. Bax Bu səbəbdən bəzi ölkələrin rəqabətə davamlılığının çoxalmasını başqaları onların milli maraqlarına təhlükə şəkilində dəyərləndirir.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmini cəhətlərini, Azərbaycan iqtisadiyyatının potensial imkanlarını üzə çıxarmaq vacibdir:

1. İqtisadi təhlükəsizliyin təmini qurumların və mexanizmlərinin formalaşması sürətinin artırılması;

2. Əmtəə mübadiləsinin əməkdaşlığın başqa formaları – elmi-texniki kooperasiya, kapitalların çulğalaşması, münasibətlərin yeni paradiqması ilə istehsal inteqrasiyasının tamamlanmış dünya təsərrüfatı ilə fəaliyyət modelinin dəyişdirilməsi;

3. Resursların dövriyyəsinin çoxalması və səmərəliliyinin yüksəlməsi ilə bağlı daxili istehsalın əsaslandırılmış miqyasları ilə müqayisədə artımı;

4. Əmək məhsuldarlığının və sosial-iqtisadi rəqabətə davamlılığının artırılması, iqtisadi artımın stabillik faktori şəkilində mübadilənin rolunun artırılması.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmini mexanizmində əsas yeri onun monitorinqi tutur. Bildiyimiz şəkilində, keçmiş ittifaqının dağılması ilə bağlı Azərbaycan müstəqilliyə nail olduqdan sonra, siyasi-iqtisadi inkişaf yolunu müəyyənləşdirərək, inzibati idarəetmədən imtina etmiş və bazarın bərqərar olması üçün vasitələrdən istifadə edərək, iqtisadiyyatın formalaşmasına və inkişafına çatmaqla yanaşı, onun sürətli inkişafına möhkəm baza yaradılmışdır. Bazarın formalaşması yollarında radikal islahatların, yerinə yetirilməsi, xüsusən əsas hissəsi sayılan mülkiyyətin özəlləşdirilməsi və iqtisadi mexanizmlərin bazar tələbləri ilə yenidən qurulmasına başlanmışdır.

Iqtisadiyyatın formalaşmasında islahatlarının yerinə yetirilməsi ilə effektiv monetar, büdcə və investisiya sistemlərinin formalaşdırılması təsirində sosial-iqtisadi inkişafda baş vermiş dərin böhranın qarşısı qısa müddətə alınmışdır. Aydınır ki, müstəqilliyin birinci illərində sosial-iqtisadi böhran halına düşmüş iqtisadiyyatın 1990-1995-ci illər ərzində makroiqtisadi göstəriciləri daima azalmışdır.

Tədqiqatlar sübut edir ki, 1991-1995-ci illər ərzində ÜDM-in istehsalı hər il 13-20% azalmışdır. Ancaq 1996-cı ildə onun həcmi 1995-ci ilə nisbətən 1,3% artmış və sonrakı illər ərzində bu davam etmiş və daima sürətlənmişdir. Bu haqda geniş təsəvvürə sahib olmaq üçün ÜDM inkişafının daima yüksəlməsini nəzərə salmaq vacibdir.

Cədvəl 2.1. Azərbaycanca ÜDM - manat və dollar

	Cəmi		Adambaşına		1\$= manat
	milyon manatla	milyon dollarla	manatla	dollarla	
1990	0,3	2443,3	0,1	346,3	-
1991	0,5	703,1	0,1	98,3	-
1992	4,8	1309,8	0,7	180,4	-
1993	31,4	1326,9	4,3	179,9	-
1994	374,7	1629,3	50,1	217,9	-
1995	2133,8	2415,2	282,1	310,3	-
1996	2732,6	3180,8	357,2	416,1	-
1997	3158,3	3960,7	409,2	513,2	-
1998	3440,6	4446,4	441,5	570,6	-
1999	3775,1	4583,7	480,1	582,9	546,8
2000	4718,1	5272,8	593,2	662,9	715,1
2001	5315,6	5707,7	661,7	710,5	793,5
2002	6062,5	6235,9	747,5	768,9	814,2
2003	7146,5	7276,0	872,7	888,5	785,4
2004	8530,2	8680,4	1030,4	1048,5	843,2
2005	12522,5	13238,7	1494,3	1579,8	1265,3
2006	18746,2	20983,0	2208,2	2471,6	1968,8
2007	28360,5	33050,3	3296,6	3841,7	2804,4
2008	40137,2	48852,5	4603,7	5603,3	3805,1
2009	35601,5	44297,0	4033,2	5018,2	3595,6
2010	42465,0	52909,3	4753,0	5922,0	4471,7
2011	52082,0	65951,6	5752,9	7285,0	5233,3
2012	54743,7	69683,9	5966,1	7594,3	5904,7

2013	58182,0	74164,4	6258,3	7977,4	6004,9
2014	59014,1	75234,7	6268,0	7990,8	6009,6
2015	54352,1	52969,6	5703,7	5558,7	5012,1

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəlin rəqəmlərindən göründüyü şəkildə, sosial-iqtisadi əsas makroiqtisadi göstəricilərdən biri sayılan ÜDM-in istehsalı illər ilə bağlı ardıcıl, daima yüksələn inkişafa sahibdir.

2009-cu il qlobal iqtisadi böhranın ən kəskin ili şəkildə tarixdə qalxmışdır. 2008-ci ilin sonralarından başlayaraq qlobal böhran əksər dövlətlərdə milli istehsal həcmi xeyli azaltmışdır. BVF birinci dəyərləndirmələrinə əsasən dünya məhsul buraxılışında II dünya müharibəsindən sonra birinci dəfə olaraq azalma (0,8%) baş vermişdir. İnkişaf etmiş dövlətlərdə iqtisadi azalma kəskin xarakter alaraq 3,2%-ə çatmışdır. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdə iqtisadi artım 2,1% olsa da, bu ötən 5 ilin orta göstəricisindən 5,3% bənd aşağı idi. Dünya ticarətinin həcmi 12% azalmışdır.

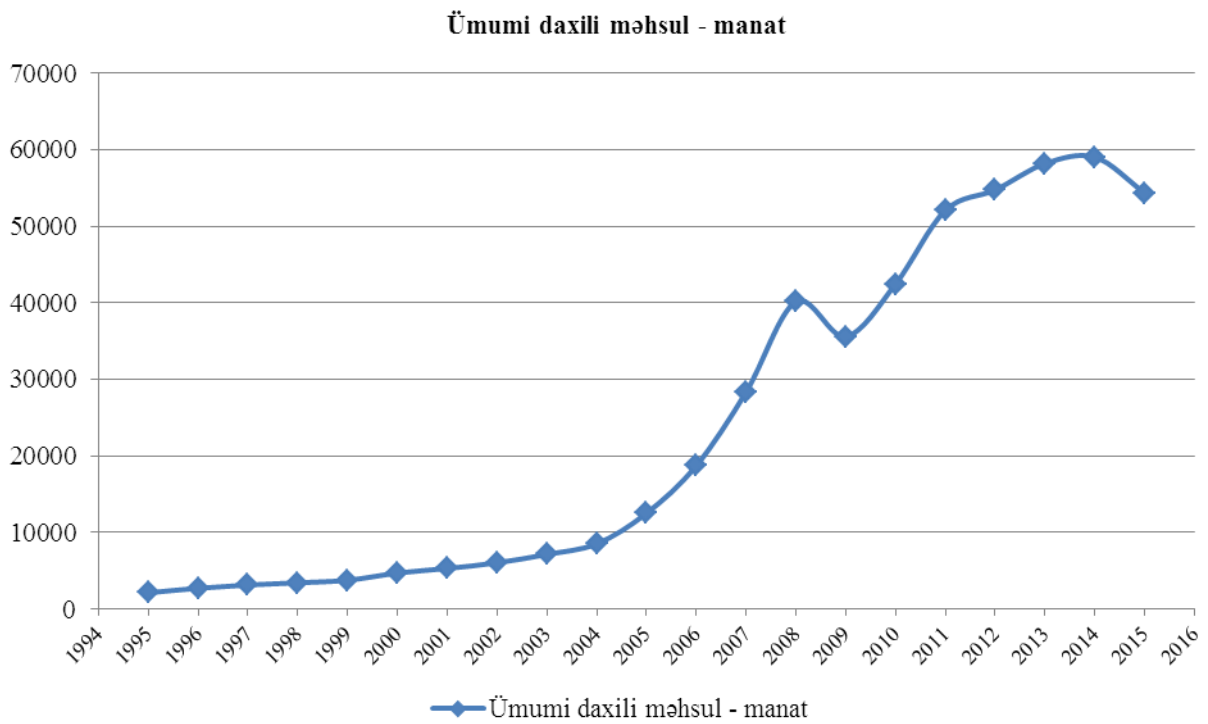
Aktivliyin azalmasına cavab olaraq əksər dövlətlərdə monetar və fiskal siyasət ekspansionist səciyyəli olmuşdur. Əksər dövlətlərdə müdaxilənin vacib kanalı kimi fiskal siyasət çıxış etmişdir. Maliyyə böhranına yönəlmiş tədbirlər maliyyə sektorunu əhatə etmiş maliyyə şirkətlərinin iflasının alınmasına, başqa tərəfdən isə böhranın real sektora təsirinin azalmasına yönəlmişdir. Fiskal həvəsləndiricilər əksər dövlətlərdə büdcəsi kəsirinin çoxalması ilə müşayiət olunmuşdur.

2009-cu il ərzində dünyanın əksər aparıcı mərkəzi bankları həddən yumşaq pul siyasətini aparmışlar. Faiz dərəcələrinin və məcburi ehtiyat normalarının aşağı salınması, bankların kapitallaşdırılması, fond bazarında aktiv olmaqla mərkəzi banklar iqtisadiyyata vacib likvidliyin verilməsinə və bunlarla da ümumi tələbin saxlanılmasına çalışmışlar.

Koordinasiya olunmuş antiböhran tədbirləri təsirində qlobal resessiya xeyli səngimiş və maliyyə bazarlarında stabillik yavaş-yavaş bərpa olunmuşdur. Sistemli və selektiv tədbirlər, xüsusilə iri maliyyə inyeksiyaları, dövlət zəmanətləri,

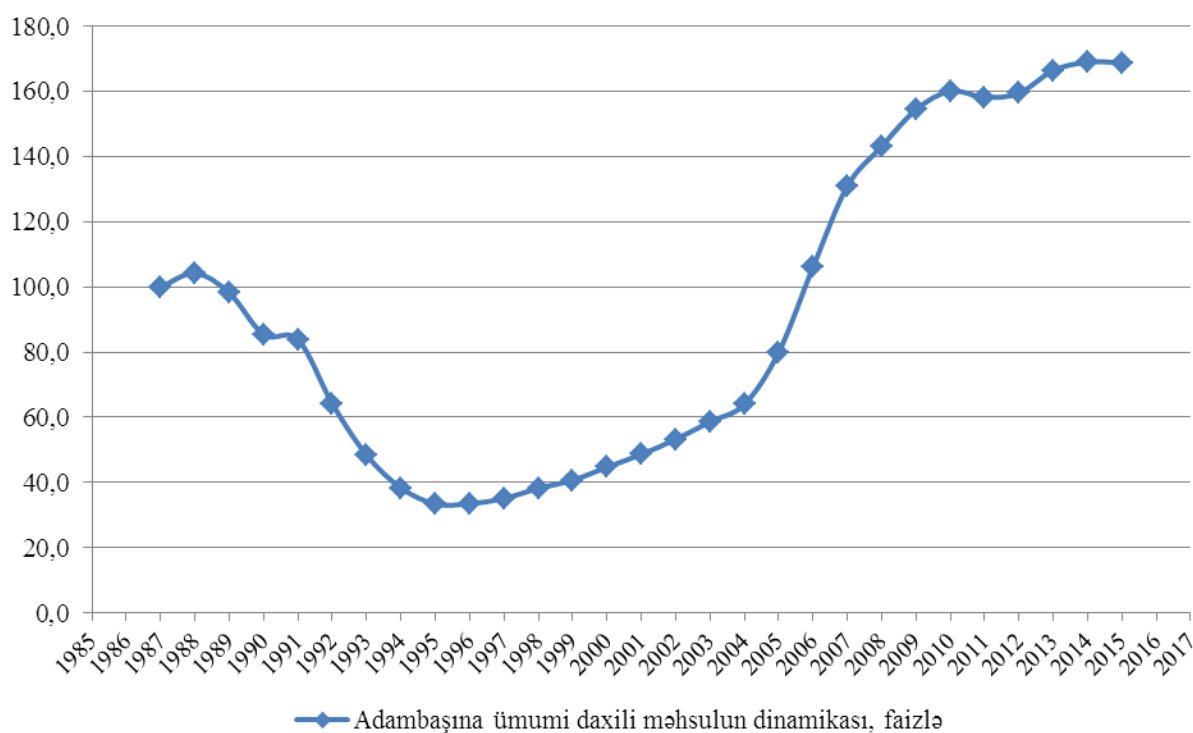
aktivlərin alınması və milliləşdirmə hesabına bəzi iri maliyyə qurumlarının, o cümlədən sistemin və real sektorun təsərrüfat suyektlərinin maliyyə vəziyyəti sabitləşmişdir.

Monetar və fiskal vasitəsilə real sektora yardım proqramları ilin II yarısında bir çox dövlətlərdə canlanmanın yaranmasına gətirdi. Bunlarla belə qlobal canlanma olduqca ləng olmuşdur. Həvəsləndirmə tədbirlərinin xüsusən ticari sahələrə istiqamətləndilməsi təsirində iqtisadi canlanma bu sahədə özünü qabarıq vermiş və dünya iqtisadi artımının vacib hərəkətverici faktoruna çevrilmişdir.

Qrafik1. Azərbaycanda ÜDM-in dinamikası (manatla)

Adambaşına ümumi daxili məhsulun dinamikası, faizlə

Qrafik2. Azərbaycanda adambaşına ÜDM-in dinamikasının (%)

Başlanan dirçəliş iqtisadi aktivlik indeksinin daima yüksələnəmsinə müsbət təsir etmişdir. 2009-cu ilin I yarısında indeks 50 vahidin aşağısında idisə, III rübdən başlayaraq indeks yüksələn tempdə olsun.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının hesabatlarında verilir ki, ayrı-ayrı dövlətlərdə büdcənin dayanıqsızlığı ilə meydana çıxmış narahatçılıqlar maliyyə bazarlarının işinə neqativ təsir edə bilər. Həm də məhsul qiymətlərinin sürətlə artması da qabaqcıl dövlətlərdə artımı məhdudlaşdırmaq potensialına sahibdir. Beynəlxalq maliyyə qurumlarının tədqiqatlarına əsasən qlobal iqtisadiyyatın bərpasının sürətlənməsi üçün ümumi tələbin yavaş-yavaş dövlətdən özəl sektora keçməsi, maliyyənin sağlamlaşdırılması və işinin bütöv bərpası, struktur islahatlar vacib şərtlərdir. həm də iqtisadi artıma yardım irəli sürmək üçün fiskal həvəsləndirmələr və monetar inyeksiyalar uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin pozulmamağı diqqətlə saxlanılmalıdır. BVF iqtisadiyyata yardım proqramlarını tələsik dayandırmamağı tövsiyə etsə də, böhran halından çıxış strategiyasının yavaş-yavaş reallaşması məqsədemüvafiq hesab olunur.

Beynəlxal praktika sübut edir ki, iqtisadiyyatın xüsusən qeyri-dövlət bölməsi hesabına formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək bazarnın mahiyyətindən irəli gəlir. Amma unutmayaq ki, sosial-iqtisadi inkişafda dövlət bölməsinin rolu həddən artıq zəifləndirilməlidir. Zənn edirik ki, hər iki əmlak növlərinin sosial-iqtisadi inkişafda rolunu və yerini doğru və dürüst müəyyənləşdirmək vacibdir. İnkişaf etmiş dünya ölkələrdə, ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Almaniyada, Fransada dövlət bölməsinin iqtisadiyyatda payı 20-25 faizdən az deyildir. Hətta, ÇIN-də qarışıq iqtisadiyyat şəraitində iqtisadiyyatda dövlət bölməsinin payı 40%-dən az deyildir. Ümumən isə, bazar şəraitində dövlətin rolu iqtisadiyyatda istehsal payı ilə deyil ümumilikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təminindən getməlidir.

Tədqiqat sübut edir ki, müstəqilliyin birinci illərində sosial-iqtisadi konsepsiyanın formalaşmaması səbəbindən, dərin sosial-iqtisadi böhran baş vermişdir. Aydınadır ki, 1990-1995-ci illər ərzində böhran daima dərinləşməklə, inflyasiya səviyyəsi 1600-1700 faizə olmuşdur ki, bu da vətəndaşların sosial-iqtisadi halının kəskin şəkildə pisləşməsinə gətirdi. Tədqiqatlar sübut edir ki, 1991-1994-cü illər ərzində vətəndaşların pul gəlirləri 3,6 dəfə azalmışdır. Bu illər ərzində vətəndaşların adam başına pul gəlirləri hər il orta hesabla 1,4 dəfə azalırdı.

Bu gərgin və həddən artıq çətin şəraitdə iqtisadiyyatda tənəzzülün qarşısını almaq və zəruri inkişafa çatmaqdan ötrə siyasi-sosial-iqtisadi stabilliyi təmin etmək ən vacib istiqamətlərdən biri şəkildə qarşıya qoyularaq qısa müddətdə onun icrasına nail olundu.

Azərbaycanın yaxın müddətli perspektivdə sosial-iqtisadi inkişafının əsas yolları bulardır: vətəndaşların rifahhalının artırılması, ölkənin rəqabətə davamlılığının artırılması və sabit iqtisadi artımın təminatı ilə yoxsulluğun azaldılması. Bu məqsədlərə çatmaq üçün iqtisadi artımın sabit və yüksək sürətini təmin edən institusional islahatların davamı; səhiyyə, təhsil, vətəndaşların mənzil təminatı və aqrar-sənayenin inkişafı sahəsində prioritet layihələrin icrası; iqtisadiyyatı struktur yenidənqurulmasının yerinə yetirilməsi; sənayenin

modernizasiyası və innovasiyanın aktivləşdirilməsi ilə bağlı işlərin yerinə yetirilməsi vacibdir.

Bunun üçün yanaşı və rəqabətə əsaslanan, təsərrüfat subyektlərinə dövlətin güclü intervensiyanın azaldılması və insanın, rəsmi qurumların və biznesin rəqabətə davamlılığının artırılması üzərində qurulan səmərəli iqtisadiyyatın formalaşdırılması tələb edilir. Dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf dövrü qloballaşmanın çoxalması ilə səciyyələndirir. Bu zaman əsas rola xarici ticarət dövryyəsi deyil, iqtisadiyyatın əlavə dəyərin formalaşdırılmasınının qlobal «zəncirinə» tutduğu yeridir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı ixracın aşağı səviyyəli diversifikasiyası, xidmətlərin və elmi tutumlu sahələrin ixracında rəqabət üstünlüklərinin qeyri-səmərəli istifadəsi ilə səciyyələndirilir. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı zərurəti Azərbaycan iqtisadiyyatından ixtisaslaşmanın yeni sektorlarının inkişafını tələb edir.

P. Hausmanın bəzi əsərlərində çevik və tez inkişaf edən ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafa ixracın təsirini öyrənilmişdir. Xüsusən, bu əsərlərdə ixracın diversifikasiyası imkanları araşdırılır. «İqtisadiyyatların diversifikasiyası nadir vəziyyətlərdə istehsal zənciri ilə bağlı şaquli yerdəyişmə vasitəsilə yerinə yetirilir. İqtisadiyyatların diversifikasiyası o əmtəələr təminində baş verir ki, onların istehsalı zamanı resurslara, avadanlıqlara, insan, maliyyə pul vəsaitlərinə və institusional mühitə oxşar tələblər qarşıya qoyulur. Əgər ölkə stolüstü kompyüter istehsal edirsə, gələcəkdə o, noutbukları, sonra isə mobil telefonların istehsalına keçə bilər.^{16,17}

Bu əsərlərdə aparılan tədqiqatlardan aydın seçilir ki, son 40 il ərzində Asiya məkanının müvəffəqiyyətli inkişafı onunla bağlıdır ki, onlar öz ixtisaslaşmalarını elektrotexnika əmtəələrinin klasterində əmtəələr arasındakı məsafə nöqtəyi-

¹⁶ Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. What you Export Matters // Journal of Economic Growth. 2007. Vol.12, № 1.

¹⁷ Hausmann R., Klinger B. The Structure of the Product Space and the Evolution of Comparative Advantage. Harvard University, April 2007, Mimeo.

nəzərdən əmtəələrin bir-birinə yaxınlığını ifadə edən aqlomerasiya daxilində lazımı şəkildə dolğun nöqtədə tapmış və sonradan onun genişləndirmişlər.

Qeyd edilənlərdən belə aydın seçilir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturuna yaxın olan bir iqtisadiyyatın diversifikasiyası üçün 2 növ institutlar vacibdir: fəaliyyətin yeni sahələrinə investisiyaları həvəsləndirilən dövlət institutları yerli və qlobal bazarlarda müəssisələrin yeni sahələrdə işini təmin edən şəxsi və dövlət institutları. İkinci növ qurumların strukturu Azərbaycanda qərarlaşacaq yeni ixtisaslaşma sahəsindən qiymətli dərəcədə asılıdır. Amma hər 2 institutlar üçün əzi oxşar əsas cəhətlərini ayırmaq olar. Onlara daxildir:

- ölkə üçün yeni olan sahə və fəaliyyət sferalarına innovasiya və investisiyaların həvəsləndirməlaşdırılması, bu qeyd edilənn isə yüksək risklə bağlıdır;

- yeni fəaliyyət sferalarına daxil olarkən və onlarda iş prosesi zamanı biznesin qarşılaşdığı informasiya məsələlərini azaltmağa imkan verən (məsələn: konsaltinq xidmətləri, benqmarkinq, hüquqi xidmətlər və s.) qurumların hal-hazırkıluğu;

- hətta yüksək qeyri-müəyyənlik və böyük risklər şəraitində tərəflərin maraq dairələrinin müdafiəsini təmin edən, müqavilə və əmlak hüquqlarının qorumaqəsi sisteminin formalaşdırılması;

- riskli layihələrin maliyyələşdirilməsi mexanizminin hal-hazırkıluğu, yəni maliyyə risklərinin ayrı-ayrı investor qrupları arasında bölüşdürülməsi;

- yeni fəaliyyət sahələrinin tələblərinə müvafiq çevik yenidənqurma qabiliyyətinə sahib olan kadr hazırlığı və ixtisaslaşdırılması və səlahiyyətlərin əldə olunması sisteminin formalaşdırılması.

Azərbaycanda investisiya mühitinin çoxlu sayda əsərləri sübut edir ki, respublikamızda bu cür institutlar hal-hazırkı olsalarda hələ rüşeym şəkilindədirlər. Buna əsasən də biz texnoloji sərhəddə yerləşən və inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə uyğun olan və innovasiyaların həvəsləndirilən institusional mühiti tez bir müddətdə yarada bilməyəcəkdə dədricən innovasiyalı iqtisadiyyatın əsaslarını yaratmaqla öz iqtisadi imkanlarımız daxilində iqtisadiyyatda tədricın ciddi

dəyişikliklər edə bilərik.

Bundan əlavə Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturu ÜDM-da kiçik və orta müəssisələrin məhsulların aşağı payı ilə səciyyələndirir olunur. Kiçik biznesin böyük hissəsi qeydiyyatdan keçməyərək və vergiləri ödəməyərək «gölgədə» qalır. Milli iqtisadiyyatın strateji yol xəritəsinə uyğun olaraq kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına əlverişli şərait yaradılacaq və tədricən ÜDM-də bu sahələrin payı artacaq.

Elm və istehsal arasında səmərəli əlaqənin olmaması Azərbaycan iqtisadiyyatına yüksək texnoloji sahələrdə – yüksək səviyyəli əlavə dəyərə sahib olan sahələrdə səmərəli rəqabət aparmağa imkan vermir. Elmi yeniliklərin istehsalda tətbiqi aşağı şəkildə qalır.

Son vaxtlar iqtisadi artım tez-tez nəqliyyat və energetika şəbəkəsinin inkişafı məsələləri ilə qarşılaşır. son dövrlər təbii inhisarların fəaliyyəti sahəsində aparılan islahatlar yönümündəki yerinə yetirilən tədbirlər iqtisadiyyatın qeyd edilənn sahəsində investisiyaların qiymətli artımına gətirib çıxarmamışdır. Bu çox onların fəaliyyətinin şəffaflığını təmin edən institusional şəraitin, xüsusilə də vəsaitlərin effektiv xərclənməsi üzərində nəzarətin olmaması ilə bağlıdır.

Qeyd edilənn məsələlərin icrası məqsədilə Azərbaycan hökuməti gələcəkdə institusional dəyişmələri yerinə yetirilməsinə və iqtisadi artımın sürətinin həvəsləndirməsinə istiqamətləndilmiş tədbirlər həyata keçirəcək. Institusional mühitin təkmilləşdirilməsinə, o cümlədən Azərbaycan istimaiyyətində iqtisadi və siyasi fəaliyyətin subyektlərinin etibar səviyyəsinin artırılmasını təmin edən üzvlər üçün dəqiq və aydın «oyun qaydalarının» formalaşdırılması təminində təcili tədbirlər görmək və iqtisadi məsələlərin icrası üçün məhkəmə və hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi vacibdir.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı mexanizminin yuxarıda qeyd edilən alətləri uzunmüddətli perspektivdə davamlı iqtisadi inkişaf üçün möhkəm zəmin yaradacaq.

Bundan əlavə, iqtisadi artımın həvəsləndirməsi üçün iqtisadi subyektlərin

sahibkarlıq aktivliyinin çoxalmasına və rəqabətə davamlılığının artırılmasına imkan vermə ehtimalında, o cümlədən biznes üçün vergi yükünün azaldılmasını təmin edən vergi siyasətinin icrası, ortamüddətli perspektivdə ƏDV-nin dərəcəsinin azaldılması vergilərin hesablanması və təmin edilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və vergi yoxlamalarının və hesabatlarının qaydaya salınması vacibdir.

İqtisadiyyatın inkişafının innovasiya istiqamətliyinin təminatı məqsədilə əqli əmlak hüquqlarının qorumaqasına imkan yaradan, iqtisadiyyatın yüksək texnoloji sahələrində investisiya-innovasiya layihələrinin icrası mexanizmlərin formalaşdırılmasını yerinə yetirmək vacibdir.

Azərbaycan məhsullarının ixracına yardım edilməsi ilə bağlı səmərəli işlərin işlənib-hazırlanması, o cümlədən ÜTT-na üzv olan dövlətlərdə meydana gələn sistemə analoji olaraq ixraca yardım edilməsi sisteminin formalaşdırılması tələb edilir.

Gömrük siyasətinin onun çox fiskal deyil tənzimləyici funksiyasının istifadəsi məqsədilə aktivləşdirilməsi vacibdir. Orta müddətli perspektivdə Azərbaycan hökuməti sahiyyə, təhsil, vətəndaşların mənzil təminatı, xüsusilə də aqrar-sənaye sahələrinin inkişafı sahəsində prioritet milli layihələrin icrasına xüsusi diqqət ayrılmışdır.

Bundan əlavə, sosial siyasət və sosial yardımın təqdim olunması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində proqramların effektivliyinin yüksəldilməsinə istiqamətləndilmiş alət və vasitələr yaradılmalıdır. Bunlarla bağlı uyğun proqramların icrası zamanı sosial yardım edən hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin koordinasiyası, regional və regionlararası əmək mobilliyinin yüksəldilməsinə şərait yaratmaq vacibdir.

Azərbaycanda iqtisadi dəyişmələr daima yüksəlməsi birinci növbədə əmlak, hakimiyyət münasibətlərində vətəndaşların ayrı-ayrı qrup və təbəqələrinin gəlirlərinin səviyyəsində keyfiyyət dəyişmələri ilə əsaslandırılmış dərin sosial struktur proseslərinin çətin məsələlərini ön plana çəkmişdir. Məsələ birinci növbədə

muzdlu işçilər və muzzla iləyənlərdən gedir (məşğul vətəndaşların strukturunda müvafiq 91,4% və 8,6%).

Qurumlarının fəaliyyətinin reqlamentləşdirilməsi və ictimailiyinin təminatına və onların artıq funksiyalarının sonrakı azaldılmasına istiqamətləndilmiş inzibati islahatların və dövlət qulluğunda islahatların davam etdirilməsi vacibdir.

Iqtisadi artımın innovasiyalı istiqamətliliyinin təminatı üçün elmi tədqiqat və tədqiqatların rolunun artırılması innovasiya sisteminin formalaşdırılması vasitəsilə elmi potensialın sabit iqtisadi artımın əsas resurslarından birinə çevrilməsi, innovasiya sahəsində innovasiya kapitalı və məlumat-məsləhət xidmətləri bazarının formalaşdırılması, əqli əmlak hüquqlarının müdafiəsinin normativ-hüquqi əsasının təkmilləşdirilməsi, innovasiyalı iqtisadiyyatın kadr təminatı tələb edilir. Innovasiya infrastrukturunun hərtərəfli və tarazlı inkişafı daxil olmaqla, istehsala yeni texnologiyaların tətbiqi üçün qənaətbəxş şərait yaratmaq vacibdir.

Azərbaycan regionlarının inkişafı məqsədi ilə regionların iqtisadi inkişafının aşağı effektivliyini təkmilləşdirilməsindən yerli özünüidarəetmə və bələdiyyə qurumlarını iqtisadi artımın hal-hazırkı resurslarının səfərbərliyinə həvəsləndirilən şəraitin formalaşdırılmasına keçmək vacibdir. Buna dövlət idarəetməsinin effektivliyinin artırılması, istehsal klasterlərinin formalaşdırılması və inkişafı, regionlarda islahatların aparılmasının həvəsləndirməsinə istiqamətləndilmiş büdcələr arası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə çatmaq olar.

İnfrastruktur və texnoloji səciyyəli məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi ilə bağlı məsələlərin icrası üçün əmtəə dövriyyəsinin, informasiyanın ötürülməsi həcmələrinin, istehsal güclərinin çoxalmasına, iqtisadiyyatın strukturunun dəyişilməsinə şərait yaradan iqtisadiyyatın davamlı inkişafının şərti şəkildə nəqliyyat strukturunu inkişaf etdirmək vacibdir. Bu məsələ ancaq biznes strukturlarının aktiv iştirakı vasitəsilə həll edilən bilər.

Rəqabətin inkişafı və qeyri-bazar sektorunun azaldılması bazar qurumlarının formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi, kiçik sahibkarlığın inkişafı, yanaşı və

təkmil rəqabətin təminatı vasitəsilə təmin edilir. Ümumi sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması və maliyyə pul vəsaitlərini sahələrarası axını üçün iqtisadi həvəsləndiricilərin formalaşdırılması fonunda sənayenin emaledici sahələri və xidmət sahəsinin cəlbədiciyi artırılması üçün şərait yaradılacaq.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının reallaşdırılan ortamüddətli proqramının əsas yolları insan maliyyə pul vəsaitlərinin inkişafı, həyat keyfiyyətinin artırılması, səhiyyə və təhsilin müasirləşdirilməsidir. Bu göstəricilər ilə bağlı Azərbaycan qabaqcıl dövlətlərdən qiymətli dərəcədə geri qalır.

2.2 Qloballaşma şəraitində milli təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənmiş təhlükələrin təsnifatı

Strateji yol xəritəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının güclü və zəif tərəfləri təhlil edilərək ona mümkün təhdidlərin istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu təhdidləri araşdırmadan öncə iqtisadi təhlükəsizliyin nəzəri cəhətdən araşdırılması maraqlıdır. Iqtisadi ədəbiyyatda və rəsmi sənədlərdə iqtisadi təhlükələrin hissəsinin ayrı-ayrı variantları təklif olunur. Bunlarla yanaşı onların sırasına iqtisadiyyatın «gündəlik» həyatda rast gəldiyi adi çatışmamazlıqları da bu təhlükələr sırasına daxil etmək cəhdlərinə tez-tez rast gəlinir. Bu cür yanaşma zamanı məsələnin özü ölkənin iqtisadi inkişafının ümumi xarakteristikasında itir və bu halda iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı ilə bağlı tədbirlər işləyib hazırlamaq çox çətinidir.

Iqtisadi ədəbiyyatda L.I. Abalkin təklif edilənn təsnifat çox üstünlük təşkil edir. Onun təsnifatına xüsusən təhlükələr subyektə münasibət nöqtəyi-nəzərdən daxili və xarici təhlükələrə bölünür.¹⁸ I.V. Novıçkov və A.A. Proxojev də bu meyarlara tərəf çıxırlar. Bu müəlliflərin əsərlərində təhlükələrin siyahısı

¹⁸ Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и отражения. // Вопросы экономики, 1991, № 12.

konkretliliyin yüksək və aşağı səviyyəsi ilə fərqlənir^{19,20}.

Daxili və xarici təhlükələr arasında üzvi əlaqə hal-hazırda vardır. İqtisadi təhlükəsizliyin bu cür «dixotomiyası» - təhlükələrin «xaricdən» və «daxildən» mövcudluğu – qaçınılmaz və qarşısı alınmazdır.

Daxili təhlükələrin effektiv iqtisadi siyasət həyata keçirilmədən uzun müddət saxlanması milli iqtisadiyyatı qloballaşma ilə bağlı xarici təhlükələrə qarşı həssas edir.

Aydınır ki, yerli istehsalçıların daxili tələbatı ödəmək iqtidarında olmaması iqtisadiyyatın idxaldan və xarici bazardan, birinci növbədə ərzaq, maşın və avadanlıqlar, beynəlxalq kreditlər nöqtəyi-nəzərdən asılılığını gücləndirir.

Xarici bazardan asılılığın yüksək səviyyəsində ixrac məhsullarına qiymətlərin kəskin aşağı düşməsi və yaxud idxal edilənn məhsulların qiymətinin kəskin çoxalması Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir hali üçün çox təhlükəlidir.

Son illər ərzində global maliyyə böhranı ilə bağlı enerji daşıyıcılarına qiymətin düşməsinin Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri buna əyani isbatdur.

Müəllifin zənnincə təhlükələr iqtisadiyyatda yaranan dəyişmələrin tərkibinə əsasən daxili-iqtisadi, sosial-siyasi, texnoloji və gkoloji, xüsusilə də qeyd edilənn vacib xüsusiyyətlərdən bir neçəsini ifadə edən hərtərəfli təhlükələr şəkilində təsnifləşdirilə bilər (cədvəl 2.1.)

Cədvəl 2.1.

Iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənmiş daxili-iqtisadi təhlükələrin təsnifatı

Təhlükələrin növləri və mahiyyəti	Fəaliyyət mənbəyi			Səviyyə	
	Xarici	Ərazi-daxili	Sahə-daxili	Ümumi dövlət	Regional
1.1. İstehsalın tempinin aşağı düşməsi və elmtutumlu sahələrin dağılması			+	++	+
1.2. Investisiya və innovasiya aktivliyinin aşağı düşməsi	+	+	+	++	+
1.3. Maliyyə qeyri-stabilliyi	+	-	-	++	+
1.4. Yüksək texnologiyalı istehsalın konver-siyasının yerinə yetirilməsinin iqtisadi və	+	+		++	++

¹⁹ Новичков И.В. Регионализация экономической безопасности в условиях социальной модернизации. Саратов, 2004.

²⁰ Прохожев А.А. Теория развития и безопасности человека и общества. М.: ИН-Октаво, 2006, с. 77-81.

maliyyə cəhətdən qeyri-mümkünlüyü					
1.5. İlk resursların təminatı ilə bağlı çətinliklərin çoxalması	+			+	+
1.6. Ənənəvi sahələrdə texnoloji geriləmə və durğunluq	+	+		+	+
1.7. Yerli texnologiya və məhsulların qeyri-rəqabətqabiliyyətli olması	+	+	+	++	+
1.8. Sahələrarası texnoloji münasibətlərin dağılması	+		+	++	+
1.9. ETT və tədqiqatlara büdcə ayırmalarının aşağı səviyyəsi	+			++	
1.10. MTB-nin pisləşməsi	+	+	+	+	+
1.11. Elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinə tələbatın olmaması	+	+	+	+	

Mənbə: müəllif tərtib olunmuşdur.

Cədvəl 2.2.

Iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənmiş xarici-iqtisadi təhlükələrin təsnifatı

Təhlükələrin növləri və mahiyyəti	Fəaliyyət mənbəyi			Səviyyə	
	Xarici	Ərazi-daxili	Sahə-daxili	Ümumi dövlət	Regional
3.1. İnkişaf etmiş dövlətlərdən texnoloji və maliyyə asılılığının formalaşması	++	+	+	++	+
3.2. Xarici texnoloji diktə etmə	+	-	-	++	-
3.3. Yerli texnologiyaların aşağı rəqabətqabiliyyətliliyi	+	+	+	++	+
3.4. Yüksəkixtisaslı kadrların xaricə axını	+	+		+	

Mənbə: müəllif tərtib olunmuşdur.

Cədvəl 2.1 və 2.12-də fəaliyyət mənbəyi qrafasında «+» - mənbənin mövcudluğunu, «-» - mənbənin qeyri-mövcudluğunu göstərir. Səviyyə qrafasında «++» - çox yüksək, «+» - yüksək, «-» zəif fəaliyyət səviyyəsini göstərir. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, bu cür differensiasiya özündə çətin elmi məsələni ifadə edir. «Təmiz halda» bu və ya başqa faktorların hissəsini ayırmaq demək olar ki, qeyr-mümkündür, çünki real həyatda iqtisadi proseslər sosial-siyasi və mənəvi-psixoloji proseslərlə ayrılmaz bağlı olurlar. Amma bu proseslərin rolunu obyektiv nəzərə almaqla onların məxzini və əsas istiqamətinin üzə çıxartmaq mümkündür və vacibdir.

Dünya praktikasından bildiyimiz şəkildə, sosial-iqtisadi inkişafda ən

qorxulu təhlükə onun inkişaf tempinin daima aşağı düşməsi sayılır. Bildiyimiz şəkildə, bu cəhətdən Azərbaycan respublikası indi lider ölkələr arasındadır.

Aydındır ki, iqtisadiyyatın daima yüksələn və stabil inkişafı şəraitində Azərbaycanın uzaq və yaxın xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələri daima genişləndirilir. Bu qənaətbəxş şəraitdə Azərbaycana xarici ölkələrin iqtisadi maraq dairələri, xüsusən də neft və qaz istehsalı və ixracı sahəsində artır, bu sahəyə çox investisiya istiqamətləndirilir.

Hal-hazırda dünyada tanınmış iri məşhur xarici şirkətlər Azərbaycanda müştərək fəaliyyətlərini uğurla davam etdirməkdədirlər.

Sosial-iqtisadi inkişaf daxili və xarici təhlükələrdən ardıcıl qaydada qorunmalı və tənzimlənməlidir. Bunun üçün hər bir müstəqil dövlət elmi cəhətdən qiymətləndirilmiş xarici və daxili siyasətə sahib olmalıdır. Bu strateji istiqamətlərdə ən ümdə yeri sosial-iqtisadi davamlı inkişafı ilə bağlı onun təhlükəsizlik məsələləri tutur. Bildiyimiz şəkildə, hər hansı bir ölkənin xarakterik, tarixi-iqtisadi inkişafı, təbii sərvətləri, coğrafi-iqlim şəraiti vardır.

Tədqiqatlar sübut edir ki, bazara keçid şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin təminində, hüquqi-normativ aktların rolu böyükdür. Aydındır ki, Azərbaycanda hüquqi, sivil, dünyəvi dövlət quruluşunu uğurla yerinə yetirməklə, demokratikləşmə prosesi yerinə yetirilir.

Postsosialist iqtisadiyyatın əhəmiyyətli transformasiyaya uğraması ilə sərbəst bazar sistemə keçərək öz sosial-iqtisadi potensialının zəngin təbi ehtiyatlarının taleyini artıq müstəqil dövlət olaraq həll etməklə, intensiv iqtisadi inkişaf dövrünü yaşayır.

Azərbaycanın xarici-iqtisadi, ticarət münasibətlərinin maliyyə bazarının inkişafı şəraitində sosial-iqtisadi inkişafda mümkün təhlükənin təmini ən əsas strateji vəzifəyə çevrilmiş olur. Bu səbəbdən bazar şəraitində milli iqtisadi inkişafda daxili və xarici təhlükəsizliyin təmini əhəmiyyətlidir.

Qloballaşma şəraitində sosial-iqtisadi inkişafda təhlükələrə səbəb yuxarıda qeyd edilən faktorlarla yanaşı, sosial-iqtisadi inkişafda ən ciddi təhlükəyə səbəb

olan məsələ Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün Ermənistan respublikası əsassız olaraq pozulmasıdır.

Tədqiqatlar sübut edir ki, Azərbaycanın ayrılmaz əsas hissəsi olan Dağlıq Qarabağın və 7 rayonun erməni işğalçıları müvəqqəti olaraq zəbt edilməsi təsirində 20% ərazimiz 26 ildir ki, istifadəsiz qalmaqla yanaşı, yeraltı təbii sərvətləri ermənilər mənimsyir, yerüstü sərvətlər isə yandırılaraq bütövfaktorə məhv edilir.

Ermənistanın Azərbaycana ədalətsiz təcavüzü təsirində milli iqtisadiyyatımıza milyonlarla \$ ziyan vurulmuşdur. Faktiki olaraq Dağlıq Qarabağda məskunlaşmış yerli və xarici ermənilər böyük sahələrdə narkotik bitkilər becərməklə yanaşı, narkotikanın yayılmasında tranzit mərkəzinə çevrilmişdir.

Başqa tərəfdən Dağlıq Qarabağın zəngin meşə zonalarında ən qiymətli ağacları (palıd, fısdıq, ağcaqayın, dəmirqara, qoz və s.) qıraraq külli miqdarda parket buraxmaqla, xarici ölkələrə ixrac etməkdə davam edirlər. Dağlıq Qarabağ ərazisindən Kəlbəcər, Laçın, Ağdam, Cəbrayıl, Zəngilan rayonlarından qiymətli nadir yeraltı sərvətləri düşməncəsinə dağıtmaqla, xarici ölkələrə ixrac edilir.

Tədqiqatlar sübut edir ki, işğalçı ermənilər 64 min hektardan çox meşəliklər və təbii otlaq sektorlarını qəsdən, düşməncəsinə yandıraraq məhv etmişlər. Təxmini hesablamalarımıza əsasən indii bu yollarla milli iqtisadiyyatımızın inkişafa orta hesabla ildə 2,5-3 milyard \$dan çox ziyan vurulur.

Məşhur ingilis iqtisadçısı C.M.Keyns söyləmişdir ki, dünyanı idarə edən dövlət rəhbərlərinin etdikləri cüzi səhvlər bəzər fəlakətə gətirir.

Keçmiş sovetlər ittifaqının dağıdılması ərəfəsində SSRI hökumətinin keçmiş başçısı M.Qorbaçovun siyasi-iqtisadi səhvi təsirində, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü pozulmuş, qeyd etdiyimiz şəkildə onun 20% ərazisi erməni qəsbkarlarının işğalı altında qalaraq dağıdılır. Tarixə fikir versək keçmiş ittifaqın dövründə dost və qardaş şəkildə müştərək yaşayan xalqları M.Qorbaçov siyasəti faktiki olaraq bir-birilərinə qarşı düşməyə çevirmiş oldu. İndi SSRI-nin keçmiş respublikalarında yaranan ziddiyyətlərin və qarşı durmaların səbəbləri m.qorbaçovun və onun ətrafının siyasəti, iqtisadi səhvlərinin nəticəsi şəkildə

dəyərləndirilməlidir. Bu cür həddən artıq çətin və çətin sosial-iqtisadi şəraitdə respublikada bazarnın formalaşması və inkişafı, uzun sürən çətin bir real proses olmaqla yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət təmini diqqətə layiqdir.

Bu cəhətdən konkret hal olaraq respublikada bazarnın formalaşması və iqtisadi təhlükəsizliyin təminində sistemində özünə məxsus yeri və rolu olan maliyyə-pul, kredit və büdcə üzərində əhatəli şəkildə tədqiqatlar aparmaq məqsədə bütöv uyğundur.

Bu səbəbdən bazar şəraitində ən qlobal və çətin məsələlərdən biri sosial-iqtisadi inkişafda təhlükəsizliyin təminində doğru və dürüst və effektiv maliyyə-büdcə siyasətinin yerinə yetirilməsidir. Bu siyasətin ən ümdə məqsədi ölkədə maliyyə təminatının daima artırılması ilə yanaşı, onun sosial-iqtisadi inkişaf təhlükəsizliyi ilə ahəngdar əlaqələndirilməsidir. Bildiyimiz şəkildə, maliyyə mənbələri ayrı-ayrı olmaqla yanaşı, makroiqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təminində büdcənin rolu daima artır. Bu səbəbdən büdcənin gəlirlərinin daima artırılması hesabına iqtisadi təhlükəsizliyin təmini mexanizmləri daima da qüvvətləndirilməlidir.

Məlumdur ki, güclü və stabil büdcə formalaşmadan onun xərc maddələri də genişləndirilə bilməz. Zəruri xərc imkanlarına sahib olmadan büdcənin gəlir hissəsini çoxaltmaq da qeyri--mümkün dür.

Inkişaf etmiş avropa ölkələrdə dövlət xərclərinin ümumi daxili məhsula olan nisbəti 35-40% təşkil edirsə, Azərbaycanda bu vacib göstərici təkcə 18% təşkil edir. Əlbəttə, dövlət xərclərinin artırılması, dövlət büdcə kəsirlərinin çoxalmasına səbəb ola bilməz, əksinə, dövlət büdcəsi gəlirlərinin artımına səbəb olmalıdır. Beynəlxal həyatın praktikasını sübut edir ki, bu əsasda dövlət xərclərinin artırılması iqtisadi artıma müsbət təsir etməklə yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyin təminində maliyyə faktorinin rolu da artmış olur.

Aydındır ki, ölkə zəruri maliyyə ehtiyatlarına sahib olduqca dövlətin iqtisadiyyatın məqsədəuyğun inkişafının təmininə təsiri da güclənmiş olur. Bu cəhətdən ölkədə maliyyə təminatının artırılmasında ən etibarlı mənbələrdən biri dövlət

idarəedici strukturlarının bazarnın tələbinə bütöv müvafiq təkmilləşdirilməsi, xərclərin azaldılmasına, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə səbəb ola bilər.

Dövlət büdcənin gəlir hissəsinin artırılmasında özünə məxsus yeri və rolu olan mənbələrin, xüsusən də istehsal sahələrindən əldə olunan mənfəətin həcmnin daima artırılması, xarici-iqtisadi münasibətlərin ilə idxalı minimumlaşdırmağa, ixracatı çoxaltmaq və fəaliyyət sahələrində vergi, gömrük qaydalarının da təkmilləşdirilməsi vasitəsilə dövlət büdcənin gəlir hissəsinin yüksəldilməsinə çalışmaq vacibdir.

Dünya praktikasından bildiyimiz şəkildə dövlət büdcənin gəlir hissəsinin artırılmasında ən ümdə və vacib istiqamət istehsal yönümlü milli sahibkarlığın məqsədəuyğun fəaliyyətinin daima artırılması sayılır. Bildiyimiz şəkildə, büdcənin əsas vəzifələrindən biri də ölkədə bütöv məşğulluğun və iqtisadi artımın təminindən ibarətdir. bu qeyd edilənn isə büdcənin deyil, sosial-iqtisadi tarazlaşdırılmasını tələb edir.

Bazar şəraitində isə bu hali bir növ qanuna uyğun hal saymaq olar. amma vəziyyətlərdə dövlət büdcə kəsirinin səviyyəsi müəyyən hədlərdən çox yüksək ola bilməz. Ümumən isə, isə büdcə kəsirinin mütləq ölçüləri əsas makroiqtisadi göstərici şəkildə çıxış edə bilməz. Aydınadır ki, ÜDM çoxalması ilə yanaşı çox vaxt bəzə artmış olur.

Beynəlxal həyatın praktikasında büdcə kəsiri ÜDM-in 3 faizini təşkil edərsə, çox vaxt bu sabit hal şəkildə qəbul edilir və sosial-iqtisadi inkişafda təhlükə hesab edilmir.

Dünya qurumları reallaşdırılması mümkün olmayan və yaxud vaxtı çatmamış göstərişlərin reallaşdırılmasını tələb edirlər ki, bu da respublikada müəyyən sosial çətinliklərə gətirir.

Bu nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik məsələsinin qoyuluşu eal sektora və ümumilikdə iqtisadiyyata münasibətdə daxili (endogen) və xarici (ekzogen) destruktiv faktorların (təhlükələr) hal-hazırkıluğu ilə müəyyənləşdirilir.

Müasir dövrdə xarici təhlükələr xüsusi rol oynayır. Müəllifin zənnincə

onların meydana gəlməsinin əsas səbəbləri arasında bunları ayırmaq olar:

– iqtisadi münasibətlərin transmilliləşdirilməsi prosesinin inkişafı, milli maliyyə bazarının inteqrasiyası, dünya təsərrüfatının beynəlmilləşməsi (qloballaşma adlandırılan);

– dünya maliyyə bazarlarının əməliyyatların həcmnin və dövriyyəsinin, onlar arasında rəqabətin çoxalması şəraitində dünya maliyyə bazarlarının təmininin nisbətən aşağı düşməsi;

– inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya iqtisadiyyatına qoşulması hesabına dünya maliyyənin genişlənməsi (qlobal qeyri-stabillik artır);

– kapitalların böyük kütləsinin (onların ölkələrarası axınları da daxil olmaqla) daim çoxalması, bu kapitalların həddən artıq hərəkətliliyinin bir bazardan başqasına köçürülmənin sürətinin çoxalması ilə yaranan) gərgin hal əmələ gətirir, makroiqtisadi və dövlətlər arasındakı iqtisadi inteqrasiya səviyyəsində maliyyə təminatının yüksək təmərküzləşməsi səviyyəsi;

– böyük maliyyə hakimiyyətinə sahib olan kommertiya və maliyyə konq-lamerantlarının və ya dövlət iqtisadi subyektlərinin (tmk, tmb və s.) Avtonomluğunun çoxalması, onların ayrı-ayrı ölkələrin xalq təsərrüfatı hərtərəflilərinə təsirinin çoxalması;

– maliyyə köçürmələrinin intensivliyinin çoxalması, qabaqcıl informasiya texnologiyalarının ilə maliyyə bazarlarının asılılığının və mobilliyinin yüksək səviyyəsi (məsələn, əvvəl-əvvəl hər hansı bir bazarda meydana gələn böhran, sürətlə başqalarına yayıla bilər – (amerikada yaranan ipoteka kreditləri böhranı 2008-2009-cu illər ərzində böyüyüb dünya maliyyə böhranına çevrildiyi şəkildə)

– bu qeyd edilənlər isə dünya maliyyə sistemi üçün öncədən proqnozlaşdırıla bilməyən nəticələrə gətirib çıxara bilər);

– daima çox qlobal maliyyə proseslərindən asılı olan ölkələrin daxili və xarici siyasətinin nüfuz etməsi;

– iqtisadi və başqa sahələrdə Azərbaycan və başqa ölkələrin arasında

rəqabətin və ziddiyyətlərin dərinləşməsi;

– əsaslandırılmış təxribat səciyyəli tədbirlər təsirində Azərbaycan ixracına dəyən zərər;

– milli iqtisadiyyatların (xüsusən, büdcə sahəsinin) qısamüddətli spekulativ xarici kapitaldan həddən artıq asılılığı (bu onların maliyyə sistemini həddən artıq həssas edir).

Iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı əsərlərin və nəşrlərin çox hissəsində konseptual nöqtəyi-nəzərdən iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənən təhlükələri daxili və xarici təhlükələrə bölünməsi əsaslandırılır. amma, bu dissertasiyanın müəllifinin zənnincə, iqtisadiyyatın inkişafa ayrı-ayrı təhlükələrin forma və üzə çıxmasının çətinliyini nəzərə alaraq, iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənmiş təhlükələrin təsnifat sxeminin istifadəsini də dərinləşdirib təhlükələri birbaşa və törəmə təhlükələrə bölmək vacibdir.

Müəllifin zənnincə, təhlükələrin tədqiqinə bu cür yanaşmanın zərurəti təkcə birbaşa olaraq neqativ sferaların inkişafının müəyyən olunması ilə deyil, sosial-iqtisadi ayrı-ayrı elementlərinin inkişafa təhlükələrin təsirinin konkret formaları ilə bağlı böhran meyillərinin hərtərəfliyinə aşkarlanması üçün çətin alətlər toplusunun istifadəsi ilə bağlıdır. Yuxarıda təhlükələrin birbaşa və törəmə təhlükələrə ayrılmaqla təsnifat sxemi təklif olunmuşdur.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi qarşı istiqamətlənmiş əsas təhlükələr arasında bunları ayırmaq olar:

- iqtisadiyyatın struktur deformasiyasının saxlanması;
- innovasiya aktivliyinin və elmi-texniki potensialın aşağı səviyyəsi (2009-cu ildə keçən illə müqayisədə innovasiyalı məhsul buraxılışının payı demək olar ki, dəyişməmiş və 3,3% təşkil etmişdir);
- Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələrin yanacaq-xammal əyalətinə çevrilməsi meyilləri qalır;
- idxaldan asılılığın qorunub saxlanması;
- vətəndaşların əmlak təbəqələşməsinin genişlənməsi;

- iqtisadiyyatın həddən artıq açıqlığı;
- innovasiya sahəsinin inkişaf sürətinin aşağı olması;
- yüksələn inflyasiya;
- iqtisadi münasibətlərin kriminallaşması və korrupsiya (bu haqda iii fəsildə əhatəli şəkildə qeyd ediləncaq).

Müəllifin zənnincə bu gün qlobal resessiyanın daşdığı əlavə risklərə çox diqqət vermək vacibdir. Aydındır ki, Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı müasir mexanizmi daim yüksəlmiş fərziyyəsinə əsaslanır və iqtisadi gerilmə ehtimalını nəzərə almır ki, ölkədən ixrac edilənn məhsullara (enerjidaşıyıcıları) tələbin səviyyəsi aşağı düşə bilər.

Dövlətin və onunla bağlı biznes meydana gələn istehsalların səmərəliliyi tələbin müasir səviyyəsinə hesablanır, bu qeyd edilənn isə böyük maliyyə itkiləri ilə bağlıdır (birinci növbədə dövlət üçün).

Bu cür itkilərin meydana gəlmə ehtimalı dövlət bu cür layihələrin iri investisiya partnyorudur və iri şəxsi bizneslə sıx bağlıdır. Bu da ona gətirib çıxara bilər ki, böhran başlayarkən onların zərərərini öz üzərinə götürməli olacaq. bu qeyd edilənn isə öz növbəsində milli iqtisadiyyata qarşı ciddi təhlükə yaradır.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, qloballaşma ilə bağlı Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə qarşı təhlükələrin güclənməsi bular şəkildə təzahür edir:

- qlobal böhranın başlamasının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri;
- enerjidaşıyıcıları və başqa xammal resurslarına dünya qiymətlərinin dəyişməsindən iqtisadiyyatın asılılığının çoxalması;
- tədiyə tarazının kəsirinin çoxalması və ölkənin xarici investisiya axınlarından asılılığının güclənməsi;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının əksər sektorlarının aşağı rəqabətqabiliyyəti.

2.3. İqtisadi təhlükəsizliyi səciyyələndirən göstəricilər sistemi.

Cəmiyyətin inkişafında, əvəz edilməz, özünə məxsus yeri olan iqtisadiyyat, çətin, vahid bir sistem təşkil etməklə yanaşı, onun kəmiyyət və keyfiyyəti mikro-makrosəviyyələrdə çoxlu sayda rəqəmlər ilə təhlil edilərək, aşkar edilirsə.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, bazarna keçidlə bağlı olaraq, son illər ərzində sosial-iqtisadi fəaliyyətin tədqiqinə, xüsusən də milli iqtisadi təhlükəsizliyi səciyyələndirir edən göstəricilərin əsaslandırılmasının haqda xarici və vətən iqtisadçılarından axtarışlarını davam etdirilməkdədir.

Bu istiqamətlərdə tədqiqat aparən alimlərdən V.K.Sençakovu, A.V.Kolov, S.A.Proskurinanı, S.Y.Qlazeyi, S.Dolqovu, N.N.Protrubaçı, I.Proxorenkonu, A.Kutskiyi, D.Biqonu, A.D.Ursulu, D.Koeni, vətən iqtisadçılarından isə S.Səmədzadəni, H.B.Allahverdiyevi, H.A.Axundovu, A.Şəkəriliyevi, F.Rəhimlini, M.Həsənovu, H.A.Xəlilovu, R.Məmmədovu., Ş.H.Yusifzadəni, S.Nəcəfov, R.Həsənovu, D.Allahverdiyevi və s. qeyd etmək olar.

Qeyd edilən alimlər iqtisadi inkişafı və onun təhlükəsizliyini səciyyələndirir edən göstəricilərə aid müəyyən münasibətlər bildirmiş olsalar da, sosial-iqtisadi təhlükəsizliyini bütöv səciyyələndirir edən göstəricilər sisteminin formalaşması, istifadəsi və xüsusən də , onun təkmilləşdirilməsi barədə konkret təkliflər irəli sürməmişlər.

Beynəlxalq vahid statistika və milli hesablar sisteminin tətbiqi ilə bağlı olaraq qeyd edilən məsələnin xüsusi tədqiqinə ehtiyac vardır. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, milli hesablar sisteminin əsas banilərindən D.Klarki, M.Çilberti, S.Kuznetski qeyd etmək olar.

Aydındır ki, d.klark öz əsərlərində statistikanın əlaqələndirilməsi vacibliyini önəmə çəkimşdir. S.kuznets isə milli sərvət və milli gəlir arasındakı əlaqəyə aid bəzi əsas mülahizələr söyləyərək, onu elmi cəhətdən ümdələndirmişdir. Ən vacibi isə o, son və aralıq konsepsiyasını önəmə çəkimşdir. Aydındır ki, o, ABŞ-ın MGI səciyyələndirməklə, onun hesablanması metodunu önəmə çəkimşdir. Amerikanın

məşhur statistiki M.Çilbert hələ 1941-ci ildə nəşr etdirmiş olduğu «müharibə ilə bağlı olaraq mgi dəyişməsi» monoqrqfiysında faktor dəyərində əsasən mg qiymətləri və milli məhsulda müdafiə xərclərinin yerini müəyyən edən, bazar qiymətləri arasındakı, fərqlərə aid bəzi əsas elmi mülahizələr irəli sürmüşdür.

Dövlətlərdə yaranan işsizlik, inflyasiya şəkilində böhran halından azad olmaq üçün dövlətin tənzimləmə vasitələrindən istifadəsi vacib hala çevrilmiş olur. Bu cəhətdən inkişaf etmiş dünya ölkələrdə makroiqtisadi statistikaya maraq aidəsi da artmış oldu. doğru və dürüstsü, bu dövründədə milli sərvət, xarici iqtisadi əlaqələrə aid bəzi göstəricilər mhs-də əlaqələndirilmişdir. Milli hesabların və sahələrarası tarazın tərtibində və inkişafında amerikada çalışmış rus alimi V.V.Leontyevin rolu böyük idi.

Sonra məşhur iqtisadçı alim keynsin tələbəsi olmuş və stounun əməyi də az olmamışdır. O, hələ 1951-ci ildə avropa iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatında «sadələşdirilmiş milli hesablar sistemi» mövzusunda elmi məruzə ilə çıxış etmişdir və onun birbaşa rəhbərliyi və iştirakı ilə «köməkçi hesablar və milli hesablar sistemi» elmi əsəri nəşr olunmuşdur ki, bu da avropada milli hesabların birinci standartı şəkilində qəbul olunmuşdur.

Milli hesablar sisteminin ikinci inkişaf dövrü 1968-ci ildə r.stounla amerika iqtisadçısı N.Aydinov müştərək işləmişlər və bu bmt-nin statistika komissiyası qəbul olunmuşdur. bu zaman milli hesablar sistemində makroiqtisadi göstəricilərə əlavə olaraq, inflyasiya bloku, sahələrarası taraz, milli sərvətlər tarazı, maliyyə ehtiyatının hərəkəti tarazı və s. Göstəricilər daxil olunmuşdur.

Rusiyada MHS ilə bağlı Y.N.Ivanov, V.R.Safanov, V.T.Rubaşkin, T.A.Xamenko və s. Xüsusi tədqiqatlar aparmaqla, məsələyə aid bəzi elmi əsərlər dərc etdirmişlər.

Bu səbəbdən milli iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərini araşdırmaqdan əvvəl milli hesablar sisteminin tətbiqi ilə bağlı olaraq milli iqtisadi inkişafı səciyyələndirir edən göstəricilər sistemində nəzər salmaq məqsədə uyğun olardı. ibildiyimiz şəkilində, iqtisadi göstəricilər sistemi iki mikro və makro səviyyələrdə

sistemləşdirilməklə, fərqləndirilir. Dünya praktikasında milli hesablar sisteminin əsas göstəricisi ümumi daxili məhsul (ÜDM) sayılır.

Aydındır ki, ümumi nöqteyi-nəzərdən iqtisadiyyat ilə bağlı ümumi daxili məhsul xərclər, gəlirlər və istehlak (son istifadəyə) əsasən hesablanır.

- sosial-iqtisadi sahələri ilə bağlı əlavə edilən dəyərlərin cəmi şəkilində;
- bir il ərzində istehsal edilənn əmtəələr sərf olunan xərclərin cəmi şəkilində;
- bir ildə ölkənin istehsal etmiş olduğu əmtəələrdən əldə olunan gəlirlərin cəmi şəkilində.

ÜDM-in xərclərə əsasən hesablanması aşağıdakı maddələri nəzərdə tutur:

1. Ev təsərrüfatının son istehlak xərcləri.
2. Dövlət idarəçilik orqanlarının son xərcləri daxil edilir.
3. Ev təsərrüfatına xidmət edən qeyri-kommersiya qurumlarının son xərcləri.
4. Xarici kapital qoyuluşlarından ibarət (amortizasiya ayırmaları hesabına maliyyələşdirilən) əsas maliyyə pul vəsaitlərini ümumi yığım.
5. Ümumi yığımın bir hissəsi olan maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsi.
6. Əmtəə və xidmətlərin daxili qiymətlərlə hesablanmış xarici ixracat.

Ümumi milli gəlirdən ən ümdə maliyyə pul vəsaitlərini istehammaı çıxmaqla, bazar qiymətlərilə xalis milli gəlir (xmg) göstəricisini almaq olar.

Ölkələr ilə bağlı ÜDM-in daima yüksələnasını və həcmi təhlil edərkən aydın seçilir ki, onun səviyyəsi vətəndaşların həyat tərzini heç də daima doğru və dürüst əks etdirmir.

Bu cəhətdən ümumi daxili məhsulla beynəlxalq müqayisələr aparmaq üçün hər nəfərə düşən vahid valyutadan istifadəsi məqsədə uyğun sayılır.

Ümumən isə, beynəlxalq mhs-də 35-dən çox makroiqtisadi göstəricilər sistemindən geniş istifadə olunur.

Onlardan ümumi daxili məhsul, ümumi milli məhsul, milli gəlir, ümumi

iqtisadi mənfəət, iqtisadiyyatdan xalis mənfəət, xalis daxili gəlir, milli sərvət və s. Qeyd etmək vacibdir.

Milli hesablar sisteminin əsas makroiqtisadi göstəriciləri ilə iqtisadiyyatın hər bir sahə və bölmələri ilə bağlı də müvafiq tədqiqatlar aparmaq olar.

Bu göstəricilərdən ən ümdəən bunları qeyd etmək olar:

- ümumi məhsul buraxılışı;
- ümumi əlavə dəyər;
- xalis əlavə dəyər;
- ümumi mənfəət;
- reallaşdırılmış məhsul;
- xalis qarışıq gəlir;
- sahibkarların gəlirləri;
- əsas və dövrüyyə fondları ehtiyatları və s.

Göründüyü şəkildə, mhs sosial-iqtisadi daima yüksəlməsini, onun balanslılığının müəyyən etməyə imkan irəli sürməklə yanaşı, həm də onların proqnozlaşdırılması üçün qənaətbəxş imkan yaratmış olur. Bir sözlə, mhs ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafda yaranan dəyişmələri və təkrar istehsalın dövründələrini dəyərləndirməyə zəruri yol verir.

Müasir müstəqillik şəraitində respublikamızın beynəlxalq iqtisadi əlaqələri daima genişləndirilir. Bu cəhətdən ümumi nöqtəyi-nəzərdən, ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının müqayisəli tədqiqini yerinə yetirmək məqsədi ilə beynəlxalq vahid uçot və statistika ilə hər bir dövlətin xarakterik milli iqtisadi təhlükəsizliyini müəyyənləşdirən və qiymətləndirən göstəricilər sistemini formalaşdırmalı və inkişaf etdirməlidir.

Aydındır ki, dünya ölkələri arasındakı beynəlxalq iqtisadi əlaqələr dərinləşdikcə, global və lokal səviyyələrdə iqtisadi təhlükələri heç də istisna edilmir.

Tədqiqatlardan aydın seçilir ki, hər bir dünyada iqtisadi təhlükəsizliyi səciyyələndirən 25-dən artıq vahid göstəricilərdən istifadəsi təsdiq olunmuşdur.

bu göstəriciləri bu cür təsnifini vermək olar:

– orta hesabla hər nəfər hesabına istehsal olunmuş ümumi daxi məhsulun həcmi;

– ÜDM-da emaledici sənayenin payı;

– ümumi sənaye məhsulu istehsalında maşınqayırmanın payı;

– ÜDM-da investisiyaların payı;

– ÜDM-da elmi işlərə çəkilən xərclərin payı;

– beynəlxalq standartlara əsasən müəyyən olunmuş yoxsulluq səviyyəsi;

– orta yaşayış müddəti;

– 10%-dən çox gəliri olan əhali ilə, 10%-dən az gəliri olan əhali arasında nisbət;

– beynəlxalq standartlara əsasən işsizlik səviyyəsi;

– orta illik inflyasiya səviyyəsi;

– ÜDM-da dövlət borcunun büdcə gəlirlərində payı;

– ÜDM-da büdcə kəsirini payı;

– ÜDM-a nisbətən pul kütləsinin payı;

– idxalın nisbəti;

– ÜDM-da xarici borcun payı;

– ərzaq məhsulları idxalının, ümumi ərzaq istehlama nisbəti;

– ölkədə ümumi daxili istehsalı və adambaşına onun miqdarı və s.

Qeyd edilən iqtisadi təhlükəsizliyi səciyyələndirir edən göstəricilər sisteminədən dünya ölkələri istifadələ yanaşı, hər hər hansı bir ölkənin konkret sosial-iqtisadi potensialından və başqa xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bu göstəricilərə zəruri düzəlişlər də etmək istisna edilmir.

Tədqiqatlardan məlum olduqda şəkildə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə aid mikro-makro göstəricilər sistemi sosial-iqtisadi inkişafın sahələrinə əhatə etməklə yanaşı, daima da təkmilləşdirilməsini də tələb edir.

Bu cəhətdən yaxın və uzaq ayrı-ayrı ölkələrin praktikasına nəzər salmaq

vacibdir.

Bizə yaxın olan rus iqtisadçı iqtisadçılardan S.V.Senşakovu və S.V.Qlaz-
yevin əsərlərinə əsasən iqtisadi təhlükəsizliyin vtədqiqında bu göstəricilər
sistemindən istifadəsi məsləhət görülür:

- ÜDM – in həcmi və artım daima yüksələnəsi;
- ölkədə ümumi taxıl istehsalı və hər nəfərə onun həcmi;
- ÜDM-da əsas kapitalla istiqamətləndilmiş investisiyaların payı;
- ÜDM-da döyüş xərclərin payı;
- ÜDM-da elmə çəkilən xərclərin payı;
- sənaye məhsulunda innovasiya məhsulunun payı;
- sənaye istehsalında maşınqayır və metallurgiyanın payı;
- vətəndaşların ümumi sayına əsasən pul gəlirləri yaşayış minimumundan
aşağı olan göstəricisindən vətəndaşların payı;
- işsizliyin səviyyəsi;
- ÜDM-da xarici borcların payı;
- qızıl, valyuta ehtiyatları;
- ÜDM-da daxili borcların səviyyəsi;
- ümumi xərclərin həcmində dövlət xərclərinin payı;
- büdcə kəsiri ÜDM %-lə;
- inflyasiya səviyyəsi;
- istehsal sənayesində emaledici sənayenin payı;
- vətəndaşların həyat ömrü;
- hər 10 min nəfərə əsasən cinayətin sayı;
- ÜDM – da pulun həcmi %-lə;
- daxili istehlakda idxalın payı, və s.

Bunları nəzərə alaraq respublikamızda iqtisadi təhlükəsizliyin tədqiqində
hərtərəfli göstəricilər sistemindən ardıcıl olaraq istifadə olunmuşdur.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, iqtisadi təhlükəsizlik üçün

göstəricilərin özü deyil, onların kritik hədd ölçüləri çox əhəmiyyət daşıyır. Kritik hədd ölçülərinə o göstəricilər daxildir ki, onlara riayət olunmaması təkrar istehsalın ayrı-ayrı elementlərinin inkişafının sabit gedişatına maneçilik törədir, iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində neqativ, dağıdıcı meyillərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Alimlər xüsusən 4 qrup kritik hədd göstəricilərinin formalaşması təklif edilir:

- 1) dövlət səviyyəsində müəyyənləşdirilən və milli maraq dairələrin əsas, prinsiplial cəhətlərini ifadə edən makroiqtisadi göstəricilər;
- 2) bu əsas cəhətləri şərh edən, bütövamlayan və iqtisadi inkişaf nazirliyi təsbit edilənn göstəricilər;
- 3) müvafiq nazirliklər təsbiq edilənn funksional və sahələr səviyyəsindəki göstəricilər;
- 4) reqlionların iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri.

Iqtisadi təhlükəsizliyin i qrup kritik hədd göstəriciləri cədvəl 1-də, bu parametrlərin bir çox lərinin ədədi ölçüləri isə cədvəl 2 və cədvəl 3-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2.3.
Iqtisadi təhlükəsizliyin kritik hədd göstəriciləri

1. ÜDM-ün həcmi, mln. Manatla
2. Taxıl istehsalı, mln. T
3. Əsas kapitala investisiyaların ÜDM-da çəkisi, %
4. Yeni avadanlıqlara çəkilən xərclərin ÜDM-da çəkisi, %
5. ÜDM-da mülkü elm sahələrinə çəkilən xərclərin çəkisi, %
6. Sənaye məhsulunun ümumi həcmində innovasiyalı məhsulun payı, %
7. Sənaye istehsalında maşınqayırmanın və metal emalının payı, %
8. vətəndaşların ümumi sayında, gəlirlərin yaşayış minimumundan aşağı olan şəxslərin payı, %
9. vətəndaşların ən çox gəlirləri olan 10% hissəsinin gəlirlərinin, ən az gəlirləri olan 10% hissəsinin gəlirlərinə nisbəti
10. İşsizliyin səviyyəsi, %
11. Monetizasiyanın səviyyəsi, % ÜDM
12. Xarici borc, % ÜDM

13. Daxili borc, % ÜDM
14. Dövlət borcunun xidmətinə çəkilən xərclər, büdcənin ümumi xərclərində %
15. büdcənin kəsri, % ÜDM
16. İnflyasiyanın səviyyəsi, %
17. Qızıl-valyuta ehtiyatlarının səviyyəsi, mlrd. \$
18. Xarici borc ilə bağlı ödəmələrin illik ixracın həcminə nisbəti, %
19. Ərzaq resurslarının ümumi həcmində idxal vasitəsilə əldə edilənn ərzağın payı, %

Mənbə:²¹

<i>Cədvəl 2.4.</i>	
<i>Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin kritik hədd göstəricilərinin ədədi parametrləri</i>	
<i>Göstəricilər</i>	<i>Kritik hədd ölçüsü</i>
ÜDM-un həcmi, mlrd. Manat	29800
Sənaye istehsalının ümumi həcmində maşınqayırma məhsulunun payı, %	25
Taxıl istehsalı, mln. T	70
Əsas kapitala investisiyalar, ÜDM-da %	25
sənaye məhsulunda göndərilmiş innovasiyalı məhsulun payı, %	12
Faydalı qazıntı ehtiyatlarının artımının yerin təkində olan ehtiyatların istifadə həcminə nisbəti, %	125
büdcənin döyüş müdafiəxərclər, %-lə ÜDM-da	3,0
Mülki elm sahələrinə çəkilən xərclər, %-lə ÜDM-da	2,0
vətəndaşların ümumi sayında, gəlirləri yaşayış minimumundan aşağı olan şəxslərin payı, %	7,0
Orta adam başına düşən pul gəlirlərinin yaşayış minimumunun həcminə nisbəti, dəfə	3,5
vətəndaşların ən təminatlı 10% hissəsinin, ən az təminatlı 10% hissəsinə nisbəti (fondlar əmsalı); dəfə	8
İşsizliyin səviyyəsi; iqtisadi aktiv əhaliyə nisbətən %-lə	5
İlin sonuna monetizasiyanın səviyyəsi (m 2), %-lə ÜDM-da	50
İlin sonuna qızıl-valyuta ehtiyatlarının səviyyəsi, mlrd. \$	40
Xarici və daxili dövlət borcu, ilin sonuna %-lə ÜDM-da	60
Xarici dövlət borcunun xidmətinə çəkilən xərclərin xərclərin ümumi həcminə nisbəti, %-lə	20

²¹ Экономическая безопасность России: Общий курс / Под ред. В.К. Сенчагова, 2-е изд. М.: Дело, 2005, с. 75.

İnflyasiyanın səviyyəsi, %	125
büdcənin kəsri, %-lə ÜDM-da	3,0
Ərzaq resurslarının ümumi həcmində idxal vasitəsilə əldə edilənn ərzağın payı, %	25

Resurs potensialı yaxşı haldadır. Azərbaycan yanacağıın güclü resurs potensialına sahibdir və bu faktor Azərbaycanın sabit iqtisadi artımını təmin etməyə yol verir.

Resurs potensialının təkrar istehsalı nöqtəyi-nəzərdən ən limitləşdirici faktor qeoloji kəşfiyyat işlərinin kəskin azalmasıdır, bu da resursların artımında özünü göstərir.

Azərbaycanıe iqtisadiyyatda strateji milli maraq dairələri 3 əsas istiqaməti özündə birləşdirə bilər: (cədvəl 4.)

- uzunmüddətli, sabit, iqtisadi artım;
- iqtisadiyyatın və onun təsərrüfat subyektlərinin rəqabətə davamlılığının artırılması, əmtəə və maliyyə bazarlarında yeni seqmentlərin tutulması;
- vətəndaşların maddi rifahhəlinin və həyat keyfiyyətinin artımı, dünya mədəniyyəti sahəsində Azərbaycanın yerimin genişlənməsi.

–

Cədvəl2.5.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin hissələrə

ümumi təhlükəsizlik konsepsiyası	İqtisadi təhlükəsizlik			
	Təhlükələr	Göstəricilər	Təşkilati-struktur təminatı	Hüquqi təminat
Azərbaycan dünya birliyində və onun hissələrə (qlobal təhlükəsizlik və qeosiyasi rol); Azərbaycanın milli maraq dairələri; ümumi təhlükəsizliyə	Əsas fondların yüksək aşınması səbəbilə istehsal potensialının itirilməsi; dövlət borcu (daxili və xarici) korporativ borc; yoxsulluğun yüksək səviyyəsi; kapital axını aşağı	Ümumi 150 göstərici, onlardan 19 əsas göstərici	Mth sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin idarə olunması mth-nin iqtisadi məsələlər ilə bağlı şöbəsi; iqtisadi təhlükəsizliyinə əsasən cavabdeh	Iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət strategiyası; təhlükəsizlik haqda qanun; valyuta tənziimi haqqa qanun; cinayət vasitəsilə əldə olunmuş gəlirlərin leqal-

qarşı təhdidlər; milli təhlükəsizliyin təminatı	innovasiya və in- vestisiya aktivliyi; inflyasiya, o cüm- lədən qiymətlərin gizli və gözlənilən artımı		olan yerli orqanlar; yerli icra hakimiyyəti orqanları	laşdırılması və terrorizmlə mü- barizə
--	---	--	--	--

Iqtisadi təhlükəsizliyin daxili və xarici təhdidlərinin tədqiqi göstərdi ki, təhlükələr uzunmüddət açıq və kəskin şəkildə özünü büruzə verməyə bilər. amma bu iqtisadi təhlükəsizliyin kritik hədd göstəricilərinin işarə etdiyi, konkret məsələlərin icrasından diqqəti yayındırmamalıdır.

Təhlükələrin böhrana çevrilməsi idarə etmə, qərarlarının qeyri- səmərəli-
liyindən və təhlükələrin sayının çoxalması səbəbindən baş verir. Ekspert və ana-
litiklər iqtisadi təhlükəsizliyin təhdidləri nə qədər çox aşkar edilsə və bu
təhdidlər arasında əlaqə və təsir nə qədər çoxdursa, böhranın baş vermə ehtimalı
bir o qədər yüksəkdir.

Iqtisadi təhlükəsizliyin kritik hədd göstəricilərinə bu göstəricilərin ədədi
parametrlərinə məhəl qoymamaq iqtisadiyyatın və sosial sferanın sabit inkişafının
ləngiməsinə və istehsal və vətəndaşların həyat keyfiyyətilə sahəsində dağıdığı
meyllərin yaranmasına gətirib çıxarır.

FƏSİL III. Müasir şəraitdə Azərbaycan respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi yolları

3.1. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı dövlət strategiyası

Dünya iqtisadi böhranının 2014-cü ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri bir sıra problemlər yaratdı. Beləki 2015-ci ildə milli pul vahidi olan manatın iki dəfə devalvasiyaya uğraması, bank sektorunda yaranan çox ciddi problemlər bir sıra qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə zərurət yaratdı. Bu problemləri həll etmək üçün qəbul edilən strateji yol xəritələri bütövlükdə iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaqla yanaşı iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yeni yanaşmanı da zəruri etmişdir. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası, ən birinci dövlətin doğru və dürüst və effektiv iqtisadi siyasətinə əsaslanmaq şərti ilə ölkədə sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafa təhlükələr yaradan daxili və xarici faktorlardan müdafiəsini təmin etməlidir. Alimlərin zənnincə, makro, mikro və mezo səviyyələrdə bu və ya başqa təsərrüfat qərarlarının (layihələrinin) icrası zamanı hər bir yeniliyin iqtisadi tədqiqi potensial ümumi təhlükəsizlik müddəasına əsaslanmalıdır, həm də sosial-iqtisadi və ekoloji təhlükəsizliyə xüsusi fikir verilməlidir. Buna əsasən də birincisi, tədqiq edilən obyektin üstünlükləri, yaxud da çatışmazlıqlarının iqtisadi tədqiqi mütləq innovasiya layihəsinin, yaxud da qərarının verilən variantının icrasının məqsədmüvafiqliyi barədə ekspert rəyi qəbul ediləndə həyata keçirilməlidir; ikincisi, effektivliyin tədqiqinin dövründələrində ölkənin sosial-iqtisadi, döyüş, ekoloji, demoqrafik və s. Təhlükəsizliyinin təminatını nəzərə almaq və bu layihənin icrasının mümkün neqativ nəticələrini aradan qaldırmaq vacibdir; üçüncüsü, yüksək iqtisadi effektivliyin təminatı üçün dövlətin, regionların, sahibkar strukturlarının və ümumilikdə istimaiyyətin maraq dairələrinin optimal səciyyəsinə çatmaq böyük sahibdir. Bunun üçün idarəetmə və təsərrüfatçılığın səviyyələrində ölkənin sosial-iqtisadi strategiyası, proqramları və layihələrinin elmi-iqtisadi əsaslandırılmasının ən yüksək səviyyəsi tələb edilir.

Hər bir layihənin icrası o zaman məqsədemüvafiq olar ki, bundan əldə edilənn ictimai mənfəət, başqa eyni şərtlər altında, ictimai xərclərdən çox olsun²².

Məşhur, tanınmış rus iqtisadçı alimi Y.U.Abalkin qeyd edir ki, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın elə bir halidir ki, bu hal onun daima yüksələn inkişafa, sosial vəzifələrin effektiv şəkildə həll edilməsinə şərait yaradır və dövlət müstəqil iqtisadi siyasət hazırlayaraq onu yerinə yetirmək iqtidarında olur. Bu cəhətdən dövlət iqtisadi münasibətlərin və ümumilikdə milli iqtisadiyyatın inkişafının və iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə daima dərin nüfuz edir.

Dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətinin əsas məqsədi bazar şəraitində müstəqil dövlətçiliyə yiyələnməklə, milli iqtisadiyyatın təhlükəsiz daima yüksələn və tarazlı inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətinə bütöv müvafiq işlənilib hazırlanmış milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası öz real əksini ölkənin makroiqtisadi inkişafında və o cümlədən ümumilikdə ictimaiyyətin sosial qrup və təbəqələrinin həyat keyfiyyətində tapmalıdır. Bu cəhətdən dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanmasında, ölkənin elmi potensialının, müvafiq strukturların və geniş zəhmətkeş kütlələrinin fəal iştirakı təmin edilməlidir.

Zənn edirik ki, dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanması ümumən isə, bu 3 əsas əsas cəhətləri əhatə etməlidir.

1. Iqtisadi inkişaf strategiyasının elmi ideyalarının, poçtulatlarının işlənilib hazırlanmasını.

2. İşlənilib hazırlanmış strategiya inkişaf konsepsiyaların iqtisadi siyasət tədbirləri sahəsinə keçirilməsini.

3. Iqtisadi strategiya və taktikanın yerinə yetirilməsi ilə bağlı əməli fəaliyyətin iqtisadi siyasətin qeyd edilən bu vacib cəhətlərinin vəhdəti onun məxzini müəyyənləşdirməklə yanaşı, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının təməlini təşkil etməlidir. Bazar şəraitində iqtisadi siyasətin rolu bir artmış olur ki, bu da obyektiv olaraq ən birinci ölkədə yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması və

²² Abdullayev A. «İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət». Bakı, «Asiya», 2003

inkişafı ilə bağlıdır. Bu halda qəbul edilən iqtisadi qərarların elmi cəhətdən ən ümdələndirilməsinin əhəmiyyəti bir artmış olur.

Iqtisadi siyasəti müəyyən edən şərtləri, faktorləri və obyektiv şəraiti doğru və dürüst hərtərəfli dəyərləndirmədən bu siyasəti nə doğru və dürüst yaratmaq, nə də dərk etmək olar. Bu cəhətdən iqtisadi siyasəti işləyib hazırlayarkən, obyektiv iqtisadi qanun və qanunauyğunluqların tələbləri bütöv və doğru və dürüst müəyyən olunmalıdır.

Nəzərə almaq vacibdir ki, iqtisadi siyasət, istehsal münasibətlərini və iqtisadi qanunları öz-özülüyündə deyil, onlardan birbaşa sosial-iqtisadi məsələlərin icrası və təmini ilə bağlı olan məsələlərin icrasında şüurlu şəkildə istifadə mexanizmlərini açıqlayır və onun reallaşmasını qarşıya qoymuş olur. Bu səbəbdən dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasəti ən birinci ictimai həyatın əsası olan maddi nemətlə istehsalının inkişaf strategiyası ilə doğru və dürüst əsaslandırılmalıdır.

Faktiki halın tədqiqi sübut edir ki, qloballaşma şəraitində o, bazarnı bütöv formalaşması, inkişafı ilə artırılması təsirində vətəndaşların maddi-mədəni həyat keyfiyyətinin də artırılmasına istiqamətləndirilmişdir. Aydın ki, sosial-iqtisadi vəzifələrin reallaşdırılması, ölkənin müdafiə bacarığının daima möhkəmləndirilməsi, birbaşa iqtisadiyyatın inkişafından asılıdır. Buna əsasən də doğru və dürüst iqtisadi siyasət dövlətlə xalqın birliyinin güclənməsinin əsas vasitəsidir.

Aydın ki, iqtisadi siyasət ölkənin, xarici marağını ifadə edərək, dövlətin müəyyən etdiyi cari və strateji xətti əməli şəkildə yerinə yetirmək üçün inkişaf tədbirləri həyata keçirərək işgüzar fəallığını daima artırır. Nəhayət, iqtisadi siyasət istiqamətverici vasitə şəkilində bərqərar olunmuş bazar vasitəsilə dünya iqtisadiyyatına qovuşmaq üçün hər cür imkan yaradır. Bu cəhətdən doğru və dürüst iqtisadi siyasət, onun strategiya və taktikasının yerinə yetirilməsində dövlətimiz üçün ən etibarlı kompas olmuş və bu kompas olaraq qalır.

Bu siyasət hər bir tarixi dövrdə iqtisadiyyatın inkişafının obyektiv qanun və qanunauyğunluqlarına, təsərrüfatçılıq prinsiplərinə və konkret tarixi şəraitin

dəqiq nəzərə alınmasına əsaslanır. Bu səbəbdən həyatın irəli sürdüyü məsələlərin icrasına yaradıcılıqla yanaşılması ilə birlikdə iqtisadi siyasət xətti ardıcıl təmin edilməlidir.

İqtisadiyyatın inkişaf strategiyası dövlətin doğru və dürüst və effektiv iqtisadi siyasəti ilə formalaşmaqla, ölkənin hal-hazırkı iqtisadi-maliyyə strategiyalarından istifadəsinin effektivliyinin artırılmasının məqsədəuyğun fəaliyyətinin toplusunu özündə əks etdirmiş olur. Unutmaq yol verilməzdir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf haqda hazırlanan və qəbul edilən qərar, qətnamələr dövlətin siyasətini özündə ifadə edir.

Aydındır ki, bu zaman hökumətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasət, elmi-texniki, aqrar siyasət, o cümlədən qiymət və gəlir siyasəti, investisiya siyasəti, təbiətdən istifadəsi və ətraf mühitin qorumaqsi siyasəti, xarici-iqtisadi münasibətlərin və fəaliyyətin təmini və s. nəzərdə tutulur. Şübhəsizdir ki, bu vacib istiqamətlərdən hər birinin milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının təhlükəsizliyinin təminində özünə məxsus rolunu vardır. Göründüyü şəkildə, ətraflı əsaslandırılmış iqtisadi siyasət işlənilmədən, iqtisadiyyatın stabil, davamlı və daima yüksələn inkişafını təmin etmək qeyr-mümkündür.

Iqtisadi siyasətin məzmunu həddən artıq mürəkkəbdir və bu çətin məsələlər hərtərəfli nəzərdə tutur. Bu səbəbdən milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının cəhətlərini özündə ifadəsi. Bu vacib məqsədə çatmaq istiqamətinin strategji inkişafını elmi cəhətdən ən qiymətləndirilmiş şəkildə qabaqcadan görülməsi, anlanması vahid hərtərəfli proses şəkildə başa düşülməlidir. Aydındır ki, yeni istimaiyyətin maddi-texniki bazasının və istehsal münasibətlərinin formalaşdırılması, inkişafı milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının əsas yollarını təşkil etməlidir. Bu cəhətdən milli iqtisadi inkişaf strategiyasının yollarından biri sosial təbəqələrin, qrupların və ümumilikdə istimaiyyətin maraq dairələrinin doğru və dürüst əlaqələndirilməsidir. Aydındır ki, iqtisadi imaraqlar təkcə iqtisadi siyasətin özünün yerinə yetirilməsi gedişində reallaşmır. Aydındır ki, onlar təkcə dövlətin siyasətində əməli şəkildə yerinə yetirilir.

Bazar şəraitində dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətinin rolu öncə bildirdiyimizə rəğmən, bir artmış olur ki, bu da obyektiv olaraq ən birinci yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması ilə bağlıdır. Müasir dövründədə dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətinin əsas yolları onunla müəyyənləşdirilir ki, istimaiyyətimiz bazar quruluşunun keçid dövründəsində olduğundan, çox sosial-iqtisadi məsələlər həll edir.

Iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərini araşdıran alimlər iqtisadi prosesləri ayrı-ayrı aspektlərdən nəzərdən keçirərkən ayrı-ayrı dövlətlərdəki hal-hazırda hal-hazırkı şəraitə əsasən təsnifləşdirmə aparırlar və haqlı olaraq bu dövlətlər içərisindən keçid iqtisadiyyatlı ölkələri veririlər. Sanki bunlarla bu dövlətlərdə bu məsələnin kəskin və aktual olduğunu qeyd etmək istəyirlər.

Senqalov B.K. qeyd edir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin obyektləri sırasına şəxsiyyət, istimaiyyət, dövlət və iqtisadi fəaliyyətin dövlət təmini daxilində institusional münasibətlər sistemi də daxil olmaqla iqtisadiyyatın əsas elementləri daxildir²³. Müəllif ölkədə iqtisadi prosesləri ayrı-ayrı aspektlərdən tədqiq edərək bunları verir:

- siyasi nöqtəyi-nəzərdən döyüş qüvvə istifadə olunmaqla ayrı-ayrı miqyaslı konfliktlər şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- opponet dövlətlə kəskin qarşıdurma şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- izolyasiya, yaxud da əksinə dünya iqtisadiyyatına yüksək şəkildə inteqrasiya şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- keçid iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik.

Iqtisadiyyatın inkişaf yollarında onun iki əsas əsas hissəsi olan iqtisadi strategiya və taktikanın vəhdətliyini və cəhətlərini doğru və dürüst əlaqələndirmək vacibdir. Iqtisadi siyasətin əsas hissəsi olan strategiya və taktikanın vacib vəzifə və məqsədlərinin ümumiliyi, vəhdət prinsiplərinin məzmununu birləşdirir. başqa tərəfdən onların hər birinin müəyyən spesifik cəhətləri də vardır. Ümumən isə,

²³ Сенгалов В.К. О сущности и основных стратегиях экономической безопасности России. Журнал «Вопросы и экономика», № 12, 1997

perspektiv dövr üçün ölkənin sosial-iqtisadi konsepsiyasının inlənilib hazırlanması iqtisadi-siyasət xəttinin elmi nöqtəyi-nəzərdən doğru və dürüst əsaslandırılmasından birbaşa asılıdır. Bu cür konsepsiya fundamental xarakterli, iri nəzəri ümumiləşdirmələrin və onun aparıcı meyllərinin tədqiqi nəticəsidir.

Konsepsiyanın işlənilib hazırlanması dövlətin iqtisadi strategiyasının və onun nəzəri fundamentinin yaranması üçün zəmin meydana çıxmış olur. Ümumi təhlükəsizlik konsepsiyalarının tədqiqini aparan müəlliflərin əsərləri sübut edir ki, əsas nəzəri əsaslardan biri milli təhlükəsizliyin gücü barədə təsəvvürlərdir. Ümumi təhlükəsizlik konsepsiyası milli imaraqlarlar konsepsiyaları ilə o qədər sıx əlaqəli şəkildə işlənilib hazırlanmışdır ki, müəyyən dövrlərdə bunlar analogi, eyni anlayışlar şəkilində nəzərdən keçirilmişdir. Hər iki anlayış milli dövlətçilik ideyası yaranmadan formalaşa bilməzdi. Bu ideya isə qəribə də olsa yeni bir məhvum olaraq, əvvəlki dövrlərə deyil, keçən əsrin sonuna və bu əsrin əvvəllərinə daxildir. Oleynikovaya əsasən – «ümumi təhlükəsizlik ölkənin həyatına təsir edən xarici və daxili şərtlərin elə uyğunluğudur ki, bu zaman kritik xarakterli təhlükələr hal-hazırkı deyil və həm də bu təhlükələr yaranarsa, dövlətin onlara bütöv adekvat reaksiya irəli sürmək qabiliyyəti qorunub saxlanılır»²⁴. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının uzunmüddətli konsepsiyası ilə və ona müvafiq nisbətən qısa müddət üçün inkişaf konsepsiyası da müəyyən edilməlidir.

Tarixi təcrübələr qeyri şərtsiz isbat edir ki, Azərbaycanın zəngin təbii resurslara olması onun Qərblə-Şərqi əlaqələndirən qənaətbəxş dəhlizdə yerləşməsi siyasi və iqtisadi təhlükələrə məruz qalmasının əsas səbəblərindən biri idi.

Heç də gizli deyildir ki, Azərbaycan Respublikası əsrlər boyu Rusiyanın xammal bazası olmuş və keçmiş SSRI dövründə, sərt, direktiv, mərkəzi planlaşdırma təsirində ölkədə zəruri istehsal və xüsusən də sosial infrastruktur formalaşdırılmamışdır.

Azərbaycan öz müstəqilliyinə sahib olduqdan sonra da Rusiya yenə də öz

²⁴ Олейников Е.А. Экономическая и национальная безопасность. Москва, «Дело», 2004

keçmiş üstün imaraqları ənənələrini davam etdirmək siyasətində olmuş olsa da, iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası Qərb iməkanının iqtisadi inkişaf modelinə əsaslanmalıdır. Aydınır ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının əsas məqsədi yuxarıda bildirdiyimizə rəğmən ölkədə stabil, daima yüksələn sosial-iqtisadi inkişaf nətəmini ilə, onun təhlükəsizliyini hər vasitə ilə qoruyub saxlamaqdan ibarətdir.

Bu səbəbdən, Azərbaycan dövləti düşünölmüş və elmi cəhətdə ən qiymətləndirilmiş daxili və xarici siyasətə sahib olmalıdır. Bu vacib strateji istiqamətlərdə ən ümdə yeri milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı milli imaraqlar məsələləri tutur. Bu cəhətdən zənn edirik ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası milli zəmində formalaşmaqla, bir-birilə bağlı olan bu əsas prosesləri əhatə etməlidir:

- iqtisadiyyatın milli səpgidə formalaşması və inkişafını;
- Azərbaycanın milli sərvətlərindən, ümumilikdə sosial-iqtisadi potensialından, bütöv və effektiv istifadələ, daxili bazarı xüsusən yerli məhsulla ödəməyi və ölkənin dünyada yeriminə da güclənməsini;

Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası, daxili və xarici təhlükələrin öz slazımı anda təmininə, istehsalın elmi-texniki inkişafının sürətləndirilməsinə, yoxsulluğun ləğv edilməsinə istiqamətləndirilməlidir.

V.Medvedyevin əsərlərində Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizlik halının qiymətləndirilməsi ölkənin milli təhlükəsizliyi kateqoriyasının ölkədə elə bir halın şərhinə əsaslanır ki, bu zaman əhəmiyyətli milli dövlətçilik maraqlarına və ölkənin hal-hazırkıdiyyətinə qarşı istiqamətlənən təhlükələrin ləğv edilməsi, yaxud da neytrallaşdırılması təmin olunur. Daxili və xarici səbəblərdən bu cür təhlükələr istimaiyyətin həyatının ən ayrı-ayrı sahələrində və sferalarında meydana çıxır. Bu zaman ümumi təhlükəsizlik kateqoriyasının bir çox əsas məqamları üzə çıxır. N.M.Məmmədovun zənnincə, iqtisadi təhlükəsizliyin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi siyasi konyukturanın maraq dairələrindən, ideoloji təsəvvürlərdən, siyasi spekulyasiyalardan azad olmalıdır. Çünki bu prioritetlər real

məsələlərin kəskinliyini, onların ölkənin hal-hazırkıluğu üçün əhəmiyyətini əks etdirməli, dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətində onların yerini əsaslandırmalıdır. Bu zaman sözü gedən prioritetlərin iqtisadi inkişafın sahələrini əhatə etməsi vacib deyil²⁵.

Inkişaf etmiş beynəlxal həyatın təcrübələri sübut edir ki, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, yeni istehsal texnologiyasının geniş tətbiqi, əsas fondların ardıcıl olaraq yeniləşdirilməsi, sosial-iqtisadi daima yüksələnliyinə önəmli təsir edir. Bildiyimiz şəkildə, iqtisadiyyatda bölgü nisbətləri maddi istehsal nisbətlərindən törənir və birinci növbədə sadəcə bu həqiqətə əsasən, ancaq nə istehsal olunmuşsa onu bölüşdürmək, onu istehlak etmək mümkündür.

Mili iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında bu nisbətə həddən artıq əhəmiyyət verilməsi bu zaman irəli gəlir. Bu onunla bağlıdır ki, bir tərəfdən istehlak fondunun, həcmi vətəndaşların real gəlirlərinin çoxalmasının iqtisadi həddini əmələ gətirir, bunlarla vətəndaşların həyat keyfiyyətinin miqyasını və yüksəlmə tempini qabaqcadan müəyyənləşdirir. Başqa tərəfdən, yığım fondunun həcmi növbəti təkrar istehsal tsiklində istehsalın və xidmət sektorlarının genişlənməsinin potensial imkanlarını şərtləndirir. İstehlakın və yığımın səviyyələri bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Mili gəlirin müəyyən hissəsini və buna uyğun olan məhsulun natura şəklində toplanmasını təmin etmədən istehlama fasiləsiz artımını nətəmini qeyri--mümkün dür.

MDB məkanında əksər iqtisadçıların qeyd etdiyi şəkildə iqtisadi islahatların aparıldığı dövrdə sosial qeyri-yanaşılıq qiymətli dərəcədə kəskinləşmişdir. Təbəqələşmənin yüksək səviyyəsi sosial sabillik və tərəqqinin təminatçısı olan, xüsusilə də vətəndaşlıq istimaiyyəti qurumlarını qərarlaşdıran orta sinif təbəqəsinin qiymətli dərəcədə çatışmaması ilə müşayiət olunur. Transformasiya dövrünün əvvəlində orta gəlirlərə (yerli standartlara əsasən) sahib olan və istimaiyyətdə stabilləşdirici rol oynayan əksər professional qrupların nümayəndələri (həkimlər, təhsil işçiləri, alimlər, mühəndislər) bu gün əksər

²⁵ Məmmədov N.M. «Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi» Bakı 2005 BDU nəşriyyatı

vəziyyətlərdə «yeni yoxsullar» arasında yer almışdılar. Yoxsulluq və sosial yanaşsızlıq məsələlərini müəyyən şəkildə dövlətin sosial təminat orqanları yumşaltmağa çalışırlar, bu orqanların ilə yoxsullara yardım proqramları yerinə yetirilir²⁶

Amma nəzərə almaq vacibdir ki, vətəndaşların pul gəlirlərinin çoxalması ən birinci ictimai əmək məhsuldarlığının çoxalması ilə əməyin təmin edilməsinin çoxalması tempi arasında nisbətə müəyyən edilməlidir.

Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası bunlar arasında elə nisbət formalaşdırılmasına istiqamətləndirilməlidir ki, bu nisbət işçilərdə əmək məhsuldarlığının artırılmasına marağı da artırmış olsun və gələcək illər ərzində istehsalın inkişafını təmin etmiş olsun. Əmək məhsuldarlığının artımı əmək haqqının artım tempindən üstün olmalıdır. Ölkənin milli iqtisadi inkişaf strategiyası ümumi nöqtəyi-nəzərdən istehsalın və onun əsası olan elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsini təmini ilə, sosial-iqtisadi stabilliyin təmini, ölkənin ərazi bütövlüyünün müdafiəsinə imkan verən iqtisadi inkişafını təmin etməlidir.

L.Fon Tezau iqtisadi güc və iqtisadi təhlükəsizlik arasında iqtisadi təhlükəsizlik və iqtisadi siyasət sahəsində qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq imkanları arasında, iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənən təhdidlər və milli imaraqlarlərə qarşı istiqamətlənən təhdidlər arasında fərqləndirmənin aparılması zərurətini vurğulamışdır. ümumi nöqtəyi-nəzərdən o, iqtisadi təhlükəsizliyə verilən şərhə tərəf meyl edir, yəni iqtisadi təhlükəsizlik o zaman təhlükə altında olur ki, xarici iqtisadi parametrlərin dəyişməsi qənaətbəxş iqtisadi sistemi dağıtmaq iqtidarında olsun²⁷.

Milli iqtisadi inkişafın və iqtisadi təhlükəsizliyin təminində dövlət strategiyası qanunverici, icraedici orqanlar məhkəmə ictimai və başqa müvafiq birliklər sistemi ilə yerinə yetirilir. Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında investisiyaların iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə istiqamətləndilməsi maliyyə

²⁶ Сенчаков В.К. Экономическая безопасность. Производства-финансы-банки. Москва 1998.

²⁷ Олейников Э.А. Экономическая безопасность (Теория и практика) Москва, «Дело»,1994

təminatının sosial-iqtisadi sahələr arasında məqsədamüvafiq bölüşdürülməsi xarici əməliyyatların həvəsləndirməlaşdırılması təmin edilməlidir. İqtisadi inkişaf strategiyasında əsas yerlərdən biri dövlətin regionların sosial-iqtisadi inkişafa diqqətin da artırılması durur.

Tədqiqat sübut edir ki, qloballaşma şəraitində vətəndaşların xüsusən də əmək qabiliyyətli gənclərin əksəriyyəti iri şəhərlərə axın etmiş və bu proses yenə də davam etməkdədir. Faktiki olaraq kəndlərdə, xüsusən də dağ kəndlərində xüsusən yaşlı nəsil və cavan qızlar qalmışdır ki, onlarında slazımı anda ailə yaratmaq imkanları çətinləşmişdir. Bu qeyd edilənn isə gələcəkdə demoqrafik hali pisləşdirə bilər.

Düzdür son illər ölkə prezidentinin regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə aid xüsusi sərəncamına müvafiq hərtərəfli proqramların yerinə yetirilməsinə başlanmışdırsa da, bu idman hərtərəflilərinə aid iri layihələrin yerinə yetirilməsilə səciyyələndirir olunur. Bu cəhətdən ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasında regionlarda əmək tutumlu iqtisadiyyat sektorlarının sürətli inkişafı nəzərdə tutulmaqla yanaşı, yerlərdə aqrar xammalı emaledici sənaye sektorlarının təşkilinə özünə məxsus yer və əhəmiyyət verilməlidir. Bunlarla belə, hər bir regionda hal-hazırda hal-hazırkı yerli xaməmtəələrdən, resurslardan bütöv və effektiv istifadəsini yerinə yetirmək vacibdir.

İqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşması mexanizmlərinə sistemli yanaşmaqla yanaşı, yeniləşmə şəraitinə, qarşıda duran vəzifələri adekvat, ölkədə sosial – iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə reallaşdıran daima yüksələn bir proses şəkilində yanaşmaq vacibdir.

Bu cəhətdən iqtisadi inkişaf strategiyasında iqtisadi təhlükəsizliyin təminində dövlətlər arası iqtisadi əlaqələrdə milli maraqların doğru və dürüst və effektiv icrasına xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

3.2. Milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, son dövrlər ərzində əldə olunmuş irəliləyişlər respublikamızın tarixinə dövlət quruluşunun və sosial-iqtisadi inkişafın əsas dövründəsi şəkilində daxil idi. Aydınır ki, respublikada makroiqtisadi göstəricilərin inkişafı daima yüksələndə hal-hazırda hal-hazırkı stabil artım tempi, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında, vətəndaşların həyat keyfiyyətinin ardıcıl olaraq artırılmasında, məşğulluğun təminində qənaətbəxş şərait yaradılmışdır.

Ölkədə hal-hazırda hal-hazırkı ictimai-siyasi sabillik ilə sosial-iqtisadi sahələrdə uğurlu islahatların yerinə yetirilməsi ilə bağlı tədbirlər beynəlxalq qurumlar müsbət qiymətləndirilmişdir. Göründüyü şəkilində, sosial-iqtisadi inkişafda dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrimiz daima genişlənməkdədir. Aydınır ki, Azərbaycan DB, BVF, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı şəkilində beynəlxalq maliyyə institutları ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Bunlarla yanaşı, respublikamız Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qurumları, Avropa İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə yaradılmış effektiv əməkdaşlığı müvəffəqiyyətlə davam etdirilməkdədir. İndi ölkənin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması təminində ardıcıl faydalı işlər aparılır. Aydınır ki, Azərbaycanın uzaq və yaxın dövlətlərlə iqtisadi münasibətlərinin də dərinləşdirilməsi təsirində əldə olunan gəlirlər ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminində və o cümlədən vətəndaşların maddi-rifah halının da yaxşılaşdırılmasına istiqamətləndirilmişdir.

Tədqiqatlar sübut edir ki, ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi, ixrac, idxal əməliyyatlarının həcmi də ildən-ilə artmaqdadır. Bu real şəraitdə, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təmininin də təkmilləşdirilməsi böyük

sahibdir. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, bu məsələnin təmini daimi dövlətin diqqətində olmaqla yanaşı, ölkənin, istimaiyyətin maraqları ilə doğru və dürüst və effektiv əlaqələndirilməlidir. Bu cəhətdən milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi yollarında bu və ya başqa səviyyələrdə bir-biri ilə sıx bağlı olan bu məsələlər öz real icrasını tapmışdır.

Ölkənin ərazi bütövlüyü, iqtisadi artımı, bütöv məşğulluq, iqtisadi inkişafda effektiv temp və proporsiyalar qiymətlərin stabil səviyyəsi, gəlirlərin ədalətli bölgüsü, sosial-iqtisadi təminat, qənaətbəxş xarici-iqtisadi əlaqələr və nəhayət iqtisadi effektivlik məsələlərinin icrasına vəhdət və hərtərəfli şəkildə münasibət olmalıdır.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf ı ilə bağlı təhlükələrin slazımı anda təmini yuxarıda qeyd edilən siyasi, sosial-iqtisadi məsələlərin doğru və dürüst və effektiv icrası ilə birbaşa bağlıdır. Amma unutmaq yol verilməzdir ki, güclü milli iqtisadiyyatı təkcə karbohidrogen mənbələr hesabına formalaşdırılması qeyri--mümkün dür. Bu cəhətdən neft ixracından əldə olunan gəlirləri qeyri-neft sektorunun, xüsusən də aqrarın sürətli inkişafa, onun xammalının, xüsusən regionlarda emalına istiqamətlənmək vacibdir. Ümumən isə, effektiv və stabil rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyat yaratmaq məqsədi ilə xammal iqtisadiyyatdan xüsusən son məhsullar emalına keçməklə, əqli iqtisadiyyatı formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək vacibdir.

Inkişaf etmiş beynəlxal həyatın praktikasını qeyri-şərtsiz isbat edir ki, bu cür yanaşma milli iqtisadiyyatın inkişafını və təhlükəsizliyi üçün qənaətbəxş şərait və imkanlar yaratmış olur. Bu vacib strategiyanın icrası təsirində vətəndaşların rifahının artırılmasında müsbət irəliləyişlər əldə edilməklə yanaşı, ölkədə iqtisadi təhlükəsizlik və sabillik də təmin edilməlidir. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi təminində birinci növbədə milli iqtisadiyyatın davamlı, daima yüksələn və tarazlı inkişafını təmini ilə, ölkənin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək, yaxın və uzaq xarici dövlətlərlə iqtisadi əlaqələri, milli imaraqlarlar nöqtəyi-nəzərdən bir araşdırmaq vacibdir.

Iqtisadi təhlükəsizliyini təmini məqsədilə hər bir regionda ixracyönümlü məhsullar istehsalını həvəsləndirmək, yerli sahibkarlığın daima yüksələn inkişafa nail olmalıdır. Sosial-iqtisadi sürətli inkişafa baxmayaraq, Ermənistanın respublikamıza qarşı ədalətsiz ərazi iddiası, ciddi siyasi, sosial-iqtisadi təhlükələr meydana gətirir. Bu məsələ respublikamızın milli maraqlarına qarşı ən ciddi təhlükə sayılır.

Aydındır ki, Azərbaycanın təbii sərvətlərindən davamlı, bütöv və effektiv istifadəsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin müdafiəsi şəkilində əsas məsələlərin təmininə önəmli neqativ təsir edir. Iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək və onun təminini təkmilləşdirmək məqsədi ilə bazarnın hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi ilə xarici və yerli investisiyalar üçün münbit və qənaətbəxş şərait yaradılmalıdır.

Makroiqtisadi inkişafa və effektiv məşğulluğun təmini, sahibkarlığın inkişafa əngəl törədən məsələləri aradan götürmək, yerli sənaye məhsullarının dünya bazarında rəqabətliyini yüksəltmək, dövlətlər arasındakı iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsi, doğru və dürüstsü ölkənin iqtisadi asılılıqdan müdafiəsi və bunlarla yanaşı qanunun aliliyinə hər vasitə ilə nail olunmalıdır. Bildiyimiz şəkilində, respublikamız Avropa və Avratlantik strukturlarına inteqrasiya etməklə, iqtisadi təhlükəsizliyi təmini məqsədi güdür.

«Şərq-Qərb» və «Şimal-Cənub» nəqliyyat dəhlizində Azərbaycan tranzit ölkə şəkilində potensialının gücləndirilməsinə, müasir texnologiyaların gətirilməsinə və informasiya texnologiyasına xüsusi diqqət, əhəmiyyət verilməlidir.

Sosial-iqtisadi inkişafın yeni nailiyyətlərinin əldə edilməsi həm də islahatların yerinə yetirilməsində xüsusən də özəlləşdirmə dövrü şəffaflığının təmininə, iqtisadiyyatın yeniləşdirilməsinə hərtərəfli yanaşılmalıdır. Milli iqtisadiyyatın inkişafında yarana ehtimalında təhlükəsizlik bu istiqamətlərdə təkmilləşdirilməlidir. Birinci, daxildən, ikinci isə xarici təhlükələrdən.

Aydındır ki, dövlətlər arasındakı iqtisadi münasibətlərin yerinə

yetirilməsində milli maraqları doğru və dürüst və effektiv əsaslandırmaq vacibdir. Zənn edirik ki, keçid dövründə xarici iqtisadi münasibətlərin təhlükəsizliyini tənzimləmək üçün bulara əməl edilməlidir:

- sosial-iqtisadi dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası;
- iqtisadi maraqların doğru və dürüst və effektiv əlaqələndirilməsi;
- sosial-iqtisadi inkişafda mümkün ola bilən daxili və xarici təhlükələrin proqnozlaşdırılması;
- rəqabət qabiliyyətliliyi son məhsulları istehsalı hesabına ixracı da çoxaltmaq;
- ölkələrarası gömrük fəaliyyətinin önəmli şəkildə təkmilləşdirilməsi;
- ölkə sərhədlərində nəzarətin da gücləndirilməsi ilə yayılmaqda olan qaçaqmalçılığın qarşısının alınması; və s. təhlükələr törədə ehtimalında hallara qarşı müvafiq ardıcıl işlərin yerinə yetirilməsi və s.

Iqtisadi itəhlükəsizliyin təminində daxili təhlükələr arasında ən əsas rola və əhəmiyyətə sahib olan radikal iqtisadi islahatların doğru və dürüst yerinə yetirilməsi məsələidir.

Daxili təhlükələr arasında ekoloji məsələlər, ətraf mühitin çirklənməsinin, resurslardan qeyri-effektiv istifadə, sənaye və məişət tullantılarının emal edilməsi şəkilində məsələlərə xüsusi fikir verilməlidir. Bunlar milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı, vətəndaşların rifah halının artırılması üçün ən əsas faktorlardan biri sayılır.

Azərbaycanın zəngin resurslardan bütöv və effektiv istifadəsi, davamlı iqtisadi inkişafın hüquqi bazasının da təkmilləşdirilməsi, iqtisadi stabilliyin təmini məqsədilə xarici və yerli investisiyalardan və xüsusən də onlardan əldə olunan gəlirlərdən milli iqtisadiyyatın əhatəli şəkildə inkişafa istiqamətlənmək vacibdir.

Zənn edirik ki, birinci növbədə yaxın və uzaq xarici ölkələrlə mürəkkəb və çox saylı münasibətlərin yerinə yetirilməsinin hüquqi bazasına xüsusi fikir verilməlidir.

Təcrübə sübut edir ki, dövlətlər arasındakı siyasi mədəni, münasibətlərin

pozulduqda və ya çatışmaz haldə olduqda iqtisadi əlaqələr də zəifləmiş olur. Bu cəhətdən birinci növbədə MDB üzvi olan dövlətlərlə xüsusən də Rusiya ilə siyasi, mədəni və iqtisadi münasibətlərin əhatəli şəkildə inkişafı xarici iqtisadi təhlükələrin təminində əsas rol oynaya bilər. Yeri gəlmişkən onu da Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, iqtisadi və başqa təhlükələr çox vaxt, yaxın dövlətlər tez və asan yerinə yetirilə bilər.

Buna canlı misal olaraq Azərbaycanda təsadüfən hakimiyyətə gəlmiş Xalq cəbhəsinin Rusiyaya qarşı Rusiyanın Azərbaycan qarşı siyasi-iqtisadi münasibətlərin birdən-birə kəskin şəkildə dəyişməsinə qeyd etmək olar. Bu qeyri-sabit şəraitdə Azərbaycanda ağır sənaye xüsusən də onun əsas hissəsi olan neft-maşınqayırma sənayesi demək olar ki, öz fəaliyyətini dayandırmış oldu. Vaxtı ilə dünyanın 70-dən çox ölkələrinə neft avadanlıqları ixrac edən Azərbaycan uzaq dövlətlərdən neft avadanlıqları almaq məcburiyyətində qalmış oldu. Rusiya ilə siyasi-iqtisadi münasibətlərin bir müddət tənzimlənməməsi təsirində Azərbaycan iqtisadiyyatı ağır böhran halinə düşdü.

Xalqın tələbi ilə 1995-cü ildə yenidən hakimiyyətə gətirilən ulu öndərimiz Heydər Əliyevin səriştəli, doğru və dürüst siyasəti təsirində qısa bir müddətdə Rusiya və başqa xarici dövlətlərlə Azərbaycanın siyasi-iqtisadi münasibətləri xüsusən nizamlanmış oldu.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, iqtisadi itəhlükəsizliyin əsası makro iqtisadiyyatın inkişafı və onun artım tempindən birbaşa asılıdır. Bu cəhətdən iqtisadi inkişafın bazası hesab edilən maddi istehsal sektorlarının ətraflı, intensiv inkişafa hər vasitə ilə çalışmaq vacibdir.

Ölkədə monetar təhlükəsizliyinin təmini də makroiqtisadiyyatın inkişafı səviyyəsi ilə bağlıdır. Aydınadır ki, iqtisadiyyatın törəməsi olan maliyyə, kredit dövlət büdcəsi iqtisadi təhlükəsizliyin təminində xüsusi rola və əhəmiyyətə sahibdir. Bu cəhətdən respublikamız stabil və daima yüksələn inkişafa sahib olan dövlət büdcəsinə sahibdir. Tədqiqatlar sübut edir ki, son illər ərzində dövlət idarəetmə strukturlarına büdcədən sərf olunan xərclər 2 dəfə çox yüksəlmişdir.

bazar tiplidünya ölkələrdə isə dövlət idarəedici strukturlarında xərclər daima aşağı salınmışdır.

Milli iqtisadi inkişafın təhlükəsizliyinin təminində ən əsas məsələlərdən biri də iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığının daima möhkəmləndirilməsidir. sosial-iqtisadi rəqabətə davamlılığının icrası hərtərəfli texnoloji-iqtisadi, elmi-texniki, təşkilatı-idarəetmə, sosial-mədəni-mənəvi faktorlərin effektiv təşkili və icrasından asılıdır.

Bu cəhətdən L.Erxard öz əsərlərində vurğulamışdır: «Maddi rifah halının yüksək səviyyəsinin təmininin ən effektiv vasitəsi rəqabətdir. Çünki o, əmək məhsuldarlığının artırılmasında birbaşa rol oynamayan ünsürləri məhv edir. təkcə rəqabət ilə sözün yaxşı mənasında mənfəətin və tərəqqinin sosiallaşmasına nail olmaq olar»

İstər makro və istərsə də mikro səviyyələrdə iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığının daima möhkəmləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təminində əsas rola sahibdir.

Bu səbəbdən müasir bazar şəraitində milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təminində xarici və daxili təhlükələrə münasibət olmalıdır. Ümumən isə, əmtələrin keyfiyyəti dünya bazar standartlarının tələbatına cavab verərsə, xarici iqtisadi təhlükələr də azalmış olar. Bu zaman keyfiyyətli sənaye istehsalına özünə məxsus yer verilməlidir. Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, sosial-iqtisadi inkişaf təhlükəsizliyinə təsir edən faktorlər hərtərəfli həddən artıq geniş və mürəkkəb dir. Bu cəhətdən tədqiqat işində sosial-iqtisadi inkişaf təhlükəsizliyinə təsir göstərən ümdə faktorlər qiymətləndirilir.

Bu cəhətdən bazar şəraitində sosial-iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasında istehsalın iqtisadi effektivliyinin daima artırılması məsələləri həll edici rola və əhəmiyyətə sahibdir. Qeyd edilməlidir ki, istehsalın effektivliyi və onun inkişaf tempi ölkənin hal-hazırkı imkanlarından, resurslarından nə dərəcədə istifadəsinin, ictimai tələbatın nə şəkildə dolğun təmin edilməsinin göstəricisidir. İctimai istehsalın effektivliyi nəticələrin xərclərə olan nisbəti deməkdir. effektivliyin

çoxalması isə ən az əmək, maddi, təbii və maliyyə ehtiyatları xərci ilə ən yüksək son nəticələr əldə etmək deməkdir.

Bu əsas məsələnin icrası ölkədə, xüsusən də , regionlarda sənaye istehsalının inkişafı ilə əməkçilərin və mütəxəssislərin daimi çalışmalarını tələb edir. İctimai istehsalın effektivliyi nöqtəyi-nəzərdən ölkədə xammalın, xüsusən də regionlarda birincinin və son məhsullar istehsalına ardıcıl fikir verilməlidir. , iqtisadi itəhlükəsizliyin təkmilləşdirilməsi bu əsas istiqamətlərdə yerinə yetirilə bilər:

– effektiv məşğulluğun və əmək məhsuldarlığının daima yüksələn artımına çatmaq üçün müvafiq işlərin yerinə yetirilməsi;

– sosial-iqtisadi inkişafı və onun təhlükəsizliyini təmininin baş xətti şəkilində istehsalın effektivliyinin hər vasitə ilə artırılmasına istiqamətləndirilmiş tədbirlər sistemi işləyib hazırlamaq;

– maddi, təbii, əmək və maliyyə ehtiyatlarından bütöv və effektiv istifadəsi ilə ictimai istehsalın iqtisadi effektivliyinə çatmaq məqsədilə perspektiv dövrlər üçün elmi-texniki və struktur siyasətin vacib yollarını müəyyən etmək;

– sosial-iqtisadi formalaşmasının və inkişafının ana xətti olan maddi nemətlər istehsalının inkişafının əsas yollarını müəyyənləşdirmək və yerinə yetirmək üçün müvafiq tədbirlər işləyib yerinə yetirmək;

– iqtisadiyyatın pillələrində istehsalın effektivliyinin və işin keyfiyyətinin artırılmasını nətəmini məqsədilə tənzimləmə mexanizmlərini da təkmilləşdirmək;

– regionlarda yerli sənaye məhsullarının istehsalını təşkil etməklə, satış üçün yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına çatmaq üçün xüsusi tədbirlər görmək;

– kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını nətəmini məqsədilə bu sahədə hal-hazırkı qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi şəkilində tədbirlər yerinə yetirmək və s.

Göründüyü şəkilində, milli iqtisadiyyatın inkişaf təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsində bir-biri ilə sıx bağlı olan hərtərəfli tədbirlər sistemi işləyib həyata keçirilməlidir. Bu cəhətdən öncə bildirdiyimizə rəğmən, ictimai istehsalın ətraflı

inkişafı ilə onun iqtisadi effektivliyinin ardıcıl olaraq artırılması ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmini ilə sıx qırılmaz şəkildə bağlıdır.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinin bərpası ilə çox ciddi problemləri həll etmək zərurəti qarşısında qaldı. Hər şeydən öncə yeni iqtisadi sistemin iqtisadi əsasları yaradılmalı idi. Yeni iqtisadi sistemin əsaslarını təşkil edən xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması çox çətin iqtisadi şəraitdə həyata keçirilirdi. İqtisadiyyatda xaos hökm sürürdü. ÜDM-in səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşmüşdü. İstehsal sahələri demək olar ki, fəaliyyətini dayandırmışdı. İqtisadiyyatda qeyri-müəyyənlik hökm sürürdü. Bu şəraitdə milli təhlükəsizliyin, ən vacibi isə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi o qədər asan məsələ deyildi. Hər şeydən öncə makro iqtisadi sabitlik təmin edilməli idi ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün əlverişli şərait yaranсын. Makroiqtisadi sabitliyi yaratmadan iqtisadi təhlükəsizliyə çox ciddi təhdidlər var idi. İqtisadi artım olmadan, inflyasiyanı sabitləşdirmədən, manatın alıcılıq qabiliyyətində canlanma yaratmadan, insanların həyat səviyyəsində artım müşahidə etmədən, ərzaqla təminatda yaxşılaşma müşahidə etmədən iqtisadi təhlükəsizlikdən söhbət gedə bilməz. Tarixən qısa bir müddətdə 1997-ci ildən **başlayaraq makroiqtisadi sabitlik təmin edilirdi. Müstəqil Azərbaycanın** mövcudluğunun mühüm şərti olan iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün də əlverişli şərait yaranmağa başladı.

Xüsusi olaraq onu vurğulamaq vacibdir ki, müasir qarışıq bazar şəraitində sosial-iqtisadi formalaşması, inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyin təmini məsələləri özünəməxsus elmi -əməli əhəmiyyətə sahibdir.

Tədqiqat sübut edir ki, sosial-iqtisadi formalaşmasına, inkişafa və iqtisadi təhlükəsizliyin təmini məsələlərinə, bir-biri ilə əlaqədə olan çox saylı faktorlar hərtərəfli təsir edir.

Aydındır ki, iqtisadi təhlükəsizlik obyektini ümumilikdə dövlət və onun iqtisadi sistemi, elementləri, təbii resurslar və sosial-iqtisadi institutlar, qurumlar və sosial-iqtisadi sahələrdə funksiyalaşan təsərrüfatlar xidmət subyektləri və ümumi nöqtəyi-nəzərdən istisnaiyyətin milli-iqtisadi maraqları və s. təşkil

edir. amma vəziyyətlərdə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmininin əsas və əsas subyekti dövlət və onun konstitusiyaya hüquqları sayılır.

Bu cəhətdən müasir şəraitdə sosial-iqtisadi inkişafa və onun təhlükəsizliyinə önəmli neqativ təsir edən faktor ölkənin ərazi bütövlüyünün erməni işğalçıları əsassız olaraq pozulması təşkil edir.

bildiyimiz şəkildə, Azərbaycanın ərazisinin 20% erməni qəsbkarları müvəqqəti olmuş olsa da, zəbt olunmuş, onun suveren hüquqları pozulmuş və nəticədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafda həddən artıq ciddi təhlükələr yaratmışdır.

Araşdırmalar sübut edir ki, zəbt olunmuş Azərbaycanın ayrılmaz əsas hissəsi olan Dağlıq Qarabağ ərazisində uzun illər ərzindən bəridir ki, xüsusən narkotik bitkilər becərilərək gizli yollarla yaxın və uzaq ölkələrə ixrac edilir. başqa tərəfdən isə zəbt olunmuş sahələrdə qəsdən yanğınlar törədərək, zəngin flora-fauna və tarixi abidələr məhv edilir.

Təhlil sübut edir ki, işğalçı ermənilər 64 min hektardan çox meşəlikləri və təbii otlaq sektorlarını yandıraraq məhv etmişlər. Təxmini hesablamalara əsasən bu yollarla ermənilər ölkənin sosial-iqtisadiyyatına orta hesabla ildə 2,5-3 milyard ABŞ \$ çox ziyan vurmuş olurlar. bunlarla yanaşı, təhlil sübut edir ki, işğal olunmuş sahələrdə 300 mindən çox daimi iş yerlərinin itirilməsi təsirində respublika iqtisadiyyatına yüz milyardlarla ABŞ \$ həcmində ziyan vurulmuşdur. Bu zamann aydın olur ki, bu ağır, anlaşılmaz haldə ölkənin təkə iqtisadi, hətta bu cür, onun milli təhlükəsizliyinin təmini məsələi də qarşıya çıxmış olur.

Inkişaf etmiş beynəlxal həyatın çox illik təcrübələri isbat edir ki, ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin təminində iqtisadi inkişafı əsas rola və əhəmiyyətə sahibdir. Azərbaycanın 25 illik praktikasını isbat edir ki, onun müstəqil fəaliyyət qeyd etmək, milli iqtisadiyyatı daima yüksələn inkişaf etdirmək, təhlükəsizliyini təmini və dünya dövlətləri arasında layiqli mövqe tutmaq üçün hər cür imkanları var və bu imkanlar da genişləndirilə bilər.

Tədqiqat sübut edir ki, sosial-iqtisadi bazar ilə formalaşması, daima yüksələn və davamlı inkişafı, ölkədə qənaətbəxş siyasi-ictimai, sosial-iqtisadi

şəraitin formalaşdırılması təsirində mümkün idi. Ölkədə yerinə yetirilən effektiv əhəmiyyətli sosial-iqtisadi dəyişmələr makro iqtisadi sabilliyi təmini ilə yanaşı, vətəndaşların maddi rifah halının daima artırılması üçün stabil və davamlı inkişaf bazası yaradılmışdır.

Sosial-iqtisadi inkişafda iqtisadi təhlükəsizliyin təmini sistemində dövlət sahibkarlığının ictimai bölməsinin rolu kəskin şəkildə azaldılmalıdır. Aydınır ki, elmi-texniki tərəqqinin inkişafında, yeni texnologiyanın tətbiqində dövlət sahibkarlığı əsl lokomotiv rolu oynamalıdır. Zənn edirik ki, keçid iqtisadiyyatı şəraitində dövlət bölməsinin iqtisadiyyatdakı payı 30%-dən az olmamaqla, onun nümunəvi təşkilinə və inkişafa çatmaq vacibdir.

Əhatəli şəkildə təhlil sübut edir ki, müasir bazar şəraitində Azərbaycan Respublikası, hal-hazırkı iqtisadi-sosial potensialına, zəngin təbi ehtiyatlarının taleyinimüstəqil dövlət olaraq həll etməklə yanaşı, intensiv iqtisadi inkişaf dövrünü yaşayır. bu qənaətbəxş şəraitdə, sosial-iqtisadi inkişafının xarici və daxili təhlükələrdən müdafiəsi dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətinin əsas əsas hissəsi şəkildə araşdırılıb dəyərləndirilməlidir.

Bu siyasətin ən vacib məqsədi isə sosial-iqtisadi əhatəli şəkildə, tarazlaşdırılmış, tarazlı, daima yüksələn inkişafını ntəminidən ibarət olmalıdır. Bu cəhətdən sosial-iqtisadi inkişafda, iqtisadi təhlükəsizliyin təminində dövlətin doğru və dürüst iqtisadi siyasəti əsas rola və əhəmiyyətə sahibdir.

Ölkədə elmi cəhətd ən qiymətləndirilmiş iqtisadi siyasət olmadan milli iqtisadiyyatı məqsədəuyğun inkişafını və onun təhlükəsizliyini ntəmini qeyri-mümkün olardı. , dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasəti, sosial-iqtisadi inkişafda, iqtisadi təhlükəsizliyin təminində ən güclü və etibarlı istiqamətverici və tənzimləyici rola sahibdir. Bu cəhətdən ölkədə bazar şəraitində sosial-iqtisadi formalaşması, inkişafı və təhlükəsizliyinin təminində özünə məxsus yeri, rolu olan iqtisadi mexanizmlər bütöv, sistemli şəkildə hərəkətə gətirilməklə, daima da təkmilləşdirilməlidir.

Sosial-iqtisadi daima yüksələn, davamlı inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyin

təmini, ümumi dövlət vəzifəsi olmaqla yanaşı, dövlət büdcəsi hesabına meydana gələn maddi-maliyyə təminatı da xüsusən bu qeyd edilən məsələlərin icrasına istiqamətləndirilməlidir.

Amma bunlarla yanaşı, tədqiqat sübut edir ki, sosial-iqtisadi müasir inkişafı, xüsusən də onun strukturu tələbatı ödəmək, mümkün ola bilən xarici və daxili təhlükələrdən müdafiə, üçün kifayət deyildir. Aydınır ki, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyi məsələni həll etmək üçün hər Adam başına bir ton taxıl buraxmaq vacibdir. bu vacib göstərici 2005-ci ildə 250 kq təşkil etmişdir. başqa tərəfdən, isə sosial-iqtisadi strukturunda əsas yeri neft sektoru tutmaqla, qeyri-neft sektorunun, xüsusən də onun əsas hissəsi olan aqrar bölmənin və emal edici sənayenin payı aşağı şəkildə qalır. Bu cəhətdən ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin icrasına aid xüsusi dövlət proqramı işlənilib hazırlanmalı və onun yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməlidir.

Bir sözlə, iqtisadiyyatın strukturunda elə dəyişmələr etmək vacibdir ki, birinci növbədə vətəndaşların geniş xalq istehlakı əmtəələrinə olan tələbatını xüsusən yerli məhsulla təmini mümkün olsun. Təkcə bu halda, istehsal istehlak arasındakı əlaqə tələb və təklifin tənzimləyici faktorinə çevrilmiş olar. doğru və dürüst yerli istehsal əmtəələrinin ardıcıl istehlakı bu əmtəələrin istehsal texniki-sürətlənməsinə müsbət təsir edər.

Tədqiqat sübut edir ki, sosial-iqtisadi daima yüksələn inkişafa, onun təhlükəsizliyinə qeyri-leqal iqtisadiyyatı və korrupsiya ciddi təsir edir. qeyri-leqal iqtisadiyyatı və korrupsiya iqtisadi-siyasi məsələ şəkilində, gəlir və xərclərin bölüşdürülməsində səmərəsizliyə, ədalətsizliyə gətirir.

Bu cəhətdən qeyri-leqal iqtisadiyyatı və korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri görmək üçün onun harada və nə səbəbdən baş verməsini dəqiq və doğru və dürüst araşdırmaq vacibdir.

Bu ciddi məsələyə qarşı mübarizə birinci növbədə dövlətin öhdəsinə düşmüş olsa da, istimaiyyət üzvləri bu bəlaya qarşı hüçuma keçməlidirlər. Mətbuat, televiziya, siyasi partiyalar ilə, sahibkarların, qeyri-dövlət strukturlarının köməyiylə,

həmkarlar qurumları, din strukturları və hüquqi- müdafiə orqanlarının aktiv iştirakı ilə müştərək sistemli mübarizəni də gücləndirmək vacibdir.

Tədqiqat sübut edir ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra əksər xarici dövlətlərlə beynəlxalq qurumlar və maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığa başlayaraq və onların köməyi ilə ölkədə geniş investisiyalaşdırma prosesləri yerinə yetirilməklə, makroiqtisadi stabilliyin və inkişafın təmini sahəsində önəmli irəliləyişlərə nail olunmuşdur.

Amma tədqiqatlar sübut edir ki, beynəlxalq qurumların, xüsusən də BVFnun bəzi göstərişləri milli imaraqlarına uyğun olmur və bir çox vəziyyətlərdə isə əhali arasında sosial gərginliyə gətirir. Təhlil sübut edir ki, ölkədə funksiyalaşan yüzlərlə xarici şirkətlərdə xidməti servis hərtərəfliləri yerli işçilər həyata keçirilmədiyindən respublikadan hər il xarici böyük məbləğdə valyuta axını hal-hazırda vardır ki, bu da milli iqtisadiyyatın yaranmasına və inkişafa neqativ təsir edir.

Bu səbəbdən dövlətlər və beynəlxalq qurumlar arasındakı iqtisadi münasibətlərin təşkili və inkişafında tərəflərin milli-iqtisadi maraqları doğru və dürüst dəyərləndirilməlidir. Bu cəhətdən ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə aid xüsusi konsepsiyanın işlənilməsinə ehtiyac vardır. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, inkişaf etmiş dünya ölkələrində (ABŞ-də, Yaponiyada, Almaniyada, Rusiyada) iqtisadiyyatın inkişafına və onun təhlükəsizliyinə aid konsepsiyalar hələ 1990-cı illər ərzindən başlayaraq hazırlanmışdır. Ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyin təmini məsələləri bu əsas istiqamətlər ilə bağlı təkmirləşdirilməlidir.

1. Milli iqtisadi inkişafda xarici və daxili təhlükələrin proqramlaşdırılması və proqnozlaşdırılması.

2. iqtisadi itəhlükəsizliyin təmininə aid Dövlət Proqramının işlənilməsi və yerinə yetirilməsi.

3. Ölkənin sahib olduğu sərvətlərdən istifadəyə dövlət nəzarətinin da gücləndirilməsi.

4. Iqtisadiyyatın əsas bazası hesab edilən maddi istehsal sahələri arasında

doğru və dürüst və effektiv nisbətlərin formalaşdırılması və inkişafı.

5. Sosial-iqtisadi inkişafda müstəqil fəaliyyətin həvəsləndirilməsinin gücləndirilməsi.

6. Ölkədə effektiv məşğulluğun və əmək məhsuldarlığının artırılmasına çatmaq məqsədi ilə müvafiq işlərin hazırlanıb yerinə yetirilməsi.

7. Ölkədə kiçik müəssisələrin və sahibkarlığın inkişafını sürətləndirmək üçün bu sahədə hal-hazırkı qanunvericilik bazasının da təkmilləşdirilməsi.

8. Dövlət idarəedici strukturların da xərclərini kəskin şəkildə aşağı salmaq və s.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında bir-birilə sıx bağlı olan məsələlərin icrasına sistemli yanaşmaq iqtisadi artım, bütöv məşğuliyyət, iqtisadi effektivlik, qiymətlərin stabil səviyyəsi, gəlirlərin ədalətli bölgüsü, iqtisadi təminat, sosial ədalət prinsiplərinin icrasına ardıcıl sistemli yanaşma və münasibət bəsləmək vacibdir. Ölkədə ətraflı davamlı inkişaf etmiş milli maraqlar dairələri bütöv ifadə edən, iqtisadiyyat yaratmaq, onun təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə xüsusi konsepsiyaların işlənilib yerinə yetirilməsi vacibdir.

Milli iqtisadiyyat sektorlarının strateji yol xəritələri müsbət şəraitdə milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xüsusi önəm verir. İqtisadi təhlükəsizliyimizin maliyyə təminatında dünya bazarında neftin qiymətinin 3-4 dəfədən çox düşməsi nəticəsində baş verən təhdidlər iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yeni yanaşma tələb edir. Bu yeni yanaşma Strateji yol xəritələrində öz əksini tapmışdır. Beləki, qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət verilməsi, ixracın stimullaşdırılması, idxalı əvəzləyən məhsulların istehsalının təşkili çox ciddi problemlərimizin həllinə əlverişli şərait yaradacaq. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəricilərindən olan həyat səviyyəsinin yüksəlməsi davam edəcək. İqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyinin maliyyə təminatı 2017-ci ilin 1-ci rübündə 1 mld. dollar artaraq 38,5 mld. dollar təşkil etmişdir. Beləliklə bir daha belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizin milli təhlükəsizliyi o, cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyinə hər cür təhdidləri aradan qaldırmaq iqtidarındaydıq.

İSTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A. «İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət». Bakı, «Asiya», 2003
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı, 1995
3. Azərbaycanın Qanunvericilik toplusu. Bakı, 2000-2006-cı illər
4. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2006
5. Azərbaycan Respublikası «Yoxsulluğun azaldılması sahəsində Dövlət Proqramı», 2001
6. Azərbaycan Respublikası dövlət mülkiyyətinin II dövlət proqramı. 2000
7. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafa dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Bakı 2002
8. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət proqramının (2002-2005) təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı, 2002
9. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf haqda Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) 2004-cü il 2 fevral tarixli prezidentin fərmanı.
10. Azərbaycan Respublikası qanunvericilik toplusu №8, 31 avqust 2004
11. Axundov Ş., Axundov M., «İqtisadiyyat, sahibkarlıq, bazar , marketing və effektivlik» Bakı 1992 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
12. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. «İqtisadiyyatın dövlət təmini» Bakı 2002 «Nasir»
13. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. «sosial-iqtisadi dövlət təmini» Bakı 2007 İqtisad universitetinin nəşriyyatı.
14. Allahverdiyev Ə. Bazarnın təşəkkülü prosesində makroiqtisadi daima yüksəlmə və struktur dəyişmələrin təmini məsələləri. Bakı «Elm» 2001
15. Allahverdiyev D.I. Bütçə – vergi siyasəti və iqtisadi təhlükəsizlik. Bakı 2002 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
16. Allahverdiyev H.B. Keçid dövründə iqtisadiyyatın təmini məsələləri.

- «Nəzəriyyə və praktika» jurnalı №1-2. Bakı 1997
17. Allahverdiyev H.B., Əhmədov Ə.M., Məmmədov M.S., İqtisadi və sosial proqnozlaşdırmanın əsasları. Bakı 2005 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
 18. Allahverdiyev H.B. Bazar şəraitində planlaşdırmanın məsələləri. Jurnal «Nəzəriyyə və praktika» Bakı №1, 1994
 19. Allahverdiyev «Bazar şəraitində idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi məsələləri» jurnal «Nəzəriyyə və praktika» Bakı №1,2 1996
 20. Allahverdiyev H.B. «Sosial infrastrukturunun təmininin regional məsələləri» jurnal «Nəzəriyyə və praktika» Bakı №1,2 1999
 21. Azərbaycan Respublikası 1991-2001 kollektiv monoqrafiya, Bakı 2001 «XXI yeni nəşriyyat» evi
 22. Allahverdiyev H.B., Z.T.Məmmədov «İnvestisiya proseslərinin təmini» Bakı 2003 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
 23. Allahverdiyev H.B. «Xarici investisiya fəaliyyətinin dövlət təmini məsələləri» jurnal «Nəzəriyyə və praktika» №4- 2004
 24. Allahverdiyev D.I. «İqtisadi təhlükəsizliyin dövlət təmini məsələləri» avtoreferat. Bakı, 2006
 25. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. «Strateji planlaşdırma» Bakı 2005 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı.
 26. Axundov M.Ə. Strateji idarəetmə. Bakı 2001 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı
 27. Cozef Stiqnoz. «Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar» Bakı 2001
 28. Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin ləğv edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Azərbaycan qəzeti, 8 yanvar 1999-cu il.
 29. Ekoloji təhlükəsizlik barədə Azərbaycanın qanunu. Bakı 2004
 30. Ərzaq təhlükəsizliyi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. 2001

31. Əhməd Paşa «Regionların iqtisadi inkişafının dövlət təmininin vacib məsələləri» Bakı 2005
32. Əhmədov M.Ə. «Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması» Bakı Azər nəşr 2003
33. Əliyev A., Qasımov N., Azərbaycanda vətəndaşların həyat keyfiyyətinin artırılmasının aktual məsələləri. Bakı 2000 «Səda» nəşriyyatı
34. Əliyev A.Ə., Şəkəreliyev A. «Bahar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasəti» İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı
35. Əlirzayev Ə.Q. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyası və proqramı. Bakı 1999., Odlar yurdu nəşriyyatı
36. Əlirzayev Ə.Q. «İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar» Bakı 2002 «Diplomat»
37. Əhmədov Ə.M. «Makroiqtisadi tarazlığın tədqiqi» Bakı 1997 İqtisadiyyat universitetinin nəşriyyatı
38. Əliyev M.T. «Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf məsələləri» Bakı 2001
39. Feyzullabəyli I. «Real bazara doğru və dürüst» Bakı 1993. İqtisad Universitetinin nəşriyyatı.
40. Heydər Əliyev İqtisadi idarəetmə, İkinci buraxılış. Bakı 2003
41. Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı 2002 «Elm» nəşriyyatı.
42. Korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı dövlət proqramının (2004-2006-cı illər) icrasının yekunları ilə bağlı Azərbaycanın dövlət qulluğunun idarəetmə şurası yanında korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı komissiyasının məlumatı, Respublika qəzeti 13 mart 2007-ci il.
43. Korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı Dövlət Proqramı (2004-2006-cı illər) Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2004-cü il 3 sentyabr tarixli sərəncamı.
44. Korrupsiyaya qarşı mübarizə barədə Azərbaycanın qanunu. Bakı 2004
45. Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi barədə Azərbaycanın qanunu. Bakı 1999
46. Məmmədov N.M. «Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi» Bakı 2005 BDU

nəşriyyatı

47. Məmmədov N.M. «İqtisadiyyat və mədəniyyət» Bakı 2000, BDU nəşriyyatı
48. Məmmədov N.M. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf məsələləri. Bakı 2004 BDU nəşriyyatı
49. Məmmədov N.M., Barxudarov M.I. «İqtisadi təhlükəsizlik» Bakı 2007 Universitet nəşriyyatı
50. Mahmudov M.M. «Region iqtisadiyyatının təmini» Bakı 2001, Universitetin nəşriyyatı
51. Manafov Q.N. Sahibkarlığın nəzəri və əməli məsələləri. Bakı 1997 «Azərneşr»
52. Məmmədov F.Ə., Musayev A.K. və s. Vergi tutumunun nəzəri və metodoloji əsasları. Bakı 2001 «Nağıl evi»
53. Mövlamov S.Ş. Ərzaq təhlükəsizliyinin ekonometrik modellər ilə proqnozlaşdırılması (Azərbaycan Respublikası təmsalında) Avtoreferat Bakı 2001
54. Məmmədov Z. Ən yeni iqtisadiyyat: monetar siyasət, finans maliyyə pul vəsaitlərinin qloballaşması, Media və Türkiyə iqtisadiyyatı. Bakı 2001 «Qanun» nəşriyyatı.
55. Məmmədov Z. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı 2001
56. Musayev A. Vergilər dövlət təmininin əsas aləti şəkilində. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf məsələləri. «Elmi-əməli konfransın» materialları. Bakı 2002 «Nağıl evi»
57. Muradov Ş.M. «İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, məsələlər» Bakı «Elə» 2004
58. Məmmədov R.B., Əliyev N.M. vətəndaşların ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri. Azərbaycanda aqrar islahatlar: konsepsiya, təcrübə, perspektivlər. Bakı «Təhsil» 2002
59. Məşğulluq barədə Azərbaycanın qanunu. Bakı 2001

60. ümumi təhlükəsizlik barədə Azərbaycanın qanunu. Bakı 2004
61. Nağıyev Ə., Novruzov V., Allahverdiyev H.B., Əlirzayev Ə. «Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı» Bakı 1998 «Azərnəşr»
62. Nadirov A.A. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf dövründələri. Bakı 2001 «Elm» nəşriyyatı.
63. Nəbiyev N.Ə. İqtisadiyyat, istimaiyyət və ekoloji mühit. Bakı «Ağrıdağ» 2002
64. Nəcəfov Z. Azərbaycanın milli təhlükəsizlik məsələləri: nəzəri məsələlər. Jurnal Beynəlxalq həyat, №2,4, 1998-ci il
65. Novruzov D. Azərbaycanın neft strategiyası xarici kəşfiyyatın maraq aidəsində və milli təhlükəsizlik. Bakı 2001 «Elm»
66. Novruzov V.T. və başqaları «Daxli audit» Bakı 2002 «Nağıl evi»
67. Piriyev A. «Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik» məsələsi BDU nəşriyyatı. Bakı 2002
68. «Qanun» nəşriyyatı.
69. Quluyev R. Böyük transformasiya: Azərbaycan təşəbbüsləri. Bakı 2002
70. «Qloballaşma və regional iqtisadi inkişaf» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransın məqalələr toplusu. Bakı 2004
71. Rəhmanov F.R. Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində. Bakı 2002 «Gənclik»
72. Sahibkarlığın inkişafa mane olan intervensiyaların qarşısının alınması barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı.
73. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət təmini məsələləri. Bakı 2004. «Azərnəşr»
74. Sadıqov M. Azərbaycanın maliyyə potensialının formalaşma məsələləri. Bakı 2002-ci il.
75. Susann-Dose-Açkerman. Hakimiyyət və korrupsiya. Səbəblər, nəticələr və islahatlar. Bakı 2004
76. Səfərov S. İqtisadiyyatın transformasiyası. Bakı 1997. Elm nəşriyyatı.

77. Səfərov S. İqtisadi siyasət strategiyası. Konseptual əsasları. Bakı 2003. Elm nəşriyyatı.
78. Səfərov S. Müstəqillik və iqtisadiyyat. 2001-ci il «Azərənəşr»
79. Səmədzadə Z. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmini müstəqil Azərbaycanın fundamental nailiyyətidir. «Respublika» qəzeti 16 oktyabr 2001-ci il.
80. Səmədzadə Z. «Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi». Bakı 2001
81. Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A. «İqtisadi təhlükəsizlik və onun strateji təminatı» «Qloballaşma və regional iqtisadi inkişaf» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransın məqalələr toplusu. Bakı 2004 «Nurlar»
82. Şirəliyev V. «İnvestisiyanın tədqiqi və idarəedilməsi» Bakı 2001 «Nurlan»
83. Şəkərəliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı 1999. İqtisadiyyat Universitetinin nəşriyyatı.
84. Xəlilov S.M. Milli təhlükəsizliyin təminatında milli mənlük şüurunun rolu. Avtoreferat Bakı 2003
85. Xəlilov N.A. «Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma faktorları» Bakı 2003 «Təhsil»
86. Абдуррахманов М.И. и другие. Основы национальной безопасности России. Москва 1998 «Друза»
87. Албасова И.М., Емцов Р.Г., Холопов А.В., Государственная экономическая политика. Москва 1998 «Дело-сервис»
88. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. Москва 2003 Финансы и статистика.
89. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев 2000 «Экспресс обява»
90. Гончаренко А.П. Развитие методологии экономической безопасности личности. Москва, «Дело», 1999
91. Ерхард Л. Благосостояния для всех. Москва, «Дело», 1991
92. Кулиев Т.А. Регулирования рыночной экономики. Баку, «Нагыл еви»,

